

2023-01

$\beta\ddot{y} \ddot{Y} \text{ } ^{\text{TM}} \tilde{A} \hat{A} \pm \frac{1}{2} \text{ } ^1 \text{ } ^0 \hat{I} \hat{A} \bullet \frac{1}{4} \text{ } \text{Æ} \acute{I} \gg \text{ } ^1 \text{ } \text{;} \hat{A} \text{ } \frac{1}{4} - \tilde{A} \pm$
 $\beta\ddot{y} \pm \hat{A} \pm \text{ } ^3 \text{ } \text{;} \acute{A} \mu \hat{A} \frac{1}{4} - \frac{1}{2} \text{ } \text{;} \text{ } ^0 \text{ } \text{;} \frac{1}{4} \frac{1}{4} \text{ } \text{;} \hat{A} \frac{1}{2} \text{ } ^1 \tilde{A} \ddot{A} \text{ } ^1$
 $\beta\ddot{y} (\mu \gg \gg \cdot \frac{1}{2} \text{ } ^1 \text{ } ^0 \hat{I}) \text{ } ^0 \pm \text{ } ^1 \text{ } \frac{1}{4} \text{ } \text{;} \frac{1}{2} \pm \acute{A} \text{ } \text{Ç} \text{ } ^1 \text{ } ^0 \hat{I} \text{ } (\text{ } ^1 \tilde{A})$
 $\beta\ddot{y} \ddot{A} \acute{I} \hat{A} \text{ } \text{;} \ddot{A} \cdot \hat{A} \text{ } \mu \hat{A} \text{ } \text{;} \text{ } \text{Ç} \text{ } \text{®} \hat{A} .$

$\beta\ddot{y} \pm \hat{A} \pm \text{ } ^3 \mu \acute{E} \acute{A} \text{ } ^3 \text{ } \text{;} \hat{A} , \text{ } ^{\text{TM}} \acute{E} \neg \frac{1}{2} \frac{1}{2} \cdot \hat{A}$

$\beta\ddot{y} \text{ } \text{œ} \mu \tilde{A} \pm \hat{A} \tilde{A} \hat{A} \text{ } \text{Ç} \text{ } ^1 \text{ } ^0 \hat{I} \text{ } \acute{A} \text{ } ^3 \hat{A} \pm \frac{1}{4} \frac{1}{4} \pm \text{ } ^{\text{TM}} \tilde{A} \tilde{A} \text{ } \text{;} \hat{A} \text{ } ^- \hat{A} , \text{ } \text{£} \text{ } \text{Ç} \text{ } \text{;} \gg \text{ } \text{®} \text{ } \text{š} \text{ } \text{;} \text{ } ^1 \frac{1}{2} \acute{E} \frac{1}{2} \text{ } ^1 \text{ } ^0 \hat{I} \frac{1}{2} \bullet \hat{A} \text{ } ^1 \tilde{A} \tilde{A} \cdot \frac{1}{4} \hat{I} \frac{1}{2} , \text{ } \text{ } \mu$
 $\beta\ddot{y} \text{ } \text{' } \frac{1}{2} , \acute{A} \acute{E} \hat{A} \text{ } ^1 \tilde{A} \tilde{A} \text{ } ^1 \text{ } ^0 \hat{I} \frac{1}{2} \text{ } \text{£} \hat{A} \text{ } \text{;} \hat{A} \text{ } \text{' } \hat{I} \frac{1}{2} , \text{ } \pm \frac{1}{2} \mu \hat{A} \text{ } ^1 \tilde{A} \tilde{A} \text{ } \text{®} \frac{1}{4} \text{ } ^1 \text{ } \text{;} \bullet \mu \neg \hat{A} \text{ } \text{;} \gg \text{ } ^1 \hat{A} \text{ } \neg \text{ } \text{Æ} \text{ } \text{;} \hat{A}$

<http://hdl.handle.net/11728/12400>

Downloaded from HEPHAESTUS Repository, Neapolis University institutional repository

Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφου
Τμήμα Ιστορίας, Πολιτικής και Διεθνών Σπουδών
Μεταπτυχιακό στην Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία-Εξ αποστάσεως

**Ο Ισπανικός Εμφύλιος μέσα από τον απαγορευμένο
κομμουνιστικό (ελληνικό) και μοναρχικό (ισπανικό) τύπο
της εποχής.**

Ιωάννης Παπαγεωργίου
1194814775

Ιανουάριος 2023

Πνευματικά δικαιώματα

Copyright © Ιωάννης Παπαγεωργίου, 2023

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Δηλώνω υπευθύνως ότι όλα τα στοιχεία σε αυτήν την εργασία τα απέκτησα, τα επεξεργάσθηκα και τα παρουσιάζω σύμφωνα με τους κανόνες και τις αρχές της ακαδημαϊκής δεοντολογίας, καθώς και τους νόμους που διέπουν την έρευνα και την πνευματική ιδιοκτησία. Δηλώνω επίσης υπευθύνως ότι, όπως απαιτείται από αυτούς τους κανόνες, αναφέρομαι και παραπέμπω στις πηγές όλων των στοιχείων που χρησιμοποιώ και τα οποία δεν συνιστούν πρωτότυπη δημιουργία μου.

Η έγκριση της παρούσας πτυχιακής εργασίας από Τμήμα *Ιστορίας, Πολιτικής και Διεθνών Σπουδών* του Πανεπιστημίου Νεάπολις Πάφος δεν υποδηλώνει απαραίτητως και αποδοχή των απόψεων του συγγραφέα εκ μέρους της Σχολής και του Πανεπιστημίου.

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα καθηγητή στην διατριβή μου κύριο Κυριάκο Ιακωβίδη για τις συμβουλές και τη βοήθειά του.

Ευχαριστώ τον υπεύθυνο του μεταπτυχιακού καθηγητή Αντώνη Κλάψη για την αρωγή του όταν την χρειάστηκα.

Τέλος θα ήθελα να ευχαριστήσω όλους τους καθηγητές του μεταπτυχιακού για όλα όσα μας έμαθαν κατά την διάρκεια των σπουδών μας.

Περίληψη

Ο σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η μελέτη του Ισπανικού Εμφυλίου μέσα από τον απαγορευμένο ελληνικό και ισπανικό τύπο της εποχής. Πιο συγκεκριμένα εστιάζουμε σε δύο εφημερίδες, τον κομμουνιστικό “Ριζοσπάστη” από την Αθήνα και την μοναρχική “El bien público” από το Μαχόν (Mahón). Η χρονική περίοδος που εξετάζεται είναι αυτή μεταξύ του Φεβρουαρίου του 1936 και του Ιουλίου του ίδιου έτους. Η περίοδος αυτή ξεκινάει με τις εκλογές του Φεβρουαρίου, τον σχηματισμό της κυβέρνησης Λαϊκού Μετώπου και τελειώνει με την πολιτική κρίση της κυβέρνησης Κιρόγκα.

Το Ισπανικό Λαϊκό Μέτωπο σχηματίστηκε την περίοδο της εξέγερσης της Αστουρίας το 1934 και ανέβηκε στην εξουσία ως μια σύμπραξη αντιφασιστικών δυνάμεων, τόσο επαναστατικών όσο και μετριοπαθών, τον Φεβρουάριο του 1936. Στην εργασία εξετάζετε η σύγκρουση του Λαϊκού Μετώπου με τις αντιδραστικές δυνάμεις αλλά και οι συγκρούσεις που έλαβαν χώρα στο εσωτερικό του Λαϊκού Μετώπου μεταξύ επαναστατών και μετριοπαθών.

Έμφαση δίνεται στις επαναστατικές ενέργειες που έλαβαν χώρα από τους εργάτες των πόλεων και τους αγρότες της επαρχίας με την υποστήριξη των αριστερών σοσιαλιστών και των αναρχοκομμουνιστών. Επιπλέον εξετάζεται η βία που χαρακτήρισε εκείνη την περίοδο, τόσο η επαναστατική όσο και η αντιδραστική. Τέλος, μελετάται ο ρόλος της Μόσχας στην δημιουργία και έλεγχο του Λαϊκού Μετώπου καθώς και η απόπειρα δημιουργίας Λαϊκού Μετώπου στην Ελλάδα από το ΚΚΕ.

Καθώς οι δύο εφημερίδες βρίσκονται στα αντίθετα άκρα του ιδεολογικού φάσματος, προσφέρουν δύο εκ διαμέτρου αντίθετες ερμηνείες των γεγονότων. Η μοναρχική εφημερίδα αντιπροσωπεύει την οπτική των συντηρητικών και αντιδραστικών δυνάμεων ενώ η κομμουνιστική την αντιφασιστική οπτική. Όσον αφορά την εσωτερική σύγκρουση μέσα στο ίδιο το αντιφασιστικό στρατόπεδο, ο “Ριζοσπάστης” ως κομμουνιστική εφημερίδα αντιπροσωπεύει την μετριοπαθή οπτική.

Λέξεις Κλειδιά: Λαϊκό Μέτωπο, Ισπανικός εμφύλιος, φασισμός, αναρχοσυνδικαλισμός.

Abstract

The purpose of the current thesis is the study of the Spanish Civil War through the forbidden greek and spanish press of the periode. More precisely, we focus on two newspapers, the communist “Ριζοσπάστης” from Athens and the monarchist “El bien público” from Mahón. The time periode under investigation is that between the February of 1936 and July of the same year. This periode starts with the February elections, the formation of the Popular Front government and ends with the political crises of the Quiroga government.

The Spanish Popular Front was formed during the Asturias uprising of 1934 and came to power as a coalition of anti-fascist forces, both revolutionary and moderate, in February 1936. In the thesis we examine the Popular Front's conflict with the reactionary forces as well as the conflicts that took place inside the Popular Front between revolutionaries and moderates.

Emphasis is placed on the revolutionary actions taken by urban workers and rural peasants with the support of left-wing socialists and anarcho-sindicalists. In addition, the violence that characterized that periode, both revolutionary and reactionary is examined. Finally, the role of Moscow in the creation and control of the Popular Front as well as the attempt by the Greek Communist Party to create a Popular Front in the country is studied.

As the two newspapers are at the opposite ends of the ideological spectrum, they offer two diametrically opposed interpretations of events. The monarchist newspaper represents the perspective of the conservative and reactionary forces, while the communist represents the anti-fascist perspective. Regarding the internal conflict within the anti-fascist camp itself, “Ριζοσπάστης” being a communist newspaper represents the moderate view point.

Key Words: Popular Front, Spanish Civil War, fascism, anarcho-sindicalism

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	7
Βιβλιογραφική επισκόπηση.....	8
Χρονολόγιο.....	9
Προσωπικότητες.....	10
Αρκτικόλεξο.....	10
Κεφάλαιο 1: Το ιστορικό και πολιτικο-κοινωνικό υπόβαθρο.....	11
Κεφάλαιο 2: Ο κομμουνιστικός τύπος.....	21
2.1 Το Λαϊκό Μέτωπο.....	21
2.2 Οι διεθνείς προεκτάσεις του Λαϊκού Μετώπου.....	40
Κεφάλαιο 3: Ο μοναρχικός τύπος.....	44
3.1 Πρίν τις εκλογές.....	44
3.2 Μετά τις εκλογές.....	57
Επίλογος-Συμπεράσματα.....	69
Βιβλιογραφία.....	71

Εισαγωγή

Ο ισπανικός εμφύλιος αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα ιστορικά γεγονότα του μεσοπολέμου, όχι μόνο για την Ισπανία αλλά και για ολόκληρη την Ευρώπη. Ως σύγκρουση μεταξύ του φασισμού και του αντιφασισμού αντιμετωπίζεται ως το προλόγιο του δεύτερου παγκοσμίου πολέμου, αφού όλες οι μεγάλες δυνάμεις επηρεάζουν την εξέλιξη του πολέμου είτε με τη συμμετοχή τους είτε με την απουσία τους.

Πέρα όμως από το γεωπολιτικό ενδιαφέρον, σημαντική είναι και η ιδεολογική και πολιτική πτυχή. Στην Ισπανία παρατηρούμε την κύρια σύγκρουση μεταξύ του αναπτυσσόμενου φασισμού και των υπόλοιπων αντιφασιστικών δυνάμεων. Ξεδιπλώνονται όμως και οι ανταγωνισμοί και οι συγκρούσεις που χαρακτηρίζουν την Ευρώπη του μεσοπολέμου μεταξύ όλων των πολιτικών δυνάμεων, μετριοπαθών και επαναστατικών, κοινοβουλευτικών και εξωκοινοβουλευτικών.

Από τις αρχές του εικοστού αιώνα αναπτύσσεται στην Ισπανία ένα επαναστατικό αριστερό ρεύμα, κυρίως των αναρχοσυνδικαλιστών και αριστερών σοσιαλιστών το οποίο απειλεί την κυρίαρχη αστική τάξη. Η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται από τις πρώτες εργατικές εξεγέρσεις και την ακραία βία με την οποία αυτές αντιμετωπίζονται από το κράτος. Από την ιστορική για το ισπανικό εργατικό κίνημα εξέγερση της Αστουρίας τον Οκτώβρη του 1934, δημιουργείται και εδραιώνεται το Ισπανικό Λαϊκό Μέτωπο. Το Λαϊκό Μέτωπο κινούμενο στις γραμμές του 7ου Συνεδρίου της Τρίτης Διεθνούς αποκτά αντιφασιστικό χαρακτήρα ενσωματώνοντας τους κομμουνιστές, τους σοσιαλιστές- αριστερούς και δεξιούς- τους αριστερούς ρεπουμπλικάνους και φυσικά την κυρίαρχη επαναστατική δύναμη της περιόδου, τους αναρχοσυνδικαλιστές.

Η εργασία χωρίζεται σε τρία κεφάλαια. Στο πρώτο παρουσιάζεται το ιστορικό και κοινωνικό-πολιτικό περίγραμμα μέσα στο οποίο δημιουργήθηκε και αναπτύχθηκε το Λαϊκό Μέτωπο. Το δεύτερο κεφάλαιο είναι αφιερωμένο στον “ΡΙζοσπάστη”. Σε αυτό βλέπουμε το Λαϊκό Μέτωπο από μια υποστηρικτική οπτική. Αρχικά εξετάζονται οι πρώτες δράσεις του εργατικού κινήματος και πώς αυτές αντιμετωπίστηκαν από την κυβέρνηση καθώς και την αντίδραση των αντιδραστικών δυνάμεων. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στις απεργίες και στην ανακατανομή της γης, καθώς και στην επαναστατική βία, κυρίως την αντεκκλησιαστική. Στη συνέχεια, αναφορά γίνεται στα προβλήματα που αντιμετωπίζει το Λαϊκό Μέτωπο κυρίως λόγω των συγκρούσεων μεταξύ των επαναστατικών και των μετριοπαθών συνιστωσών του Μετώπου. Τέλος παρουσιάζονται τα γραφόμενα της εφημερίδας σχετικά με την αποτυχημένη προσπάθεια δημιουργίας αντίστοιχου Λαϊκού Μετώπου στην Ελλάδα. Το επόμενο κεφάλαιο που ακολουθεί είναι αφιερωμένο στον ισπανικό μοναρχικό τύπο. Το κεφάλαιο αυτό είναι χωρισμένος σε δύο ενότητες. Η πρώτη ενότητα αναφέρεται στην προεκλογική περίοδο και η δεύτερη στη μετεκλογική. Στην πρώτη ενότητα βλέπουμε τους φόβους των μοναρχικών για την πιθανή επικράτηση του Λαϊκού Μετώπου. Η εφημερίδα προπαγανδίζει την ταύτιση σοσιαλιστών και κομμουνιστών, τον εξτρεμιστικό χαρακτήρα του Λαϊκού Μετώπου και προτείνει τρόπους αντίδρασης των συντηρητικών Ισπανών. Στη δεύτερη ενότητα παρουσιάζονται ζητήματα παρόμοια με αυτά του προηγούμενου κεφαλαίου, μόνο που αυτή τη φορά η οπτική και η κρίση γίνεται από το αντίπαλο ιδεολογικό στρατόπεδο.

Βιβλιογραφική επισκόπηση

Στην εργασία μελετάμε την άνοδο του Λαϊκού Μετώπου στην εξουσία, το σχηματισμό της κυβέρνησης Λαϊκού Μετώπου, τα προβλήματα που αυτή αντιμετωπίζει και την κυβερνητική κρίση που ακολουθεί. Η μελέτη βασίζεται στην εξέταση του απαγορευμένου ελληνικού και ισπανικού τύπου της περιόδου. Όσον αφορά τον ελληνικό τύπο μελετάται η κομμουνιστική εφημερίδα “Ριζοσπάστης” ενώ όσον αφορά τον ισπανικό η μοναρχική “El bien público”.¹ Εξετάζουμε τα φύλλα των εφημερίδων από την περίοδο του προεκλογικού αγώνα μέχρι και την οριστική παύση της κυκλοφορίας τους. Ο μεν “Ριζοσπάστης” απαγορεύεται από το Μεταξικό καθεστώς τον Ιούνιο του 36 ενώ η “El bien público” μετατρέπεται τον Ιούλιο αρχικά σε αντιφασιστική και στη συνέχεια σε σοσιαλιστική εφημερίδα.

Τα τελευταία χρόνια υπάρχει μια πραγματική έκρηξη όσον αφορά τη βιβλιογραφία σχετικά με το ισπανικό Λαϊκό Μέτωπο και τον ισπανικό εμφύλιο. Η βιβλιογραφία λόγω και της φύσης του θέματος χωρίζεται σε “ακαδημαϊκή” και “ιδεολογική”. Στην πρώτη ανήκουν τα βιβλία τα οποία προσπαθούν να αντιμετωπίσουν το θέμα με “επιστημονικότητα”, ενώ στην δεύτερη αυτά τα οποία προπαγανδίζουν μια πολύ συγκεκριμένη ιδεολογική θέση, όπως για παράδειγμα είναι τα βιβλία των αναρχικών. Φυσικά η διάκριση μεταξύ των δύο δεν είναι ξεκάθαρη, καθώς τα ακαδημαϊκά βιβλία δύσκολα δεν ταξινομούνται ως “αριστερά” ή “συντηρητικά”, ενώ η πλειοψηφία της αναρχικής βιβλιογραφίας πάνω στο θέμα τοποθετείται αρκετά κριτικά απέναντι στο ίδιο το κίνημα και τα λάθη του. Εξάλλου δεν είναι και λίγες οι φορές που οι ίδιοι οι συγγραφείς γράφουν και με τις δύο ιδιότητες αυτή του ακαδημαϊκού μελετητή κι αυτή του αναρχικού.

Όσον αφορά την αυστηρά ακαδημαϊκή βιβλιογραφία, σε σχέση με τις πολιτικές εξελίξεις της περιόδου στην Ελλάδα, η εργασία βασίστηκε κυρίως στα βιβλία των Γιώργου Μαυρογορδάτου, Θάνου Βερεμή, Hagen Fleicher και Λουκιανού Χασιώτη. Για τον Ισπανικό εμφύλιο στα βιβλία των Δημήτρη Φιλιππή, Helen Graham, Paul Preston, Thomas Hugh, Alexander Martin, Burnett Bolloten, Franz Borkenau και Gerald Brenan. Για μία πιο συντηρητική ανάγνωση των γεγονότων, τα δύο βιβλία του Stanley Payne. Για τις ευρύτερες πολιτικές εξελίξεις του μεσοπολέμου και την σχετική πολιτική θεωρία στα βιβλία των Geof Eley, David Held, Ben Fine και Saad Filho Alfredo. Για το αναρχικό κίνημα σε αυτά των James Joll, Murray Bookchin και Max Nettlau. Για την Σοβιετική Ένωση στα βιβλία των Edward Halett Carr, Stephen F. Cohen και Πάνου Τσακαλογιάννη. Σχετικά με τον φασισμό των Francis Carsten, Stanley Payne και Kevin Passmore. Μέρος της βιβλιογραφίας καταλαμβάνουν τα βιβλία για τον εμφύλιο που αντιπροσωπεύουν την αναρχική οπτική. Στην κατηγορία αυτή ανήκουν τα βιβλία των Murray Bookchin, Noam Chomsky, Andy Durgan, George Woodcock, Loren Goldner, Roderick Kedward, Felix Morrow, Rudolf Rocker, Αμπέλ Παζ, Μ. Ολιβιέ και Κ. Λάνταου. Το δίδιο του Γιάννη Ανδρουλιδάκη αποτελεί πολύτιμη συλλογή κειμένων από τους σημαντικότερους πρωταγωνιστές του ισπανικού αναρχικού κινήματος. Τα βιβλία των Jose Peirats, Augustin Souchy, Frank Mintz και Μπάγιερ Οσβάλντο προσφέρουν πολύτιμες πληροφορίες για τις εξελίξεις στο εσωτερικό του κινήματος.

---

¹ Οι δύο εφημερίδες είναι προσβάσιμες διαδικτυακά στους παρακάτω ιστότοπους:
<https://prensahistorica.mcu.es/es/inicio/inicio.do>

<http://efimeris.nlg.gr/ns/main.html>

Χρονολόγιο²

1933

Ιανουάριος: αιματηρή καταστολή των κινητοποιήσεων στο χωριό Κάσας Βιέχας (Casas Viejas).

1934

Οκτώβρης: εξέγερση και καταστολή στην Αστουρία.³

1936

16/2: νίκη των δυνάμεων του Λαϊκού Μετώπου στις βουλευτικές εκλογές.

19/2: πρωθυπουργός ο Αθάνια.

29/2: δίνεται εργασιακή αμνηστία, επαναπροσλαμβάνονται στις εργασίες τους όλοι όσοι είχαν εκδιωχθεί για τη συμμετοχή τους σε απεργίες ή για τις πολιτικές τους ιδέες.

28/3: ο ηγέτης της Ισπανικής Φάλαγγας Χοσέ Αντόνιο Πρίμο ντε Ριβέρα καταδικάζεται σε δίμηνη φυλάκιση λόγω της δράσης της Φάλαγγας.

17/4: η βουλή ανατρέπει τον πρόεδρο Αλκαλά Θαμόρα. Η αναρχική CNT προκηρύσσει γενική απεργία.

12/5: εκλέγεται ο Αθάνια πρόεδρος της δημοκρατίας και διορίζεται νέα κυβέρνηση με πρωθυπουργό τον Σαντιάγο Κασάρες Κιρόγα.

13/7: δολοφονία του βουλευτή και ηγέτη των μοναρχικών Χοσέ Κάλβο Σοτέλο.

14/7: η αντιπολίτευση των μοναρχικών ομάδων εγκαταλείπει το κοινοβούλιο.

17/7: στρατιωτικό πραξικόπημα στο ισπανικό Μαρόκο, μεταξύ των ηγετών του οποίου φέρεται ο στρατηγός Φράνκο.

1937

2/5: σύγκρουση της Χενεραλιτάτ με την CNT για τον έλεγχο του πύργου της Telefónica στην Βαρκελώνη.

22/6: δολοφονία του ηγέτη του POUM, Αντρέ Νιν.

---

² Για χρονολόγιο των σημαντικότερων γεγονότων στην Ισπανία και την Ελλάδα Δημήτρης Ε.Φιλιππής, *1936, Ελλάδα και Ισπανία*, Βιβλιόραμα, 2007, σελ 31-39.

Για ένα λεπτομερές χρονολόγιο των γεγονότων από το 1936 και μετά Castro Daniel Rodríguez, *Cronología de la guerra civil española: La guerra civil día a día*, Ediciones Ruser, 2019.

³ Asturias: συχνά μεταφράζεται και “Αστουριών”. Εδώ ακολουθούμε το Δημήτρης Ε. Φιλιππής, *Ισπανικός Εμφύλιος (1936-1939): Διαίρεση, διχόνοια και διχασμός στην Ισπανία του 20ού αιώνα*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2020. Σελ. 49.

Προσωπικότητες⁴

Αλεχάντρο Λερού (Alejandro Lerroux): κεντρώος πολιτικός, διετέλεσε πρωθυπουργός (1934-1935).

Αντόνιο Πρίμο ντε Ριβέρα (Antonio Primo de Rivera): γιος του Μιγκέλ Πρίμο ντε Ριβέρα και εκ των ηγετών της Ισπανικής Φάλαγγας. Δολοφονήθηκε στο τέλος του 1936.

Αντρέ Νιν (Andreu Nin): ηγέτης του POUM, δολοφονήθηκε από σοβιετικούς πράκτορες τον Ιούλη του 1937.

Μιγκέλ Πρίμο ντε Ριβέρα (Miguel Primo de Rivera): στρατηγός που ηγήθηκε του στρατιωτικού δικτατορικού καθεστώτος (1923-1930).

Φρανθίσκο Κάλβο Καμπαγιέρο (Francisco Largo Caballero): ηγετική φυσιογνωμία του ισπανικού σοσιαλισμού, διετέλεσε πρωθυπουργός το 1936.

Χοσέ Ντίαθ (José Díaz): ηγετική φυσιογνωμία του Κομμουνιστικού Κόμματος Ισπανίας.

Χοσέ Κάλβο Σοτέλο (José Calvo Sotelo): κοινοβουλευτικός, ηγετική φυσιογνωμία των μοναρχικών.

Χοσέ Μαρία Χιλ Ρόμπλες (José Maria Gil Robles): ηγετική φυσιογνωμία της CEDA.

Αρκτικόλεξο⁵

CEDA: Confederación Española de Derechas Autónomas (Ισπανική Συνομοσπονδία των αυτόνομων δεξιών Ομάδων).

CNT: Confederación Nacional del Trabajo (Εθνική Συνομοσπονδία Εργασίας).

FAI: Federación Anarquista Ibérica (Ιβηρική αναρχική Ομοσπονδία).

PCE: Partido Comunista de España (Κομμουνιστικό Κόμμα Ισπανίας).

POUM: Partido Obrero de Unificación Marxista (Εργατικό Κόμμα της Μαρξιστικής Ένωσης).

UGT: Unión General de Trabajadoras (Γενική Ένωση Εργαζομένων).

---

⁴ για τα κυριότερα ισπανικά ονόματα Φιλιππής, "1936..." σελ 30-31.

⁵ στο ίδιο, σελ. 29-30.

Κεφάλαιο 1: Το ιστορικό και πολιτικο-κοινωνικό υπόβαθρο.

Μια εργασία για τον απαγορευμένο τύπο στον ισπανικό εμφύλιο θέτει καταρχάς τα ερωτήματα, τι σημαίνει ισπανικός εμφύλιος και τι σημαίνει απαγορευμένος τύπος. Στην πραγματικότητα αυτά είναι δύο ερωτήματα για τα οποία δεν υπάρχει ξεκάθαρη απάντηση.

Όσον αφορά τον ισπανικό εμφύλιο όπως ακριβώς συμβαίνει και με τον ελληνικό εμφύλιο μερικές δεκαετίες αργότερα δεν υπάρχει συναίνεση μεταξύ των μελετητών αναφορικά με το γεγονός το οποίο συνιστά την έναρξη της εμφύλιας σύρραξης. Αν και στην περίπτωση του ισπανικού εμφυλίου πολέμου η ανταρσία από τον στρατό μετά τις ισπανικές εκλογές είναι αυτό που συνήθως υιοθετείται ως το εναρκτήριο γεγονός της εμφύλιας σύρραξης, το ανάλογο με τα Δεκεμβριανά στην Ελλάδα, στην πραγματικότητα η διαμάχη μεταξύ του Λαϊκού Μετώπου και των αντιδραστικών δυνάμεων ξεκινάει με την ίδια τη δημιουργία του Λαϊκού Μετώπου ή την εξέγερση στην Αστουρία το 1934.⁶ Όπως εξάλλου θα δούμε, για τις ίδιες τις αντιδραστικές δυνάμεις καθοριστική για την ανάδειξη των αριστερών και επαναστατικών δυνάμεων της χώρας αποτελεί η εξέγερση του Οκτωβρίου του 1934 στην Αστουρία. Εξάλλου για να κατανοήσει κάποιος το γενικό κοινωνικό και πολιτισμικό περίγραμμα μέσα στο οποίο λαμβάνει χώρα ο εμφύλιος πόλεμος θα πρέπει εκ των πραγμάτων να ανατρέξει στην ιστορία, αν όχι στην προϊστορία της εμφύλιας σύρραξης στα μέσα του δέκατου ένατου αιώνα οπότε και πραγματοποιείται η πρώτη επαφή των Ισπανών με τις επαναστατικές ιδέες της αριστεράς, και κυρίως των αναρχικών, που θα παίξουν καθοριστικό ρόλο στην ιδεολογική και οργανωτική εξέλιξη του ισπανικού επαναστατικού κινήματος.⁷

Όσον αφορά τώρα το τι ακριβώς συνιστά απαγορευμένο τύπο, ο όρος αναφέρεται τόσο σε εφημερίδες οι οποίες είχαν τυπικά απαγορευτεί όσο και σε εφημερίδες οι οποίες αν και νόμιμες βρισκόντουσαν διαρκώς υπό καθεστώς διωγμών, λογοκρισίας και μη ελεύθερης διάθεσης των φύλλων τους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι αυτό της ελληνικής κομμουνιστικής εφημερίδας του “ΡΙζοσπάστη” ο οποίος αν και κυκλοφορούσε νόμιμα μέχρι και την οριστική του απαγόρευση τον Ιούλη του 1936 από το καθεστώς Μεταξά, η διάθεση και πρόσβαση σε αυτόν υπήρξε τουλάχιστον προβληματική.

Πολυπλοκότητα

Ένα στοιχείο που διαφοροποιεί τους εμφύλιους πολέμους από τους “κανονικούς” πολέμους μεταξύ κρατών είναι η πολυπλοκότητα τους. Τόσο σε επίπεδο ερμηνείας και αιτιών αλλά και κατηγοριοποίησης των κύριων πρωταγωνιστών και της δυναμικής που τους χαρακτηρίζει. Στην περίπτωση του ισπανικού εμφυλίου, όχι πολύ διαφορετικά από αυτή του ελληνικού, διακρίνονται τρεις βασικές πτυχές: η ιδεολογική, η κοινωνική και η εθνοτική. Η μελέτη όμως καθεμίας από αυτές καθώς και των άλλων δευτερευόντων δεν μπορεί να γίνει αποσπασματικά καθώς το πώς αυτές επιδρούν μπορεί να γίνει κατανοητό μόνο μέσα από ένα πλέγμα αλληλεπίδρασης. Κατ’ αυτόν τον τρόπο ο ισπανικός εμφύλιος πόλεμος είναι πολυεπίπεδος. Στην πραγματικότητα ένας εμφύλιος πόλεμος δεν είναι ποτέ ένας πόλεμος μεταξύ δύο αντιμαχόμενων πλευρών αλλά πολλοί μικροί εμφύλιοι πόλεμοι που λαμβάνουν χώρα ταυτόχρονα στο ίδιο χρονικό και γεωγραφικό πλαίσιο. Όπως χαρακτηριστικά γράφει ο Preston «μια μυριάδα ισπανικές διαμάχες».⁸

⁶ Φιλίππης, “Ισπανικός Εμφύλιος...”, σελ. 49.

⁷ Murray Bookchin, *Οι Ισπανοί αναρχικοί: Τα ηρωικά χρόνια, 1868-1936*, Βιβλιοπέλαγος, 2011. Σελ. 47-53.

⁸ Paul Preston, *The Spanish Civil War. Reaction, Revolution and Revenge*, William Collins, 2016. Σελ. 17.

Αυτός ο πολυεπίπεδος χαρακτήρας του εμφυλίου μπορεί να γίνει κατανοητός κοιταζόμενος για παράδειγμα την περίπτωση της Καταλονίας. Τι είναι αυτό που ερμηνεύει τη στάση ενός καταλανού εκείνη την περίοδο; Ανάλογα με την ιδεολογία του, για παράδειγμα αριστερή ή δεξιά, μπορεί να ταχθεί υπέρ του Λαϊκού Μετώπου ή υπέρ των αντιδραστικών δυνάμεων του Φράνκο. Από την άλλη αν είναι εθνικιστής Καταλανός ή όχι, δηλαδή αν υποστηρίζει την ανεξαρτησία ή όχι της Καταλονίας, μπορεί να ταχθεί υπέρ του Λαϊκού Μετώπου ή των αντιδραστικών καθώς και οι δύο αντιπροσωπεύουν μια κεντρική εξουσία, ή υπέρ της τοπικής κυβέρνησης της Χενεραλιτάτ, (Generalidad) του Κομπανίς, της οποίας πάντως η σχέση με την κεντρική εξουσία δεν υπήρξε ποτέ ξεκάθαρη καθώς πολλές φορές σχημάτισε ευκαιριακές συμμαχίες μαζί της.⁹ Από την άλλη, λόγω της κοινωνικής του τάξης, για παράδειγμα αν είναι αστός βιομήχανος, θα μπορούσε να υποστηρίζει τόσο την Χενεραλιτάτ όσο και το Λαϊκό Μέτωπο, ακόμα κι αν το τελευταίο συγκέντρωνε όλους τους οργισμένους ταξικούς εχθρούς του.

Και το ίδιο συμβαίνει με πολλούς άλλους παράγοντες, όπως για παράδειγμα την θρησκεία και την καταγωγή. Και φυσικά αυτό που δυσχεραίνει την επιλογή ενός Καταλανού, όπως και την ερμηνεία των επιλογών του από έναν ιστορικό είναι πως με γνώμονα κάθε ένα από τα παραπάνω κριτήρια θα μπορούσε να αμφιταλαντευτεί μεταξύ της Χενεραλιτάτ, του Λαϊκού Μετώπου, των αναρχοσυνδικαλιστών ή του Φράνκο.

Ο δεύτερος παράγοντας ο οποίος χαρακτηρίζει την εμφύλια σύρραξη είναι η διαρκής κατάτμηση των συγκρούσεων σε επιμέρους συγκρούσεις. Αρχίζουμε με την κυρία διαμάχη αυτή μεταξύ των φασιστικών και των αντιφασιστικών δυνάμεων. Αν επιλέξουμε οποιαδήποτε από τις δύο πλευρές μπορούμε να διακρίνουμε επιμέρους συγκρούσεις. Για παράδειγμα στο αντιφασιστικό στρατόπεδο διακρίνουμε την κύρια διάκριση μεταξύ κοινοβουλευτικών και εξωκοινοβουλευτικών δυνάμεων. Έτσι έχουμε τους αναρχικούς από την μία και τα διαφορετικά κοινοβουλευτικά κόμματα από την άλλη, όπως είναι για παράδειγμα οι αριστεροί δημοκράτες, οι σοσιαλιστές και οι κομμουνιστές. Μεταξύ αυτών υπάρχουν οι διαχρονικές και παραδοσιακές συγκρούσεις οι οποίες στη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου παίρνουν πολλές φορές τη μορφή βίαιης σύγκρουσης. Χαρακτηριστικό παράδειγμα η σύμπραξη κομμουνιστών και αστικών κομμάτων ενάντια στους αναρχοσυνδικαλιστές της CNT και τους “τροτσκιστές” του POUM.¹⁰ Και η κατάτμηση δεν περιορίζεται εκεί. Αν επιλέξουμε οποιαδήποτε από τις προαναφερόμενες ομάδες μπορούμε να διακρίνουμε επιμέρους συγκρούσεις. Για παράδειγμα οι σοσιαλιστές διακρίνονται στους αριστερούς σοσιαλιστές του Λάργκο Καμπαγιέρο και στους πιο μετριοπαθείς του Ινταλέσιο Πριέτο.

Στην περίπτωση των αναρχικών οι οποίοι δεν χαρακτηρίζονται από μια κεντρική διοίκηση τα πράγματα γίνονται ακόμη πιο πολύπλοκα. Αρχικά μπορούμε να διακρίνουμε τα μέλη του επίσημου συνδικάτου CNT, το οποίο πάντως δεν συγκεντρώνει μόνο αναρχικούς, και του ανεπίσημου FAI, το οποίο χαρακτηρίζεται από την επαναστατικότητα και την βία. Η διάκριση μεταξύ μετριοπαθών και επαναστατών έγινε ανοιχτά έκδηλη με το περίφημο Μανιφέστο των Τριάντα.¹¹ Στη συνέχεια το ίδιο το FAI, το οποίο παρεμπιπτόντως δεν είναι τελείως ξέχωρο από το CNT, διακρίνεται στους δικούς του μετριοπαθείς όπως ο Γκαρθία Ολιβέρα και τους πιο ριζοσπάστες όπως ο Ντουρρούτι, και ούτω καθεξής, αν και έγιναν προσπάθειες να επιβληθεί ένας ελάχιστος βαθμός πειθαρχίας στους πιο

---

⁹ Bookchin, “Οι Ισπανοί αναρχικοί...”, σελ. 443.

¹⁰ Hugh Thomas, *La Guerra Civil española*, Debolsillo, 2018. Σελ. 699-702.

¹¹ Θεζάρ Μ. Λορέντσο, «Η βίαιη αναμέτρηση με τη Δεύτερη Ισπανική Δημοκρατία», στο: Γιάννης Ανδρουλιδάκης (επιμ.), *Η Ισπανία σε κόκκινο και μαύρο (τόμος Α) 1868-1936*, Καινά Δαιμόνια, 2016. Σελ. 260-262.

José Peirats, *La CNT dans la révolution espagnole (Tome 1)*, Noire et Rouge, 2017. Σελ. 69-70, 97 και

James Joll, *Οι Αναρχικοί*, Επίκουρος, 1975. Σελ. 322-323.

ακραίους.¹² Όσο για τους μετριοπαθείς αναρχικούς της CNT, διαχωρίζονταν σε αυτούς που απέρριπταν την ένωση του σωματείου με το UGT των σοσιαλιστών και σε αυτούς που την υποστήριζαν. Οι τελευταίοι με την σειρά τους διακρίνονται σε αυτούς που επιθυμούσαν την αργαστή συνεργασία μεταξύ των δυο σωματείων και σε αυτούς που ευελπιστούσαν στην επιθετική απορρόφηση του μικρότερου UGT από την CNT.¹³ Η μπερδεμένη φύση της διάκρισης των διαφορετικών συνιστώσων του κινήματος τιμάει το όνομά του.

Στις δύο παραπάνω έρχεται να προστεθεί ο τρίτος παράγοντας, αυτός του χρόνου. Η παραπάνω περιγραφή δεν αποτελεί ένα σχήμα στατικό, αναλλοίωτο στο χρόνο. Το αντίθετο, η αλληλεπίδραση μεταξύ των παραγόντων, όπως και των πρωταγωνιστών, είναι δυναμική, εξελίσσεται δηλαδή μέσα στον χρόνο.

Εμφύλιος λέξεων

Ο ισπανικός εμφύλιος δεν είναι μονάχα ένας πόλεμος ιδεών, πολιτικών συστημάτων, εθνοτικών ομάδων και τάξεων αλλά και ένας πόλεμος λέξεων. Λέξεων με πολιτικό και ιδεολογικό περιεχόμενο το οποίο διαφοροποιείται ανάλογα με το ποια πλευρά τις χρησιμοποιεί για να αυτοπροσδιοριστεί η ίδια θετικά ή για να προσδιορίσει αρνητικά τον εχθρό. Έτσι βλέπουμε πως λέξεις όπως δημοκρατικός, ρεπουμπλικανικός, επανάσταση, φασισμός, εθνικός, ακόμη και ο όρος Ισπανία αποκτά τελείως διαφορετικό νόημα και περιεχόμενο ανάλογα με τον χρήστη και τη χρήση. Η διαφοροποίηση αυτή δεν είναι κατ' ανάγκη αποτέλεσμα εσκεμμένης προπαγάνδας αλλά πολλές φορές διαφορετικής κατανόησης των ίδιων των εννοιών. Εξάλλου αυτό που διαχωρίζει τους πρωταγωνιστές της σύρραξης ξεπερνάει συνήθως το πολιτικο-ιδεολογικό πλαίσιο και αγγίζει διαφορές σε ένα επίπεδο πολιτισμικό και ψυχοσυναισθηματικό. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ο όρος φασισμός ο οποίος χρησιμοποιείται τόσο από τους αριστερούς για να χαρακτηρίσει τις δεξιές αντιδραστικές δυνάμεις, ακόμα και τις μετριοπαθείς, όσο και από τις ίδιες τις αντιδραστικές δεξιές δυνάμεις για να χαρακτηρίσει την καθολική επικράτηση και τη δράση του Λαϊκού Μετώπου στην πολιτική ζωή της χώρας, κυρίως των συνιστώσων αυτού που βρίσκονται στα άκρα του φάσματος της αριστεράς όπως οι αναρχοσυνδικαλιστές και το συνδικάτο τους CNT. Όσο για τον όρο Ρεπουμπλικανός και τα παράγωγά του χρησιμοποιούνται για να χαρακτηρίσουν ακόμα και τις αντι-κοινοβουλευτικές συνιστώσες του Λαϊκού Μετώπου.

---

¹² Θεζάρ Μ. Λορέντο, «Η βίαιη αναμέτρηση με τη Δεύτερη Ισπανική Δημοκρατία», στο: Γιάννης Ανδρουλιδάκης (επιμ.), *Η Ισπανία σε κόκκινο και μαύρο (τόμος Α) 1868-1936*, Καινά Δαιμόνια, 2016. Σελ.290, 293.

Ο Αμπάντ ντε Σαντιγιάντ, κορυφαίο στέλεχος της FAI αρνείται σε συνέντευξή του πως υπήρχε σοβαρή σύγκρουση μεταξύ FAI και CNT:

Φρανκ Μιντς, «Η CNT και η FAI: η πίεση των ομάδων και οι ομάδες πίεσης», στο: Γιάννης Ανδρουλιδάκης (επιμ.), *Η Ισπανία σε κόκκινο και μαύρο (τόμος Α) 1868-1936*, Καινά Δαιμόνια, 2016. Σελ 333-334.

Η ίδια η FAI εξάλλου δεν θεωρείται τόσο σημαντική από κάποια από τα σημαντικότερα μέλη της, όσο η πίο επιλεκτική Nosotros των Γκαρθία Ολιβέρ και Ντουρρουτί, σύμφωνα με τα λεγόμενα του ίδιου του Ολιβέρ:

Γκαρθία Ολιβέρ, «Συνέντευξη του Γκαρθία Ολιβέρ », στο: Γιάννης Ανδρουλιδάκης (επιμ.), *Η Ισπανία σε κόκκινο και μαύρο (τόμος Α) 1868-1936*, Καινά Δαιμόνια, 2016. Σελ.341.

Η Nosotros δημιουργήθηκε ώστε να διατηρηθεί εσωτερική συνοχή της CNT, περιορίζοντας την επιρροή των πιο μετριοπαθών. Δες
Αμπέλ Παζ, *Ντουρρουτί. Η κοινωνική επανάσταση στην Ισπανία, 1896-1936*, Ελεύθερος Τύπος, 1999. Σελ.156-163.

¹³ Gerald Brenan, *The Spanish Labyrinth*, Cambridge University Press, 2014. Σελ. 288.

Κοινωνικό και ιστορικό περίγραμμα - “Ο Ισπανικός Λαβύρινθος”¹⁴

Οποιαδήποτε ανάγνωση του Ισπανικού Εμφυλίου προϋποθέτει έστω και μια επιφανειακή αναφορά στο κοινωνικό και ιστορικό πλαίσιο μέσα στο οποίο λαμβάνει χώρα η σύγκρουση.

Η Ισπανία δεν γνώρισε μια κλασική αστική επανάσταση η οποία θα κατέστρεφε τις δομές του Παλαιού Καθεστώτος (*ancien regime*). Η μοναρχία, οι γαιοκτήμονες και η Εκκλησία παρέμειναν οι κυρίαρχες δυνάμεις.¹⁵ Σε σχέση με την υπόλοιπη δυτική Ευρώπη η Ισπανία των αρχών του εικοστού αιώνα είναι μια χώρα οπισθοδρομική οικονομικά και κοινωνικά η οποία βρίσκεται στο μεταβατικό στάδιο μεταξύ της κατάρρευσης του προηγούμενου αποικιοκρατικού της μεγαλείου και μιας πρώιμης βιομηχανοποίησης. Στην ουσία πρόκειται για μια χώρα στην οποία η πλειοψηφία του φτωχοποιημένου και εξαθλιωμένου αγροτικού πληθυσμού εργάζεται και ζει υπό συνθήκες που θυμίζουν περισσότερο τη φεουδαρχική παρά την σύγχρονη Ευρώπη. Παρόλα αυτά η οικονομία της, σε αντίθεση με τις λανθασμένες ερμηνείες του κομμουνιστικού κόμματος της χώρας, δεν είναι φεουδαρχική αλλά καπιταλιστική, καθώς τα μεγάλα λατιφούντια δεν ανήκουν σε φεουδάρχες αλλά σε μια νεοδημιουργηθείσα αστική τάξη των πόλεων η οποία προήλθε μετά την αποτυχημένη αναδιακατανομή της εκκλησιαστικής γης από τον φιλελεύθερο πρωθυπουργό Μεντινθάλ.¹⁶ Η Καθολική Εκκλησία της οποίας η οικονομική δύναμη στηριζότανε μέχρι τα τέλη του 18 αιώνα κυρίως στη κατοχή της γης, έχει μετατραπεί στον κύριο καπιταλιστή και υποστηρικτή της πιο συντηρητικής αντιδραστικής και αντιλαϊκής δεξιάς.¹⁷ Η εκκλησία μαζί με τους γαιοκτήμονες υπήρξαν οι κύριες δυνάμεις ταξικής καταπίεσης.¹⁸

Η βιομηχανία της χώρας συγκεντρώνεται σε λίγα αστικά κέντρα κυρίως στην Καταλονία και την χώρα των Βάσκων. Σε αυτά προσφεύγουν ορδές εξαθλιωμένων αγροτών οι οποίοι αποτελούν τους σύγχρονους περιθωριοποιημένους των μεγαλουπόλεων. Αυτοί είναι κατά κύριο λόγο φτωχοί ανειδίκευτοι και πολλές φορές άστεγοι εργάτες οι οποίοι όταν δεν εργάζονται σε βιομηχανίες και βιοτεχνίες ασχολούνται κυρίως με την παραοικονομία. Αυτοί είναι οι “ξένοι” οι οποίοι απειλούν τους κατοίκους των πόλεων στις οποίες έχουν καταφύγει, κυρίως τους αστούς. Είναι ξένοι γιατί αντιπροσωπεύουν μια άλλη τάξη και συμφέροντα αλλά πολλές φορές και διαφορετική γλώσσα και πολιτισμό.¹⁹ Δεν είναι τυχαίος ο υποτιμητικός χαρακτηρισμός “Μουρθιανός” που τους προσδίδουν οι ντόπιοι, ο όποιος αρχικά αναφερόταν στους ιθαγενείς κατοίκους της ισπανικής αποικία του Μαρόκου και έχει την ίδια χροιά με τη λέξη “αράπης”.²⁰

Αυτοί οι περιθωριοποιημένοι ανειδίκευτοι εργάτες των πόλεων, μαζί με τους φτωχούς αγρότες, οι οποίοι δίχως διαπραγματευτική δύναμη και κοινωνικά απροστάτευτοι απέρριπταν τις σοσιαλιστικές υποσχέσεις για σταδιακή αλλαγή μέσω της κάλπης, ελκόμενοι από την άμεση δράση των αναρχοσυνδικαλιστών, αποτελούν την κύρια πηγή υποστηρικτών του αναρχικού κινήματος.²¹ Στην

---

¹⁴ αναφορά στο κλασικό βιβλίο του Brenan για το κοινωνικό και πολιτικό περίγραμμα της Ισπανίας της εποχής.

¹⁵ Paul Preston, *The Spanish Civil War. Reaction, Revolution and Revenge*, William Collins, 2016. Σελ. 19.

¹⁶ Bookchin, “Οι Ισπανοί αναρχικοί...” σελ. 127 και

Brenan, σελ. 68-69.

¹⁷ Franz Borkenau, *Spanish, Cockpit: Rapport sur les conflits sociaux et politiques en Espagne (1936 - 1937)*, Ivrea, 2003. Σελ. 19.

¹⁸ Helen Graham, *The Spanish Republic at War 1936 1939*, Cambridge University Press, 2002. Σελ. 4.

¹⁹ Enric Ucelay Da Cal, «Catalan Nationalism: Cultural Plurality and Political Ambiguity», στο: Helen Graham (επιμ.), *Spanish Cultural Studies: An Introduction: The Struggle for Modernity*, Oxford University Press, 2016. Σελ. 147.

²⁰ Bookchin “Οι Ισπανοί αναρχικοί...”, σελ 133.

²¹ Helen Graham, *The Spanish Civil War: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, 2005. Σελ. 13.

πραγματικότητα οι μάζες των πεινασμένων και εξαχρειωμένων, αποκλεισμένες καθώς ήταν από την οργανωμένη πολιτική είχαν να επιλέξουν μεταξύ της απάθειας και της βίας.²² Στην τρίτη δεκαετία του εικοστού αιώνα επέλεξαν το δεύτερο.

Αναρχοσυνδικαλιστικό κίνημα

Σε αντίθεση με την υπόλοιπη μεσοπολεμική Ευρώπη, κυρίως μετά την ρωσική επανάσταση, όπου ο σοσιαλισμός και μετέπειτα ο κομμουνισμός αποτελούσε την κύρια επαναστατική τάση, στην Ισπανία η Αναρχία επικράτησε ως η κυρίαρχη αντισυστημική και επαναστατική τάση.²³ Ο επαναστατικός χαρακτήρας των Ισπανών σοσιαλιστών δεν πρέπει να μας εκπλήσσει. Σε όσες χώρες υπήρχε ισχυρή δημοκρατική παράδοση και η λαϊκή ιδεολογία αντιλαμβανόταν την δημοκρατία ως δύναμή της, το εργατικό κίνημα επέλεγε τον ρεφορμισμό, ενώ στην Ισπανία όπου οι σοσιαλιστές στερούνταν κοινοβουλευτικής εκπροσώπησης και το κράτος λειτουργούσε κατασταλτικά, η εργατική μαχητικότητα έγινε αδιάλλακτη.²⁴ Ειδικά μετά το 1905, εμπνευσμένοι από τις σοβιετικές και ευρωπαϊκές μαζικές απεργίες της Αγίας Πετρούπολης, οι σοσιαλιστές ριζοσπάστες άρχισαν να στρέφονται ενάντια στις κοινοβουλευτικές διεργασίες.²⁵

Η επαφή των Ισπανών με την Αναρχία πηγαίνει πίσω στο τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα.²⁶ Για την ιδιαίτερη σχέση του λαού αυτού με την Αναρχία έχουν χυθεί τόνοι μελάνι προκειμένου να ερμηνευτεί το φαινόμενο.²⁷ Από την ιδιαίτερη ιδιοσυγκρασία των Ισπανών μέχρι τις ιδιαίτερες κοινωνικές συνθήκες της εποχής έχουν προταθεί σωρεία ερμηνειών. Το σίγουρο πάντως είναι πως η αναρχικές θεωρίες και η αναρχική δράση όλων των μορφών ρίζωσε και αναπτύχθηκε σε διαφορετικά μέρη της χώρας και ανεξάρτητα όπως δεν έχει παρατηρηθεί σε καμία άλλη γωνιά του κόσμου.²⁸

Το θέμα της Αναρχίας και της εξέλιξής της στην Ισπανία είναι ένα σύνθετο ζήτημα για να αναπτυχθεί σε λίγες γραμμές. Υπάρχουν πάντως σημαντικά χαρακτηριστικά σε σχέση με το αναρχικό κίνημα. Ο συνδικαλιστικός χαρακτήρας του, η οργάνωση σε ένα μοναδικό συνδικάτο, το CNT, ο φεντεραλισμός, η άμεση δράση, το ενιαίο συνδικάτο (*sindicato unico*) και η βία που χαρακτηρίζει μέρος του κινήματος.²⁹ Επίσης μοναδικό για το ισπανικό αναρχικό κίνημα ήταν το πόσο πλατιά ήταν

José Alvarez Junco, «Rural and Urban Popular Cultures», στο: Helen Graham (επιμ.), *Spanish Cultural Studies: An Introduction: The Struggle for Modernity*, Oxford University Press, 2016. Σελ. 85-86.

²² Preston, σελ. 23.

Θεζάρ Μ. Λορέντσο, «Η βίαιη αναμέτρηση με τη Δεύτερη Ισπανική Δημοκρατία», στο: Γιάννης Ανδρουλιδάκης (επιμ.), *Η Ισπανία σε κόκκινο και μαύρο (τόμος Α) 1868-1936*, Καινά Δαιμόνια, 2016. Σελ. 307.

²³ Loren Goldner, *Παρελθόν και Μέλλον Της Ισπανικής Επανάστασης*, Ένζυμο, 2014. Σελ. 14.

Thomas, σελ. 82.

²⁴ Geoff Eley, *Forging Democracy: The History of the Left in Europe, 1850-2000*, Oxford University Press, 2002. Σελ. 68.

²⁵ Eley, σελ. 66.

²⁶ George Woodcock, *História das idéias e movimentos Anarquistas, Vol. 2: O movimento*, L&PM Editores, 2014. Σελ. 102-118.

²⁷ Bookchin "Οι Ισπανοί αναρχικοί...", σελ. 47-53.

Γιάννης Ανδρουλιδάκης, «Ο Ισπανικός Αναρχισμός, μια ιστορία από το μέλλον», στο: Γιάννης Ανδρουλιδάκης (επιμ.), *Η Ισπανία σε κόκκινο και μαύρο (τόμος Α) 1868-1936*, Καινά Δαιμόνια, 2016. Σελ. 94-98.

²⁸ Joll, σελ. 293.

²⁹ Frank Mintz, *Anarchism and Workers' Self-Management in Revolutionary Spain*, AK Press, 2013. Σελ. 46-50.

διαδεδομένες οι ιδέες της Αναρχίας στη μάζα καθώς και η συμμαχία ανάμεσα στους βιομηχανικούς εργάτες και τους αγρότες.³⁰

Ο αναρχοσυνδικαλισμός αποτελεί ιδιαίτερη μορφή της Αναρχίας που αναπτύχθηκε στην Ισπανία ως απόρροια της κλασικής αναρχικής θεωρίας και του γαλλικού συνδικαλισμού του μεσοπολέμου.³¹ Σε κάθε περίπτωση το κράτος παραγκωνίζεται και η δομή της εξουσίας έχει φορά από κάτω προς τα πάνω. Επιπλέον αντικαθίστανται βασικοί φορείς του κράτους όπως η αστυνομία και η δικαιοσύνη από τους ίδιους τους εργάτες. Τελικός σκοπός του κινήματος η κατάργηση του κράτους και η καταστροφή της αστικής τάξης και της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας και η αντικατάστασή της από ένα ομοσπονδιακό σύστημα όπου η εξουσία ανήκει στους εργαζόμενους μέσω των συνδικάτων. Τα βασικά χαρακτηριστικά είναι η συνδικαλιστική οργάνωση των εργατών σε τοπικό επίπεδο (φεντεραλισμός). Οι Ισπανοί αναρχικοί δεν στόχευαν αποκλειστικά στην πολιτική εξουσία αλλά σε έναν διαφορετικό τρόπο ζωής όπου η θρησκεία, η εκκλησιαστική εκπαίδευση, η εγχρήματη οικονομία και η αστική ηθικολογία θα αποτελούν παρελθόν.³²

Ο βασικός φορέας των αναρχικών υπήρξε το εργατικό συνδικάτο της CNT. Η CNT δεν ήταν απλώς ένα συνδικάτο όπως αυτό των αντίπαλων σοσιαλιστών UGT αλλά μακράν το πιο ισχυρό σε απήγηση αλλά και δράση συνδικάτο της μεσοπολεμικής Ισπανίας. Το πιο ισχυρό όπλο των Ισπανών αναρχικών ήταν οι απεργίες. Ένα στοιχείο που χαρακτηρίζει μέρος των Ισπανών αναρχικών, κυρίως αυτών του πιο επαναστατικού και συνωμοτικού FAI, είναι η χρήση της βίας.³³ Αν και το κεφάλαιο βία είναι αδιαμφισβήτητο ένα σημαντικό κεφάλαιο της ιστορίας της Αναρχίας³⁴, τουλάχιστον μέχρι και τις αρχές του 20 αιώνα, δεν πρέπει να ιδωθεί ως ένα χαρακτηριστικό αντιπροσωπευτικό αποκλειστικά των αναρχικών άλλος ένα στοιχείο που χαρακτήριζε την πολιτική ζωή εκείνης της εποχής, όπως δείχνει το παράδειγμα πρώιμης δράσης και καταστολής στο Κάσας Βιέχας της Κάδιξ το 1933 και στην Αστουρία το 1934.³⁵

---

³⁰ Joll, σελ. 313.

³¹ Roderick Kedward, *Οι Αναρχικοί. Οι άνθρωποι που συγκλόνισαν μια εποχή*, Ελεύθερος Τύπος, Σελ. 27-28.

³² Borkenau, σελ. 30-31 και

Joll, σελ.304, 315.

Σε σχέση με την κατάργηση των χρημάτων

Burnett Bolloten, *The Grand Camouflage*, Nabu Press, 2011. Σελ. 62.

³³ Eley, σελ. 26 και 98.

Borkenau, σελ. 30-31, 41-42.

Bookchin, "Οι Ισπανοί αναρχικοί...", σελ. 203.

Woodcock, "História...", σελ. 122-124.

Χαρακτηριστικό το παράδειγμα στο Αλκόν με τους εργάτες να περιφέρουν στον δρόμο τα κομμένα κεφάλια των αστυνομικών. Στο

Joll, Σελ. 299-300.

³⁴ Joll, σελ. 24, 163-163 και

Murray Bookchin, *Anarquismo. Crítica e autocrítica*, Hedra, 2011.

³⁵ Φιλιππής "Ισπανικός Εμφύλιος...", σελ. 45-46.

Μιγκέλ Τσέθα, «Η γέννηση της CNT», στο: Γιάννης Ανδρουλιδάκης (επιμ.), *Η Ισπανία σε κόκκινο και μαύρο (τόμος Α) 1868-1936*, Κανιά Δαιμόνια, 2016. Σελ. 178-179 και

Θεζάρ Μ. Λορέντσο, «Η βίαιη αναμέτρηση με τη Δεύτερη Ισπανική Δημοκρατία», στο: Γιάννης Ανδρουλιδάκης (επιμ.), *Η Ισπανία σε κόκκινο και μαύρο (τόμος Α) 1868-1936*, Κανιά Δαιμόνια, 2016. Σελ. 302-303.

Προϊστορία του εμφυλίου

Τα γεγονότα στην Αστουρία τον Οκτώβρη του 1934 αποτελούν ορόσημο. Η κατάληψη των χωριών στην Αστουρία και η εγκαθίδρυση μιας επαναστατικής κυβέρνησης αποτέλεσε μοναδικό επαναστατικό παράδειγμα για την Ισπανία που δεν είχε επαναληφθεί στην Ευρώπη μετά την γαλλική Κομμούνια του Παρισιού.³⁶ Η κατάληψη της εξουσίας από τους εργάτες δεν επιτεύχθηκε με απεργίες αλλά με βίαιη δράση. Αυτό όμως που προκάλεσε τον μεγαλύτερο αποτροπιασμό ήταν η δυσανάλογα βίαιη αντίδραση της κυβέρνησης.

Τα γεγονότα του “Ηρωικού Οκτώβρη” όπως θα μείνει στην μνήμη των εργατών άφησαν μια πολιτική παρακαταθήκη που σημάδεψε όλο το πολιτικό και κοινωνικό φάσμα της χώρας. Για τους συντηρητικούς αστούς και την κυβέρνηση η Αστουρία έδειξε τους κινδύνους που το κατεστημένο αντιμετωπίζει από μία εξέγερση των φτωχών εργατών. Για τους εξεγερμένους έδειξε τι μπορούν να καταφέρουν αν ενωθούν οι διαφορετικές πολιτικές δυνάμεις της αριστεράς, κυρίως οι σοσιαλιστές με τους αναρχοσυνδικαλιστές. Αλλά και πόσο πραγματικά βάνουσα η εξουσία μπορεί να γίνει απέναντι στους ηττημένους επαναστάτες.

Αλλά αυτό που άφησε πιο ισχυρό είναι το μίσος για τα δεινά που υπέφεραν και ο φόβος για τα μελλούμενα. Δεν είναι τυχαίο πως η Αστουρία αποτέλεσε την σημαία και των δύο πλευρών το 1936. Για το Λαϊκό Μέτωπο, ακόμη και τους μετριοπαθείς, η νίκη στις εκλογές ήταν η συνέχεια του Οκτώβρη.³⁷ Για τις συντηρητικές δυνάμεις ο Οκτώβρης φανερώνει τι πραγματικά αντιπροσωπεύει το Λαϊκό Μέτωπο και η κυβέρνησή του. Από αυτή την οπτική, δεν θα ήταν υπερβολή να ειπωθεί πως η ανάγνωση των γεγονότων του 1936 έγινε μέσα από το πρίσμα όσων συνέβησαν στην Αστουρία τον Οκτώβρη του 1934.

Η πιο σημαντική όμως παρακαταθήκη του Οκτώβρη του 34 είναι η γέννηση της συμμαχίας που αργότερα αποτέλεσε το Λαϊκό Μέτωπο.³⁸

Οι σοσιαλιστές

Ο ηρωικός Οκτώβρης του 34 δεν θα είχε ποτέ πραγματοποιηθεί αν δεν είχαν συμπράξει οι αναρχικοί μαζί με το παραδοσιακά αντίπαλο στρατόπεδο των σοσιαλιστών. Το σοσιαλιστικό κόμμα PSOE προσέλκυε την αριστοκρατία της εργατικής τάξης όπως είναι οι τεχνίτες και οι τυπογράφοι αλλά και εργάτες από τα μεταλλουργεία, τα ναυπηγεία καθώς και τα ορυχεία της Αστουρίας. Οι σοσιαλιστές χωρίζονται κυρίως σε τρία μέρη, τη δεξιά πτέρυγα του Χουλιάνο Μπεστέιρο, την κεντρική πτέρυγα του θεωρούμενου πραγματιστή Ινταλέσιο Πριέτο και την αριστερή επαναστατική πτέρυγα του Λάργκο Καμπαγιέρο.³⁹ Οι μετριοπαθείς δεξιοί σοσιαλιστές με ηγέτη τον Ινταλέσιο Πριέτο δεν απορρίπτουν τη συνεργασία με τους συντηρητικούς ρεπουμπλικάνους, σε αντίθεση με τους αριστερούς σοσιαλιστές του Καμπαγιέρο που αντιπροσωπεύουν το επαναστατικό τμήμα του ισπανικού σοσιαλισμού. Ο Καμπαγιέρο θιασώτης της δυναμικής δράσης και των απεργιών ηγείται του εργατικού συνδικάτου UGT.⁴⁰ Η επαναστατική πάντως ιδεολογία και φύση του δεν τον εμπόδισε να ενταχτεί στην κυβέρνηση

Bookchin, “Οι Ισπανοί αναρχικοί...”, σελ 420-422.

³⁶ για την σημασία της Παρισινή Κομμούνιας για τους αναρχικούς επαναστάτες: Mikhail Bakunin, Piotr Kropotkin, Nildo Viana, *A Concepção Anarquista da Comuna de Paris*, Edições Enfrentamento, 2021.

³⁷ Rudolph Rocker, *La tragedia de España*, Melusina, 2009. Σελ. 27.

³⁸ Adrian Shubert, «A reinterpretation of the Spanish Popular Front: the case of Asturias», στο: Martin S. Alexander, Helen Graham (επιμ.), *The French and Spanish Popular Fronts: Comparative Perspectives*, Cambridge University Press, 2002. Σελ. 214-216.

³⁹ Preston, σελ. 71-72.

⁴⁰ Preston, σελ. 25-26.

της δικτατορίας του 1923 του Πρίμο ντε Ριβέρα στη διάρκεια της οποίας απαγορεύτηκε η αναρχοσυνδικαλιστική CNT επιτρέποντας στην UGT να κυριαρχήσει.⁴¹ Η συγκρουσιακή σχέση μεταξύ ρεφορμιστών και επαναστατών σοσιαλιστών καθώς και η σχέση τους με τους αναρχικούς συνδικαλιστές θα καθορίσει την πορεία του Λαϊκού Μετώπου και της κυβέρνησης του.

Οι αντιδραστικές δυνάμεις

Οι αντιδραστικές δυνάμεις τουλάχιστον μετά την επικράτηση του Λαϊκού Μετώπου παρουσιάζονται ενωμένες και μονολιθικές. Ένα κοινό συντηρητικό μέτωπο ενάντια στις προοδευτικές δυνάμεις. Παρ' όλα αυτά το στρατόπεδο των αντιδραστικών δυνάμεων υπήρξε κι αυτό παραδοσιακά διχασμένο. Σε αυτό διακρίνονται η Καθολική δεξιά η οποία βρίσκεται σε παραδοσιακή σύγκρουση με τους Ριζοσπάστες δεξιούς. Το Ριζοσπαστικό Κόμμα, ηγέτης του οποίου υπήρξε ο Αλεχάνδρο Λερού, προωθήθηκε από το καθεστώς ως ανάχωμα ενάντια στον καταλανισμό και τον αναρχισμό.⁴² Επιπλέον έχουμε τους Μοναρχικούς όπως και τους Καρλιστές.⁴³ Οι τελευταίοι αντιπροσώπευαν μέχρι και τις αρχές του 20 αιώνα το πιο συντηρητικό αντιδραστικό κομμάτι της δεξιάς. Αυτό άλλαξε με την δημιουργία του φασιστικού JONS (Juntas de Edefensiva Nacional Sindicalista), της φιλοφασιστικής CEDA του Ζιλ Ρόμπλες και φυσικά την ορθόδοξα φασιστική Ισπανική Φάλλαγα.⁴⁴

Αν και ο Ζιλ Ρόμπλες ποτέ δεν ασπάστηκε τον φασισμό ολοκληρωτικά, δεν μένει απαρατήρητο πως επέλεξε ως προορισμό για τον μήνα του μέλιτός του την φασιστική Γερμανία, όπου μάλιστα παρευρέθηκε στο Συνέδριο της Νυρεμβέργης, αν και σύμφωνα με τον Carsten, οι Γερμανοί εθνικοσοσιαλιστές του φάνηκαν καταθλιπτικοί και δεν διατήρησε επαφές ούτε με αυτούς ούτε με τους Ιταλούς ομοϊδέατες τους.⁴⁵ Εκεί όμως αντιλήφθηκε την δύναμη της προπαγάνδας και της επιθετικής ρητορικής, στοιχεία που υιοθέτησε και χαρακτήρισαν τόσο αυτόν όσο και την CEDA. Πάντως λόγω των φασιστικών φιλοδοξιών για ένα αυταρχικό και κορπορατιβιστικό κράτος της CEDA, ο πρόεδρος Ζαμόρα δεν κάλεσε μετά τις εκλογές του 33 τον Ζιλ Ρόμπλες να σχηματίσει κυβέρνηση παρά την πλειοψηφία του κόμματος του.⁴⁶ Όσο το ισπανικό δράμα έφτανε στην κορύφωσή του η δεξιά στράφηκε από τον Ρόμπλες στον πιο φιλοπόλεμο φιλοφασίστα Χοσέ Κάλβο Σοτέλο, η δολοφονία του οποίου αποτέλεσε την θρυαλλίδα της αντιδραστικής εξέγερσης.⁴⁷

Ενδοπαραταξιακές συγκρούσεις

Μεταξύ των αντιδραστικών δυνάμεων πολλές φορές οι συγκρούσεις ήταν πολύ πιο έντονες από ότι μεταξύ αντιδραστικών και αριστερών. Το ίδιο φυσικά ίσχυε και μεταξύ των αριστερών. Αυτό που διαφοροποιεί τα δύο στρατόπεδα είναι η δυναμική των εσωτερικών συγκρούσεων μετά την έναρξη των εχθροπραξιών του εμφυλίου πολέμου. Ενώ στους δεξιούς επικράτησε μια σχετική ομόνοια, στο στρατόπεδο του Λαϊκού Μετώπου όσο εξελισσόταν ο πόλεμος τόσο η εσωτερική διαμάχη

---

⁴¹ Preston, σελ. 35.

Borkenau, σελ. 58.

⁴² Borkenau, σελ. 37-38.

⁴³ Bookchin, "Οι Ισπανοί αναρχικοί...", σελ. 195.

⁴⁴ Stanley G. Payne, *A History of Fascism, 1914-1945*, The University of Wisconsin Press, 1995. Σελ. 255.

Μάλιστα το JONS το οποίο είναι το πρώτο φασιστικό κόμμα της Ισπανίας είχε υιοθετήσει την μαύρη και κόκκιμη σημαία των αναρχοσυνδικαλιστών. Δες

Francis Ludwig Carsten, *The Rise of Fascism*, University of California Press, 1997. Σελ. 197.

⁴⁵ Brenan, σελ. 439 και

Carsten, σελ. 200.

⁴⁶ Preston, σελ. 67.

⁴⁷ Payne, "A History of Fascism...", σελ. 256 και Φιλιππής, "1936...", σελ. 55.

διογκωνόταν, κυρίως μετά την ανάμιξη της Μόσχας στην Ισπανία και τη δημιουργία της μυστικής κομμουνιστική αστυνομία τσέκα, της GPU, τις παράνομες φυλακές και τις δολοφονίες. Αποκορύφωμα της αριστερής καταστολής και βίας η σύλληψη και δολοφονία του Αντρέ Νιν και άλλων ηγετών του αντισοβιετικού POUM.⁴⁸

Μια ακόμη σημαντική παράμετρος είναι η διαφορά μεταξύ της ηγεσίας και τις βάσης. Αν και δυστυχώς το πώς σκέφτονται τα μέλη ενός κόμματος ή μιας παράταξης δεν μπορεί να μετρηθεί και να καταγραφεί όπως αυτή της ηγεσίας, η σύγκρουση μεταξύ βάσης και κορυφής αρκετές φορές υπήρξε ξεκάθαρη. Χαρακτηριστικό παράδειγμα η αντίδραση των απλών αναρχικών στην απόφαση της ηγεσίας του συνδικάτου να ενταχθεί στο Λαϊκό Μέτωπο, όπως και η αντίθεση των συντηρητικών ενάντια στον υπουργό γεωργίας, της συντηρητικής CEDA ο οποίος λόγω των ήπιων κατά τ'άλλα μεταρρυθμιστικών σχεδίων του κέρδισε το προσωνύμιο “λευκός μπολσεβίκος”.⁴⁹

Τα παραπάνω εξηγούν την περιγραφή του Φιλιππή πως «ο Ισπανικός Εμφύλιος είναι η σύγκρουση της δεξιάς αντίληψης για την Ισπανία με τις αριστερές αντιλήψεις για τις Ισπανίες και παράλληλα η σύγκρουση αυτών των αριστερών αντιλήψεων μεταξύ τους και της καθεμίας με τον εαυτό της».⁵⁰

Ιστορία του εμφυλίου

Η ιστορία του Ισπανικού εμφυλίου δεν είναι τίποτα διαφορετικό από την ιστορία της ανόδου και της πτώσης του ισπανικού Λαϊκού Μετώπου. Το Λαϊκό Μέτωπο σχηματίστηκε στην Ισπανία, όπως και στην γειτονική Γαλλία, με τις προτροπές της Σοβιετικής Ένωσης και του 7ου Συνεδρίου της Κομμουνιστικής Διεθνούς (Κομιντέρν) ως σχηματισμός όλων των αντιφασιστικών δυνάμεων.⁵¹ Σε αυτό συμμετείχαν ρεφορμιστικές αλλά και επαναστατικές δυνάμεις. Οι τελευταίες πέρα από την αντιφασιστική πάλη απόβλεπαν και στην κοινωνική επανάσταση. Οι Αριστεροί Δημοκράτες όπως και οι κομμουνιστές ανήκουν στην πρώτη ομάδα. Το ίδιο και οι συντηρητικοί σοσιαλιστές του Πριέτο. Στην δεύτερη ανήκουν οι αριστεροί Σοσιαλιστές του Λάργκο Καμπαγιέρο και το POUM του Αντρέ Νιν. Οι αναρχοσυνδικαλιστές της CNT επέλεξαν αρχικά να απέχουν από το Μέτωπο αλλά να το υποστηρίξουν παθητικά. Στην συνέχεια εντάχθηκαν σε αυτό. Η ένταξή τους φυσικά στη κυβέρνηση προκάλεσε όπως θα αναμενόταν για ένα αναρχικό συνδικάτο εσωτερικές διαμάχες. Οι αναρχοσυνδικαλιστές φυσικά αντιπροσώπευαν το πλέον επαναστατικό τμήμα του Λαϊκού Μετώπου, με την υποομάδα της FAI τους ακραίους επαναστάτες.

Η συνύπαρξη ρεφορμιστών, κεντρώων και επαναστατών προκάλεσε τριβές και ασυμφωνίες ως προς την κατεύθυνση της κυβέρνησης. Παράλληλα οι αναρχοσυνδικαλιστές της CNT στις επαρχίες προπύργια και στις κύριες βιομηχανικές πόλεις πήραν ανεξάρτητες πρωτοβουλίες. Η κοινωνική επανάσταση είχε μόλις αρχίσει. Βιομηχανικές μονάδες και ολόκληροι εργατικοί κλάδοι κοινωνικοποιήθηκαν ενώ αγροτικές μονάδες κολεκτιβοποιήθηκαν.⁵² Ομάδες πολιτοφυλακής

---

⁴⁸ Μ. Ολλιβιέ, Κ. Λάνταου, *Η GPU στην Ισπανία - η σταλινική αντεπανάσταση στον ισπανικό εμφύλιο*, Ελεύθερος Τύπος, 1990. Σελ. 56-63, και

José Peirats, *La CNT dans la révolution espagnole (Tome 2)*, Noire et Rouge, 2019. Σελ. 101-134, 173-208.

⁴⁹ Preston, σελ. 80.

Bolloten, σελ. 159.

⁵⁰ Φιλιππής “Ισπανικός Εμφύλιος...”, σελ 56.

⁵¹ Paul Heywood, «The development of marxist theory in Spain and Frente Popular», στο: Martin S. Alexander, Helen Graham (επιμ.), *The French and Spanish Popular Fronts: Comparative Perspectives*, Cambridge University Press, 2002. Σελ. 116-117 και

Jonathan Haslam, «The Soviet Union, the Comintern and the Demise of the Popular Front 1936-39», στο: Helen Graham, Paul Preston (επιμ.), *The Popular Front in Europe*, Macmillan Press, 1987. Σελ. 152-153.

⁵² για μια λεπτομερή παρουσίαση των κολεκτιβοποιήσεων:

σχηματίστηκαν και ενέργειες εκδίκησης ενάντια στους εκπροσώπους του συντηρητικού κατεστημένου έλαβαν χώρα. Η εκκλησιαστική και μοναστική περιουσία και τα μέλη της έγιναν στόχος εκδίκησης. Στη χώρα επικρατεί μια παθητική “διπλή εξουσία” που συχνά παρομοιάζεται με την διπλή εξουσία επί Κερένσκι τους πρώτους μήνες της ρωσικής επανάστασης.⁵³ Από την μία η κοινοβουλευτική κυβέρνηση του Λαϊκού Μετώπου και από την άλλη οι επαναστάτες.

Και απέναντί τους οι τρομοκρατημένες συντηρητικές δυνάμεις, με τον εκκλησιαστικό κλήρο και φυσικά τον στρατό να ετοιμάζουν την δική τους αντίδραση. Αυτή δεν θα αργήσει να έρθει με αφορμή την δολοφονία του Σοτέλο, στο πρόσωπο του στρατηγού Φράνκο. Καθώς όμως οι ενέργειες του στρατού θα βαλτώσουν, κυρίως λόγω της αντίδρασης των αναρχοσυνδικαλιστών και άλλων επαναστατών, ο Φράνκο θα στραφεί για βοήθεια προς τους ομοϊδεάτες του φασίστες της Ιταλίας και της Γερμανίας. Όσο για τους αντιφασίστες Ευρωπαίους, αυτοί πανικόβλητοι από την άνοδο της επανάστασης θα κρατήσουν ουδέτερη στάση, που ευνοεί τους φασίστες και τους συμμάχους τους, παρά της προσπάθειες της κυβέρνησης του Λαϊκού Μετώπου να αποκρύψει από τους δυνητικούς συμμάχους την πραγματικότητα με το “Μεγάλο Καμουφλάζ”.⁵⁴

Οι μόνοι που θα σπεύσουν προς βοήθεια του Λαϊκού Μετώπου είναι οι εθελοντές αντιφασίστες των Ξένων Ταξιαρχών και η Σοβιετική Ένωση.⁵⁵ Κι αν οι πρώτοι προσφέρονται με αφιλοκερδή αυτοθυσία, δεν ισχύει το ίδιο για τον Στάλιν.⁵⁶ Οι Ισπανοί θα πρέπει να πληρώσουν όχι μόνο με τον χρυσό τους αλλά και με την πολιτική τους ανεξαρτησία.⁵⁷

Έτσι αυξάνεται η δύναμη του Κουμμουνιστικού Κόμματος της Ισπανίας το οποίο από πολιτικός παρίας μετατρέπεται σε κυρίαρχη δύναμη.⁵⁸ Το Κουμμουνιστικό Κόμμα μαζί με τις αστικές δυνάμεις του Λαϊκού Μετώπου, τους Αριστερούς Σοσιαλιστές και τους Σοσιαλιστές, έρχονται σε ανοιχτή σύγκρουση με τις επαναστατικές δυνάμεις. Ο εμφύλιος μέσα στον εμφύλιο έχει αρχίσει.

Augustin Souchy, *Collectivisations: l'Oeuvre constructive de la Révolution Espagnole*, Le Coquelicot, 2006.

Οι κοινωνικοποιήσεις των αναρχο-συνδικαλιστών διαφέρουν από τις εθνικοποιήσεις των κομμουνιστών στις οποίες ο έλεγχος περνάει στο κράτος.

Στο ίδιο, σελ.19.

⁵³ Eley, σελ. 273-274.

Stanley G. Payne, *The Spanish Civil War*, Cambridge University Press, 2012. Σελ. 37.

⁵⁴ Αναφορά στο ομώνυμο βιβλίο του Bolloten (δες σημ. 31) με θέμα την προσπάθεια της κυβέρνησης του Λαϊκού Μετώπου να αποκρύψει από τους επίδοξους Ευρωπαίους συμμάχους την κοινωνική επανάσταση.

⁵⁵ Graham "The Spanish Civil...". σελ, 42-48.

⁵⁶ παρά την αρχική δυσπιστία απέναντι στις διεθνείς ταξιαρχίες, αυτές αποδείχτηκαν πολυτιμότερες και από την ταξιαρχία του Ντουρρούτι. (Joll, σελ. 341)

Για τους έλληνες αντιφασίστες των Διεθνών Ταξιαρχιών:
Γιάννης Παντελάκης, *Los buenos antifascistas*, Θεμέλιο, 2021.

⁵⁷ Βάλτερ Κριβίντσκι, «Το χέρι του Στάλιν στην Ισπανία», στο: Ανδρουλιδάκης Γιάννης (επιμ.), *Η Ισπανία σε κόκκινο και μαύρο (τόμος Β) 1936*, Καινά Δαιμόνια, 2017.Σελ. 409-451.

⁵⁸ Tony Cliff, Andy Durgan, *Ισπανία 1936 - Λαϊκό Μέτωπο και επανάσταση εναντια στο φασισμό*, Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο, 2015. Σελ. 66.

Κεφάλαιο 2: Ο κομμουνιστικός τύπος

Ο “Ριζοσπάστης” σε αντίθεση με τις υπόλοιπες ελληνικές εφημερίδες είχε εκδήλωση πρώιμο και έντονο ενδιαφέρον για το ισπανικό Λαϊκό Μέτωπο, ως παράδειγμα αντιφασιστικού αγώνα.⁵⁹ Σε αυτό το κεφάλαιο θα μελετήσουμε στην πρώτη ενότητα τις εξελίξεις στο ισπανικό Λαϊκό Μέτωπο μέσα από την οπτική του κομμουνιστικού “Ριζοσπάστη” και στη δεύτερη ενότητα τις διεθνείς προεκτάσεις του ισπανικού Λαϊκού Μετώπου και τη σημασία του για την Ελλάδα.

2.1 Το Λαϊκό Μέτωπο.

Ισπανικές εκλογές

Όσο ο ενθουσιασμός των Ευρωπαίων Σοσιαλιστών για την επικράτηση των μπολσεβίκων στη Ρωσία ξεθώριαζε τόσο το χάσμα στο ευρωπαϊκό σοσιαλιστικό κίνημα μεταξύ σοσιαλιστών και κομμουνιστών διευρυνόταν.⁶⁰ Ο Μπολσεβικισμός είχε ανατρέψει τις σοσιαλιστικές υποθέσεις για το πώς πραγματοποιείται η επανάσταση. Οι θεωρητικοί της δεύτερης διεθνούς ανέμεναν ότι θα γινόταν με φυσικότητα, μετά την ολοένα οξύτερη πόλωση της κοινωνίας και τη συσσώρευση ασταμάτητων πλειοψηφιών της εργατικής τάξης στις εκλογές.⁶¹ Όσο για την πολιτική της Μόσχας στο τέταρτο συνέδριο της Τρίτης Διεθνούς το 1922 υιοθετήθηκε η πολιτική του Ενωμένου Μετώπου η οποία συνηγορούσε υπέρ του μπολσεβικισμού, οδηγώντας τα κομμουνιστικά κόμματα σε αυστηρότερο γραφειοκρατικό συγκεντρωτισμό.⁶² Η δραματική αλλαγή ήρθε το 1935 κατά τη διάρκεια του έβδομου συνεδρίου στη διάρκεια του οποίου η Κόμιντεν αποφάσισε τη δημιουργία αντιφασιστικών συμμαχιών μέσω των Λαϊκών Μετώπων.⁶³

Στην Ισπανία, η δημιουργία του Λαϊκού Μετώπου ανάγεται πίσω στο 1934 στην εξέγερση της Αστουρίας, όπου παρά την ήττα από τις αντιδραστικές δυνάμεις μπήκαν τα θεμέλια για την μελλοντική συνεργασία των αντιφασιστικών δυνάμεων. Ο “Ριζοσπάστης” επαινεί την ικανότητα των αντιφασιστικών δυνάμεων της Ισπανίας «να συσπειρώνονται σ' ένα πλατύ Λαϊκό Μέτωπο για την υπεράσπιση της δημοκρατίας κατά του κινδύνου της μοναρχίας και του φασισμού» αν και μόλις λίγα χρόνια πριν είχαν γνωρίσει την ήττα της εξέγερσης του Οκτώβρη του 1934. Κι όμως σε διάστημα δύο ετών κατάφεραν να κερδίσουν στις εκλογές προκαλώντας «κατάπληξη και απ' αυτούς ακόμα τους αριστερούς, που δεν περίμεναν τέτοια επιτυχία», ιδιαίτερα στην Βαρκελώνη.⁶⁴

Χορήγηση γενικής αμνηστίας

Η ήττα των επαναστατών της Αστουρίας τον Οκτώβρη του 34 οδήγησε σε μια πρωτοφανή ακόμη και για τα δεδομένα της Ισπανίας του μεσοπολέμου καταστολή από την κεντρική κυβέρνηση της Μαδρίτης.

---

⁵⁹ Βαγγέλης Αγγελής, «Εμφύλιος πόλεμος στην Μαδρίτη - ιδεολογικός πόλεμος στην Αθήνα: η προπαγάνδα στην Ελλάδα για το ισπανικό ζήτημα, 1936-1939», στο: Δημήτρης Ε.Φιλιππίδης (επίμ), 1936, *Ελλάδα και Ισπανία*, Βιβλιόραμα, 2007. Σελ. 117.

⁶⁰ Eley, σελ. 123-124.

⁶¹ Στο ίδιο, σελ. 225.

⁶² Στο ίδιο, σελ. 228.

⁶³ Στο ίδιο, σελ. 264.

⁶⁴ *Ριζοσπάστης*, Αθήνα 18 Φεβρουαρίου 1936.

Η μανία των κυβερνητικών δυνάμεων τάξης, οι οποίες συμπεριλάμβαναν στρατεύματα από το Μαρόκο και την Λεγεώνα των Ξένων, ήταν τέτοια ώστε προκλήθηκαν 10.000 θύματα, 7 νεκροί και τραυματίες, από τους 70.000 εργάτες που έλαβαν μέρος στην εξέγερση.⁶⁵ Πέρα από τις δολοφονίες, χιλιάδες εργάτες φυλακίστηκαν. Πολλοί από αυτούς για εγκλήματα που έγιναν στη διάρκεια των επαναστατικών γεγονότων αλλά πολύ περισσότεροι φυλακίστηκαν για λόγους καθαρά πολιτικούς και ιδεολογικούς. Ένα κυνήγι μαγισσών ενάντια στους συνδικαλιστές και τους εργαζόμενους που οδήγησε σε μαζικές φυλακίσεις και απολύσεις εργαζομένων. Στις θέσεις των απολυμένων εργατών τοποθετήθηκαν με κριτήρια καθαρά ιδεολογικά και πολιτικά συντηρητικοί εργαζόμενοι. Το ζήτημα της αμνηστευσης των κρατουμένων βρέθηκε ψηλά στην προεκλογική ατζέντα των πολιτικών του Λαϊκού Μετώπου.

Σε ομιλία του ο Αθάνια τον Οκτώβριο του 1934 στη Βαλένθια, μιλώντας για την «στενή συμμαχία φιλελεύθερων, ρεπουμπλικανών και ανθρώπων καλής πίστης» ανέφερε πως «η συμμαχία θα έχει μόνο ένα πρόγραμμα: αμνηστία, αμνηστία, αμνηστία».⁶⁶ Μάλιστα στο ερώτημα γιατί η προεκλογική καμπάνια του Λαϊκού Μετώπου προκάλεσε τόσον ενθουσιασμό ο Andrian Shubert απαντάει πως «το κυρίως θέλγητρο ήταν αναμφίβολα η προοπτική της αμνηστίας για τους φυλακισμένους του Οκτώβρη».⁶⁷

Με την επικράτηση του Λαϊκού Μετώπου στις εκλογές το αίτημά της χορήγησης γενικής αμνηστίας και επαναπρόσληψης των απολυμένων εργατών επανήλθε πιο ισχυρό από ποτέ. Η κωλυσιεργία όμως της κυβέρνησης του Λαϊκού Μετώπου να το ικανοποιήσει οδήγησε τους συντρόφους και τις οικογένειες των φυλακισμένων σε ανάληψη δράσεων όπως διαδηλώσεις και απεργίες.⁶⁸ Η Αναρχική Ομοσπονδία εργαζόταν παρασκηνακά προσφέροντας στους αριστερούς πολιτικούς την ψήφο που εκπροσωπούσε στην ομοσπονδία με πιθανό αντάλλαγμα εγγυήσεις ώστε σε περίπτωση νίκης του Λαϊκού Μετώπου να απελευθερωθούν οι πολιτικοί κρατούμενοι.⁶⁹ Μέσα σε μια εβδομάδα από τη στιγμή που σχηματίστηκε η κυβέρνηση Λαϊκού Μετώπου πλήθη εργατών άνοιξαν τις φυλακές και απελευθέρωσαν τους συντρόφους τους. Μάλιστα στην περίπτωση της φυλακής του Μπούργος οι φυλακισμένοι κατέλαβαν τη φυλακή κυριολεκτικά μόνοι τους. Κηρύχθηκαν γενικές απεργίες από την UGT και την CNT απαιτώντας άμεσα γενικευμένη αμνηστία.⁷⁰

Ο Ριζοσπάστης της εποχής κάνει ιδιαίτερη αναφορά στο θέμα. Σύμφωνα με τις διεθνείς ανταποκρίσεις η νίκη του Λαϊκού Μετώπου στις εκλογές οδήγησε στην κήρυξη στρατιωτικού νόμου σε αρκετές πόλεις της Ισπανίας όπως η Σαραγόσα και η Βαλένθια. Η αντίδραση των οπαδών του Λαϊκού Μετώπου ήταν άμεση με την κήρυξη γενικής απεργίας. «Μετά από την κήρυξη της οι εργάτες οργάνωσαν μεγάλη διαδήλωση υπέρ της γενικής αμνηστίας».⁷¹ Η νέα κυβέρνηση που αποφάσισε να εφαρμόσει το πρόγραμμα του Λαϊκού Μετώπου αποφάσισε την άμεση απελευθέρωση των σοσιαλιστών βουλευτών από τις φυλακές.⁷² Στη συνέχεια εγκρίθηκε καταρχήν το διάταγμα γενικής αμνηστίας γεγονός που προκάλεσε «αυθόρμητες πανηγυρικές εκδηλώσεις του λαού».⁷³ Ενώ οι πολιτικοί κατάδικοι εγκατέλειψαν τις φυλακές, οι δημοκρατικοί δημοτικοί σύμβουλοι επανήλθαν στις θέσεις τους και «ακύρωσαν όλες τις απολύσεις των αντιφασιστών υπαλλήλων και εργατών που έγιναν ύστερα από τα

---

⁶⁵ Joll, σελ. 328.

⁶⁶ Adrian Shubert, «A reinterpretation of the Spanish Popular Front: the case of Asturias», στο: Martin S. Alexander, Helen Graham (επιμ.), *The French and Spanish Popular Fronts: Comparative Perspectives*, Cambridge University Press, 2002. Σελ. 217.

⁶⁷ Στο ίδιο, σελ. 222.

⁶⁸ Στο ίδιο, σελ. 224.

⁶⁹ Bookchin, «Οι Ισπανοί αναρχικοί...», σελ. 474.

⁷⁰ Στο ίδιο, σελ. 474.

⁷¹ Ριζοσπάστης, Αθήνα 19 Φεβρουαρίου 1936.

⁷² Ριζοσπάστης, Αθήνα 21 Φεβρουαρίου 1936.

⁷³ Ριζοσπάστης, Αθήνα 23 Φεβρουαρίου 1936.

επαναστατικά γεγονότα του Οκτώβρη. Όλοι οι φασίστες που είχαν μπει στις θέσεις τους διώχτηκαν».⁷⁴ Δύο μήνες αργότερα όπως γράφει ο αρχηγός του Κομμουνιστικού Κόμματος Ισπανίας Διάθ

«Έχουμε κιόλας κατακτήσει την αμνηστία. 30.000 επαναστάτες αδέρφια μας γύρισαν στα σπίτια τους, αφού υπόφεραν πολλούς μήνες στις φυλακές, κι αφού υποβλήθηκαν σε όλων των ειδών τα βασανιστήρια. Επιβάλαμε κιόλας την επαναπρόσληψη χιλιάδων και χιλιάδων εργατών και αγροτών στις εργασίες τους, που είχαν απολυθεί και πεταχτεί στους δρόμους εξαιτίας της επαναστατικής τους δράσης και εξ αιτίας της συμμετοχής τους στο επαναστατικό κίνημα του Οκτώβρη του 1934. Την αμνηστία και την επαναπρόσληψη των απολυθέντων την επιτύχαμε χάρη στη νίκη της 16 του Φλεβάρη και χάρη στην τεράστια πίεση και στο τεράστιο κίνημα των μαζών, που ακολούθησε ύστερα από την εκλογική αυτή νίκη».⁷⁵

Η απελευθέρωση των αγωνιστών από τις φυλακές στην ουσία ολοκληρώθηκε μονάχα με την έναρξη των εχθροπραξιών του εμφυλίου τον Ιούλιο του 36 οπότε και η κυβέρνηση Χιράλ Περέιρα αποφάσισε το άνοιγμα των φυλακών και το μοίρασμα οπλισμού στους κρατούμενους για την άμυνα της Μαδρίτης.⁷⁶

Οι πρώτες αντιδράσεις των συντηρητικών δυνάμεων και η αντιμετώπισή τους

Οι βιομήχανοι και γαιοκτήμονες δεν πίστευαν ότι η κυβέρνηση του Λαϊκού Μετώπου θα κατορθώσει να συγκρατήσει αυτή την αγωνιστική παλίρροια. Οι κυρίαρχες τάξεις έβλεπαν την εξέγερση των εργατών και των αγροτών ως απειλή σε κάθε τι που είχαν σαν σταθερά: την ιερότητα της ατομικής ιδιοκτησίας, την εθνική ενότητα της Ισπανίας, την οικογένεια. Ως αποτέλεσμα στράφηκαν για προστασία στους φασίστες ζητώντας τη βοήθειά τους. Οι μάχες ανάμεσα στην Ισπανική Φάλαγγα και τους αριστερούς εργάτες άρχισαν να γίνονται καθημερινό φαινόμενο στους δρόμους.⁷⁷

Η ήττα της δεξιάς στις εκλογές προκάλεσε πανικό στους υποστηρικτές της για τα δεινά που θα υποστούν από τους νικητές κυρίως της επαναστατικής αριστεράς του Λαϊκού Μετώπου. Ο φόβος τους βασίζεται τόσο στη βία που υπέστησαν στο παρελθόν κατά τη διάρκεια εξεγέρσεων, όσο και στον φόβο τους για αντίποινα των θυμάτων της δεξιάς καταστολής μετά από την αποτυχημένη επανάσταση στην Αστουρία το 34. Η κομμουνιστική εφημερίδα γράφει πως όσον αφορά τους ηγέτες των αντιδραστικών δυνάμεων πολλοί από αυτούς «κατέφυγαν στο Γιβραλτάρ και στην Πορτογαλία».⁷⁸ Η φυγή των οπαδών των αντιδραστικών δυνάμεων πραγματοποιείται παράλληλα με την αντίστροφη επιστροφή όσων είχαν καταφύγει στη Γαλλία μετά τα γεγονότα του 1934.⁷⁹ Στις “Σφυριές” του “Ριζοσπάστη” με τίτλο “Ο γυρισμός του νοικοκύρη”, αναφέρεται πως «ο ισπανικός λαός γύρισε στο σπίτι του, στην Ισπανία. Έγινε πραγματικά κύριος του σπιτιού του». Όσο για τους εχθρούς του λαού, «τα εγκληματικά φασιστικά καθάρματα που πότισαν με αίμα εργατικό τα πεζοδρόμια της Μαδρίτης και της Βαρκελώνης και τα βουνά και τους κάμπους της Αστουρίας» το έσκασαν για την αγγλική περιοχή του Γιβραλτάρ και τη Γαλλία. «Οι άνανδροι, οι θρασύδειλοι, οι φασίστες και οι καινούργιοι ιεροεξεταστές τρέμουν, και τρέμουν δίκαια το γύρισμα του νοικοκύρη».⁸⁰

Χαρακτηριστική στα παραπάνω αποσπάσματα είναι η υβριστική φρασεολογία που η εφημερίδα χρησιμοποιεί. Όροι όπως “καθάρματα”, “θρασύδειλοι” και “εγκληματίες” είναι ενδεικτικοί της

⁷⁴ Ριζοσπάστης, Αθήνα 26 Φεβρουαρίου 1936.

⁷⁵ Ριζοσπάστης, Αθήνα 1 Απριλίου 1936.

⁷⁶ Graham, "The Spanish Republic...", σελ. 83.

⁷⁷ Cliff, Durgan, σελ. 38.

⁷⁸ Ριζοσπάστης, Αθήνα 19 Φεβρουαρίου 1936.

⁷⁹ Ριζοσπάστης, Αθήνα 23 Φεβρουαρίου 1936.

⁸⁰ Ριζοσπάστης, Αθήνα 20 Φεβρουαρίου 1936.

πόλωσης μεταξύ της δεξιάς και της αριστεράς του μεσοπολέμου, και εξηγούν εν μέρει τον πανικό των συντηρητικών για το τι τους επιφυλάσσει μια κυβέρνηση Λαϊκού Μετώπου.

Η διαφυγή δεν υπήρξε όμως η μόνη αντίδραση στο αποτέλεσμα των εκλογών. Σύμφωνα με ειδησεογραφικά τηλεγραφήματα οι φασιστικές δυνάμεις επιχείρησαν «στρατιωτικοφασιστικό κίνημα για την εγκαθίδρυση μιας φασιστικής δικτατορίας». Σύμφωνα με πληροφορίες, σε αυτή συμμετείχε ο αρχηγός του γενικού επιτελείου στρατηγός Φράνκο, αν και ο ίδιος διαψεύδει ότι είναι αναμειγμένος. Αν και η κυβέρνηση συνδέεται με τους συντηρητικούς αντιδραστικούς κύκλους και τα δεξιά κόμματα, συνέλαβε τους υπαίτιους του κινήματος.⁸¹ Η βίαιη λοιπόν αντίδραση των αντιδραστικών δυνάμεων που μέχρι πρόσφατα είχαν το πάνω χέρι στη χώρα δεν άργησε να έρθει.

Η εφημερίδα δίνει έμφαση και στην βία του δρόμου που προκάλεσαν οι φασίστες, αφιερώνοντας σωρεία άρθρων στο θέμα: Όσον αφορά τις αντιδραστικές δυνάμεις, ο οπαδοί τους συγκρούστηκαν με τους υποστηρικτές του Λαϊκού Μετώπου με αποτέλεσμα νεκρούς και τραυματίες.⁸² Εξ άλλου οι πανηγυρικές εκδηλώσεις του λαού δεν έμειναν αναπάντητες από τους υποστηρικτές των αντιδραστικών δυνάμεων. Ιδιαίτερα σε πόλεις που διοικούνται ακόμα από τους αντιδραστικούς, φασίστες και αστυνομικοί συγκρούστηκαν με τους διαδηλωτές.⁸³ Οι επιθέσεις των φασιστών στην Ισπανία ξεπερνούν κάθε όριο όπως φάνηκε κατά τη διάρκεια του γιορτασμού της επετείου της ανακήρυξης της δημοκρατίας τον Μάρτη του 36 στη Μαδρίτη όταν φασίστες επιτέθηκαν με βαρελότα ενάντια στην εξέδρα των επισήμων και πυροβόλησαν επανειλημμένα με περιστροφή μέσα στο πλήθος,⁸⁴ ενώ λίγες μέρες αργότερα κατά τη διάρκεια της κηδείας ενός εργάτη που είχε δολοφονηθεί από τους φασίστες, κρυμμένοι φασίστες πυροβόλησαν κατά της κηδείας. Ακολούθησε “πραγματική μάχη” μεταξύ των αστυνομικών και των φασιστών κατά τη διάρκεια της οποίας σκοτώθηκαν 3 άτομα και τραυματίστηκαν 50.⁸⁵ Η εφημερίδα γράφει πως «οι φασιστικές συμμορίες εξακολουθούν να δημιουργούν ταραχές» και αναφέρει παραδείγματα όπως αυτό ενός φασίστα στη Σαλαμάνκα «μέλους της Ισπανικής Φάλαγγας» που «πυροβόλησε έναν εργάτη ύστερα από φιλονικία».⁸⁶

«Οι φασιστικές προκλήσεις συνεχίζονται. Δεν περνάει μέρα που οι φασίστες να μην προκαλέσουν αιματηρά επεισόδια που εξεγείρουν τη λαϊκή αγανάκτηση».⁸⁷

Φυσικά η βίαιη δράση των αντιδραστικών δυνάμεων προκάλεσε την αντίδραση των αντιφασιστών και της κυβέρνησης. Ο σχεδόν θριαμβευτικός τόνος της εφημερίδας στις αναφορές της στην αντιφασιστική δράση της κυβέρνησης δεν πρέπει να εκπλήσσει. Ως αποτέλεσμα δεκάδες συλλήψεις φασιστών πραγματοποιούνται καθημερινά ενώ τοπικά γραφεία των φασιστών σε πολλές πόλεις έκλεισαν με διαταγή των τοπικών αρχών. Η αντίδραση των τοπικών αρχών συνήθως παρακινήθηκε από απεργίες και διαδηλώσεις των εργατών: «Όταν η αστυνομία δεν έδειχνε διάθεση να πραγματοποιήσει τις συλλήψεις εξαναγκάζονταν από τη μάζα»,⁸⁸ οι οποίες πάρα πολλές φορές πήραν τη μορφή αντιποίνων όπως για παράδειγμα στην πόλη Λομπρίζα όπου «έγιναν σοβαρά επεισόδια από αφορμή τις προκλήσεις των φασιστών και καθολικών».⁸⁹ Ενώ δεν είναι και λίγες οι περιπτώσεις, όπως στη Χιμέβεθ ντε λα Φροντέρα, στις οποίες οι τοπικές αρχές παίρνουν το μέρος των φασιστών: «οι αστυνομικοί τάχθηκαν με τους φασίστες και πυροβόλουν κατά του πλήθους»⁹⁰ ή στο Αλκαλά ντε Χενάρες όπου «οι αξιωματικοί του ιππικού των συνταγμάτων ... προέβαιναν σε δημόσιες προκλήσεις

---

⁸¹ Στο ίδιο.

⁸² Ριζοσπάστης, Αθήνα 19 Φεβρουαρίου 1936.

⁸³ Ριζοσπάστης, Αθήνα 23 Φεβρουαρίου 1936.

⁸⁴ Ριζοσπάστης, Αθήνα 15 Απριλίου 1936.

⁸⁵ Ριζοσπάστης, Αθήνα 18 Απριλίου 1936.

⁸⁶ Ριζοσπάστης, Αθήνα 10 Μαΐου 1936.

⁸⁷ Ριζοσπάστης, Αθήνα 17 Μαΐου 1936.

⁸⁸ Ριζοσπάστης, Αθήνα 26 Απριλίου 1936.

⁸⁹ Ριζοσπάστης, Αθήνα 25 Απριλίου 1936.

⁹⁰ Ριζοσπάστης, Αθήνα 26 Απριλίου 1936.

εναντίον των εργατών...πολλοί αξιωματικοί ύστερα από αυτό κατέβηκαν στο χωριό ένοπλοι και άρχισαν να πυροβολούν στην τύχη και τραυμάτισαν πολλούς εργάτες». ⁹¹ «Κατά την τελευταία απεργία των ανθρακωρύχων στην περιφέρεια του Οβιέντο τα φασιστικά στοιχεία στη χωροφυλακής οργάνωσαν μια δολοφονική επίθεση ενάντια στους εργάτες για λόγους καθαρά εκδίκησης». Το ίδιο συμβαίνει και με τις δικαστικές αρχές: «η αστυνομία έπιασε ένα αξιωματικό σε διαθεσιμότητα...Ο εισαγγελιάς πήρε το μέρος του φασίστα αξιωματικού και το δικαστήριο τον αθώωσε». ⁹² Η αντιδραστική βία όπως είναι αναμενόμενο προκάλεσε την οργή και αντίδραση των εργατών

«αμέσως κορεσμένος λαός ρίχτηκε απάνω τους. Εξαγριωμένες από τις προκλήσεις αυτές οι μάζες σχημάτισαν αυθόρμητη διαδήλωση». ⁹³

Έτσι διαβάζουμε ότι «οι προκλήσεις έφτασαν σε τέτοιο βαθμό ώστε οι εργάτες αναγκάστηκαν να κακοποιήσουν έναν αξιωματικό», ⁹⁴ πώς «κοντά στο Μπιλμπάο πολίτες ήρθαν σε σύγκρουση με τρεις αστυνομικούς και σκότωσαν ένα από αυτούς» ⁹⁵ και πώς

«ομάδες του Λαϊκού Μετώπου έπειτα από αυτά έκαναν επίθεση στα γραφεία του Καθολικού Μετώπου και στο σπίτι του αρχηγού του κόμματος. Και τα δύο κτίρια κάηκαν τελείως. Κατά τη συμπλοκή που έγινε σκοτώθηκε ένας αξιωματικός». ⁹⁶

Η αγανάκτηση των δημοκρατικών είναι έκδηλη και αναγκάζονται λόγω της απουσίας του κράτους να απαντήσουμε στη βία με βία:

«Αυτό φυσικά δεν μπορούμε να το χωνέψουμε. Τους κυνηγήσαμε, τους πιάσαμε και τους ξυλοφόρτωσαν για δεύτερη φορά, τους δέσαμε κατόπιν χειροπόδαρα και με το αυτοκίνητο του δημάρχου τους πήγαμε στη γειτονική πόλη όπου κλείστηκαν πάλι στη φυλακή». ⁹⁷

Πέρα από τη βία των δρόμων αναφέρονται πιο περίτεχνες μέθοδοι αντιδράσεις των αντιδραστικών εργοδοτών. Οι αντιδραστικοί εργοδότες αντιδρώντας στα μέτρα του Λαϊκού Μετώπου «απειλούν να κηρύξουν γενικό λοκ άουτ σε όλη την Ισπανία» σε περίπτωση που η κυβέρνηση δεν τους αναγνωρίσει «το δικαίωμα να χρησιμοποιούν υπαλλήλους και εργάτες της αρεσκείας τους», ενέργεια η οποία «ισοδυναμεί με εργοδοτική αντιδραστική επανάσταση». ⁹⁸ Για το θράσος των αντιδραστικών δυνάμεων φταίει και η κυβέρνηση αφού «η οργή του, οι εξτρεμισμοί του κάποτε» οφείλονται «στους δισταγμούς των κυβερνώντων». «Σε τέτοιες στιγμές η ιστορία δεν επιτρέπει ταλαντεύσεις» και η κυβέρνηση οφείλει να πάρει μέτρα σύμφωνα με τις αντιφασιστικές αντιδράσεις του λαού αφού «η νομική “πράξις” δεν είναι τίποτα άλλο παρά η επικύρωση της πράξης του λαού». ⁹⁹ Στα παραπάνω παραδείγματα, μπορεί κάποιος να παρατηρήσει πως οι ανώτερες τάξεις χρησιμοποιούν πιο “εξευγενισμένους” μηχανισμούς αντίδρασης, σε αντίθεση με την βία των κατώτερων τάξεων.

Φυσικά σε κάθε δράση των φασιστών, ο Ριζοσπάστης τονίζει την άμεση αντίδραση των υποστηρικτών του Λαϊκού Μετώπου. Τα εργατικά συνδικάτα αντέδρασαν προειδοποιώντας πως σε περίπτωση που η κυβέρνηση δεν πάρει τα κατάλληλα μέτρα «θα πάρουν τα ίδια τα συνδικάτα τα μέτρα που επιβάλλονται», ενώ «το Λαϊκό Μέτωπο σχημάτισε ειδική εθνοφρουρά, που περιπολεί στους δρόμους της Μαδρίτης για να προλάβει καινούργιες φασιστικές προκλήσεις». Επιπλέον το προσωπικό πολλών

⁹¹ Ριζοσπάστης, Αθήνα 24 Μαΐου 1936.

⁹² Ριζοσπάστης, Αθήνα 2 Ιουνίου 1936.

⁹³ Ριζοσπάστης, Αθήνα 23 Απριλίου 1936.

⁹⁴ Ριζοσπάστης, Αθήνα 24 Μαΐου 1936.

⁹⁵ Ριζοσπάστης, Αθήνα 19 Μαΐου 1936.

⁹⁶ Ριζοσπάστης, Αθήνα 25 Απριλίου 1936.

⁹⁷ Ριζοσπάστης, Αθήνα 13 Ιουνίου 1936.

⁹⁸ Ριζοσπάστης, Αθήνα 24 Μαΐου 1936.

⁹⁹ Ριζοσπάστης, Αθήνα 19 Απριλίου 1936.

οργανισμών και επιχειρήσεων κήρυξε απεργία διαμαρτυρίας, όπως για παράδειγμα το προσωπικό σιδηροδρομικών σταθμών¹⁰⁰ και τα εστιατόρια της Βαρκελώνης.¹⁰¹ Τέλος γίνεται αναφορά στις ενέργειες στις οποίες τελικά αναγκάστηκε να προβεί η κυβέρνηση λόγω της πίεσης των εργατών.

Ως αποτέλεσμα αυτών των αντιδράσεων η κυβέρνηση Αθάνια αποφάσισε την διάλυση όλων των φασιστικών οργανώσεων,¹⁰² κατήργησε τα φιλοφασιστικά δικαστήρια απομακρύνοντας τους δικαστές και τους εισαγγελείς, ενώ υπέβαλε στα Κόρτες νομοσχέδιο σύμφωνα με το οποίο οι δικαστές που εκδίδουν αποφάσεις και ενθαρρύνουν τις επιθέσεις κατά του καθεστώτος, θα παραπέμπονται σε ειδικό δικαστήριο.¹⁰³ Επιπλέον γίνεται εκκαθάριση του στρατού και της αστυνομίας από φασιστικά στοιχεία,¹⁰⁴ ενώ πολλοί αξιωματικοί συνελήφθησαν.¹⁰⁵

Απεργίες διαδηλώσεις

Μετά τις εκλογές οι εργάτες απευθυνόντουσαν στο Λαϊκό Μέτωπο να ενεργήσει υπέρ τους και όταν αυτό διστάζει παίρνουν αυτοί την πρωτοβουλία. Μετά την επικράτηση στις εκλογές του Λαϊκού Μετώπου επικρατεί μια κατάσταση που πολλοί ιστορικοί αποκαλούν “προεπαναστατική”. Με ανομία, βία, καταστροφή και κατάληψη περιουσιών, και φυσικά απεργίες.¹⁰⁶ Αν και το Λαϊκό Μέτωπο με τις ευλογίες της Μόσχας σχηματίστηκε ως μια αποκλειστικά αντιφασιστική δύναμη απομακρυσμένη από τα επαναστατικά οράματα του παρελθόντος, οι οπαδοί του Μετώπου προτάσσουν ως κύριο μέλημά τους την κοινωνική επανάσταση και την δράση. Προτιμούν, σύμφωνα με το αναρχικό απόφθεγμα, το “επιθετικό καλό” έναντι του χριστιανικού “παθητικού καλού”.¹⁰⁷ Έτσι όχι πολύ διαφορετικά από ότι συνέβη και στη Γαλλία, αυθόρμητες απεργίες, καταλήψεις και διεκδικήσεις πραγματοποιήθηκαν από άκρο σε άκρο της Ισπανίας.¹⁰⁸ Εξάλλου η ουσία μιας επανάστασης είναι ότι «οι μάζες δεν μπορούν να περιμένουν!»¹⁰⁹

Στα φύλλα του ριζοσπάστη αναφέρονται παραδείγματα καταλήψεων και αυτοοργάνωσης των εργατών και αγροτών. Ενδεικτικά παρατίθενται μερικά χαρακτηριστικά αποσπάσματα. Σύμφωνα με «τηλεγραφήματα από τη Μαδρίτη 30.000 εργάτες βιομηχανίας μετάλλου απέργησαν στη Βαρκελώνη ζητώντας την παραβίαση της εβδομάδα των 44 ωρών. Εξάλλου οι αγρότες στις επαρχίες κάνουν καταλήψεις τσιφλικιών».¹¹⁰ Δεν είναι όμως μόνο οι αγρότες και οι εργάτες των εργοστασίων οι οποίοι κάνουν καταλήψεις. Οι τροχιδοδρομικοί υπάλληλοι προαστίου της Μαδρίτης «κατέλαβαν βιαίως και διευθύνουν την επιχείρηση των τροχιδοδρομικών» ενώ «οι κάτοικοι του προαστίου υποστηρίζουν με ενθουσιασμό τους τροχιδοδρομικούς κατά της εταιρείας». Η ενέργεια αυτή δεν είναι μεμονωμένη. Το αντίθετο, καθώς το παράδειγμα τους ακολούθησαν και οι συνάδελφοί τους στη Μαδρίτη, καθώς και οι εργάτες μεγάλης επιχείρησης ιματισμού της Μαδρίτης. «Η νίκη του Λαϊκού Μετώπου στην Ισπανία έκανε δυνατή την κατάληψη των εργοστασίων από τους εργάτες».¹¹¹ Με τις απεργίες οι εργάτες

---

¹⁰⁰ Ριζοσπάστης, Αθήνα 18 Απριλίου 1936.

¹⁰¹ Ριζοσπάστης, Αθήνα 19 Μαΐου 1936.

¹⁰² Ριζοσπάστης, Αθήνα 18 Απριλίου 1936.

¹⁰³ Ριζοσπάστης, Αθήνα 2 Ιουνίου 1936.

¹⁰⁴ Ριζοσπάστης, Αθήνα 19 και 23 Απριλίου 1936

¹⁰⁵ Ριζοσπάστης, Αθήνα 20 Μαΐου 1936.

¹⁰⁶ Payne, "A History of Fascism...", σελ. 254

¹⁰⁷ Πιότρ Κροπότκιν, *Για τον Ατομικισμό. Μια επιστολή στον Μαξ Νέτλαου*, Οι εκδόσεις των Συναδέλφων, 2019.

¹⁰⁸ Joel Colton, «The formation of the French Popular Front, 1934-6», στο: Martin S. Alexander, Helen Graham (επιμ.), *The French and Spanish Popular Fronts: Comparative Perspectives*, Cambridge University Press, 2002. Σελ. 22.

¹⁰⁹ Felix Morrow, *Revolution and Counter-Revolution in Spain*, Wellred, 2012. Σελ. XXV.

¹¹⁰ Ριζοσπάστης, Αθήνα 1 Απριλίου 1936.

¹¹¹ Ριζοσπάστης, Αθήνα 2 Απριλίου 1936.

διεκδικούν και κατακτούν προνόμια όπως για παράδειγμα η οκτάωρη εργασία από τους καπνεργάτες στο Πουέρτο-Λαπίθε και στη Βαλένθια.¹¹²

Είναι σημαντική πάντως η παρατήρηση πως οι κουμμουνιστές «σύστησαν στους εργάτες να μη αναλαμβάνουν οι ίδιοι την εκμετάλλευση τέτοιων επιχειρήσεων αλλά να καλούν την κυβέρνηση να τις αναλάβει»¹¹³ σε μια προφανή προσπάθεια να περιοριστεί ο επαναστατικός και αντιδραστικός χαρακτήρας των εργατικών κινητοποιήσεων.

Από την εφημερίδα γίνεται αναφορά τόσο στην αλληλεγγύη του κόσμου απέναντι στους εργάτες όσο και στη συμπαράσταση των τοπικών αρχών. Σε άρθρο με τίτλο «Τα εργοστάσια στα χέρια των εργατών»¹¹⁴ γίνεται αναφορά σε σωρεία παραδειγμάτων καταλήψεων και εκμετάλλευσης εργοστασίων από τους ίδιους τους εργαζόμενους, ενώ σε άρθρο με τίτλο «Το απεργιακό κίνημα» γράφεται πως «στο τελευταίο διάστημα στην Ισπανία ξέσπασε ένα πλατύ απεργιακό κίνημα που στρέφεται τόσο κατά των εργοδοτών όσο και κατά των προκλήσεων των φασιστών» και παρουσιάζονται παραδείγματα απεργιών και των διεκδικήσεων των εργαζομένων διαφόρων κλάδων σε ολόκληρη σχεδόν την Ισπανία. Χαρακτηριστικό αυτών των κινητοποιήσεων είναι η αλληλεγγύη που παρατηρείται μεταξύ των διαφορετικών εργατικών σωματείων η οποία οδηγεί σε αλυσιδωτές απεργίες συμπαράστασης και σε γενική απεργία.¹¹⁵ Δεν είναι λίγες οι φορές που οι τοπικές δημοτικές αρχές συμπαραστέκονται στους απεργούς όπως για παράδειγμα ο δήμαρχος της Πάλμα ντελ Ρίο ο οποίος «διάταξε να καλλιεργηθούν τα χωράφια των τσιφλικάδων που έμειναν ακαλλέργητα» και να πουληθούν 3000 βόδια ενός αντιδραστικού τσιφλικά και το αντίκρισμα να παραχωρηθεί στους ανέργους. «Η αποφασιστική αυτή ενέργεια του δημάρχου προκάλεσε τον ενθουσιασμό των εργατών».¹¹⁶

Αξίζει να σημειωθεί ότι τα άρθρα του «Ριζοσπάστη» έχουν χαρακτήρα προπαγανδιστικό καθώς εξυμνούν τις ενέργειες του εργατικού κινήματος δίχως να αναφέρονται στη βία που τις ακολουθεί. Ακόμη όμως και όταν υπάρχει αναφορά στη βία αυτή είναι «καλή» βία η οποία έρχεται πάντα ως δίκαιη αντίδραση στην «κακή» βία των αντιδραστικών. Επίσης κάποιος παρατηρεί τις περιορισμένες αναφορές της εφημερίδας στο ρόλο του Κομμουνιστικού Κόμματος, το οποίο παρουσιάζεται ως φορέας μετριοπάθειας και συγκράτησης χωρίς κανένα ίχνος επαναστατικό. Έτσι βλέπουμε πως στην ίδια αρθρογραφία εκθειάζονται ταυτόχρονα δύο αντίθετες δυναμικές, η επαναστατικότητα των εργατών από τη μια και η μετριοπάθεια του Κόμματος από την άλλη.

Αντιεκκλησιαστική βία¹¹⁷

Ένα πολύ σημαντικό κεφάλαιο της ιστορίας του ισπανικού μεσοπολέμου και του εμφυλίου πολέμου αποτελεί αυτό της εκκλησιαστικής εξουσίας και της βίας ενάντια τόσο στην περιουσία όσο και τα μέλη των εκκλησιαστικών και μοναστηριακών αρχών. Το μίσος των μη καθολικών Ισπανών απέναντι στον κλήρο όπως και η βία που ασκήθηκε εναντίον τους είναι μια από τις πιο περίεργες αν όχι μελανές σελίδες του ισπανικού επαναστατικού κινήματος. Για να κατανοήσει πάντως κάποιος τα αίτια αυτού του φαινομένου σημαντικό είναι να υπολογίσει τη θέση της εκκλησίας στο συντηρητικό και καταπιεστικό κατεστημένο. Καταρχάς η εκκλησία δεν αποτελούσε μόνο ιδεολογικό και πολιτισμικό προπύργιο των καταπιεστικών τάξεων αλλά και τον κυρίαρχο φορέα της εκπαίδευσης αυτού του κατεστημένου.

¹¹² Ριζοσπάστης, Αθήνα 17 Μαΐου 1936.

¹¹³ Στο ίδιο.

¹¹⁴ Ριζοσπάστης, Αθήνα 12 Απριλίου 1936.

¹¹⁵ Ριζοσπάστης, Αθήνα 10 Μαΐου 1936.

¹¹⁶ Ριζοσπάστης, Αθήνα 26 Μαΐου 1936.

¹¹⁷ για την σχέση της Εκκλησίας με την πολιτική Brennan, σελ. 58-88.

Η αντιεκκλησιαστική βία έχει πολύ μακρά ιστορία στην Ισπανία. Πολλές φορές μάλιστα προκλήθηκε από αφορμές άσχετες με θέματα εκκλησιαστικά όπως για παράδειγμα η αντίδραση των Καταλανών ενάντια στην στρατολόγηση τους για την εκστρατεία στο Μαρόκο το 1909.¹¹⁸ Ως θεσμός πάντα στεκόταν ενάντια στη δημοκρατία, προκαλώντας την αντίδραση των δημοκρατικών, όπως συνέβη με τις βιαιότητες εναντίον του κλήρου που ακολούθησαν τις απειλές ενάντια στη δημοκρατία του καρδινάλιου Σεγούρα ή το κάλεσμα του καρδινάλιου Isígoro Goma y Tomas να «διασώσουν τα δικαιώματα του θεού στην κοινωνία» ενάντια στην αριστερά της οποίας «το σατανικό μίσος προς την θρησκεία είναι το λάβαρο της».¹¹⁹ Αν και η σχέση μεταξύ θρησκείας και φασισμού είναι αρκετά πολύπλοκη, στην περίπτωση της Ισπανίας μεγάλο μέρος των καθολικών υποστήριξαν την φασιστική Ιαπωνική Φάλαγγα ακόμη και αν αυτή ήταν αποκλειστικά κοσμική.¹²⁰ Η ίδια η εκκλησία εξάλλου γύρισε την πλάτη της στους ανεξάρτητους καθολικούς και τους δεξιούς υποψηφίους των εκλογών που αντιπροσώπευαν τον καθολικό ρεπουμπλικανισμό, δείχνοντας προτίμηση για τους καθολικούς της άκρας δεξιάς της CEDA.¹²¹ Η συμμετοχή στις δημοκρατικές διαδικασίες έγινε από ανάγκη και όχι από επιλογή, όπως χαρακτηριστικά δήλωσε ένας γνωστός cedίστας: «χρησιμοποιήσαμε το δημοκρατικό και κοινοβουλευτικό καθεστώς επειδή δεν είχαμε άλλο ενάντια στις μανούβρες του ιουδαϊσμού και της μασονίας».¹²²

Η Εκκλησία κατέληξε να αντιπροσωπεύει όλα τα κακά της Ισπανίας.¹²³ Κυρίως μετά την έναρξη των εμφυλιακών συγκρούσεων η εξόντωση ενός τμήματος του κλήρου, ιερέων και μοναχών, εκτιμάται ότι έφτασε τα 7000 περίπου θύματα.¹²⁴

Σε μια χώρα που ακόμα και «τα κυπαρίσσια πιστεύουν στο θεό» και που «ακόμα και οι άθεοι Ισπανοί είναι καθολικοί» ακόμα και το άθρησκο άναρχοσυνδικαλιστικό κίνημα απέφυγε να ταυτιστεί με τον αντικληρισμό.¹²⁵ Όχι μονάχα η ηγεσία του CNT αλλά και ο ίδιος ο Ντουρρούτι του οποίου ο γραμματέας παρεμπιπτόντως ήταν κληρικός.¹²⁶ Εξ άλλου ο αντίκληρισμός παραδοσιακά χαρακτήριζε και το δεξιό Ριζοσπαστικό στρατόπεδο κυρίως του δημαγωγού Αλεχάντρο Λερού. Σύμφωνα με τον Borkenau, ο ίδιος ο όρος φιλελευθερισμός στην Ισπανία είναι απλώς συνώνυμο του αντικληρισμού.¹²⁷

Πάντως οι ίδιοι οι αναρχικοί κριτίκαραν την στάση του κινήματος απέναντι στη βία. Ο Θέζαρ Μ. Λορένζο γράφει για την CNT πως «αξίζει να πούμε ότι ένα από τα χειρότερα σφάλματα της ήταν ότι δεν καταδίκασε ποτέ ομόφωνα και αποφασιστικά την τυφλή καταστολή εναντίον της εκκλησίας και

---

¹¹⁸ Frances Lanon, «The Social Praxis and Cultural Politics of Spanish Catholicism», στο: Helen Graham (επιμ.), *Spanish Cultural Studies: An Introduction: The Struggle for Modernity*, Oxford University Press, 2016. Σελ. 43.

¹¹⁹ Θεζάρ Μ. Λορέντσο, «Η βίαιη αναμέτρηση με τη Δεύτερη Ισπανική Δημοκρατία», στο: Γιάννης Ανδρουλιδάκης (επιμ.), *Η Ισπανία σε κόκκινο και μαύρο (τόμος Α) 1868-1936*, Καινά Δαιμόνια, 2016. Σελ. 248 και

Mary Vincent, «The Spanish Church and the Popular Front: the experience of Salamanca province», στο: Martin S. Alexander, Helen Graham (επιμ.), *The French and Spanish Popular Fronts: Comparative Perspectives*, Cambridge University Press, 2002. Σελ. 82.

¹²⁰ Kevin Passmore, *Fascism: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, 2002. Σελ. 79-80.

¹²¹ Mary Vincent, «The Spanish Church and the Popular Front: the experience of Salamanca province», στο: Martin S. Alexander, Helen Graham (επιμ.), *The French and Spanish Popular Fronts: Comparative Perspectives*, Cambridge University Press, 2002. Σελ. 85.

¹²² Στο ίδιο, σελ. 86.

¹²³ Thomas, σελ. 98.

¹²⁴ Θεζάρ Μ. Λορέντσο, «Στρατιωτικο-φασιστική επίθεση, λαϊκή οργή, σχεδιασμένη τρομοκρατία», στο: Ανδρουλιδάκης Γιάννης (επιμ.), *Η Ισπανία σε κόκκινο και μαύρο (τόμος Β) 1936*, Καινά Δαιμόνια, 2017. Σελ. 101.

¹²⁵ Φιλιππής "Ισπανικός Εμφύλιος...", σελ. 154-155.

¹²⁶ Mintz, σελ. 158.

¹²⁷ Borkenau, σελ. 18.

των κληρικών της».¹²⁸ Με τον ίδιο τρόπο κριτικάρει το λάθος να εμποδίσουν την ελεύθερη άσκηση της θρησκευτικής λατρείας.¹²⁹ Η ειρωνεία πάντως είναι πως μέχρι το δέκατο όγδοο αιώνα ήταν οι θεολόγοι οι φορείς των πρώιμων ιδεών κοινωνικής δικαιοσύνης που αποτέλεσαν τον πρόδρομο του ισπανικού σοσιαλισμού.¹³⁰ Ο «Ριζοσπάστης» ενημερώνει τους Έλληνες αναγνώστες του για τα δεινά τα οποία έχει προκαλέσει η εκκλησία στην Ισπανία:

Η επικράτηση της εκκλησίας στη ζωή των Ισπανών είναι σχεδόν καθολική σε όλες τις πτυχές της ζωής. Η θέση της γυναίκας στην κοινωνία διέπεται από τις πιο συντηρητικές και παραδοσιακές εκκλησιαστικές αντιλήψεις «Σ' αυτή τη χώρα οι γυναίκες δεν χαμογελούν. Εδώ οι γυναίκες προσεύχονται». Ενώ όσον αφορά την εκπαίδευση αναφέρει το παρακάτω περιστατικό: «Ο ηγούμενος του μοναστηριού της Σαλαμάνκα μάζεψε μια μέρα τους εμπόρους, τους τσιφλικάδες και τους στρατιωτικούς», δηλαδή τους κύριους εκπροσώπους των αντιδραστικών δυνάμεων, «και τους είπε: Τα κορίτσια δεν πρέπει να μαθαίνουν γράμματα: πρέπει να μάθουν να υπακούουν...»¹³¹

Λαμβάνοντας όλα αυτά υπόψη δεν πρέπει κάποιος να παραξενεύεται πώς μετά τις εκλογές του Φεβρουαρίου με την επικράτηση του Λαϊκού Μετώπου τοπικές δημοτικές αρχές άρχισαν να μελετάνε «την αφαίρεση της εκπαίδευσης από τα διάφορα θρησκευτικά ιδρύματα. Από δω και πέρα η εκπαίδευση θα είναι κρατική. Πολλά σωματεία με αναφορές στην κυβέρνηση ζήτησαν να καταργηθεί οριστικά η ανάμειξη των παπάδων στην εκπαίδευση».¹³² Έτσι διαβάζουμε πως «οι εργάτες του Καραμπατσέλ κατάλαβαν τις εκκλησίες τις οποίες παράδωσαν στο δήμο και ζήτησαν τη μετατροπή τους σε σχολεία».¹³³

Επιπλέον γράφει πως, η ίδια αντίληψη απέναντι στην εκκλησιαστική περιουσία κυριαρχεί σε όλη την Ισπανία καθώς προτείνεται η απαλλοτρίωση των «θρησκευτικών ιδρυμάτων που ανήκουν στην εκκλησία και στα θρησκευτικά τάγματα και χρησιμοποίησή τους για τους ανέργους»¹³⁴ ενώ «τα κτήματα των μοναστηριών και τα μοναστήρια μοιράζονται στους ακτήμονες».¹³⁵ Το μίσος του λαού απέναντι στην εκκλησία ως κυρίαρχο φορέα των αντιδραστικών δυνάμεων είναι μεγάλο. «Το μίσος του λαού στρέφεται επίσης κατά του παπά που βρίσκεται στην αντίδραση» και γεννάει την αυθόρμητη αντίδραση του λαού απέναντι στην εκκλησία και την περιουσία της η οποία εκφράζεται μέσα από τις καταστροφές και τις καταλήψεις. «Τέτοιου είδους καταλήψεις γίνονται κάθε μέρα και οφείλονται στο βαθύ μίσος που τρέφουν οι λαϊκές μάζες κατά της εκκλησίας και των παπάδων που συνωμοτούν με τους αντιδραστικούς και τους φασίστες κατά της δημοκρατίας». Οι εκκλησίες εξακολουθούν να θεωρούνται προπύργια των αντιδραστικών δυνάμεων και «κέντρα συνωμοσιών και αντιδραστικής παράνομης δράσης». Εξάλλου δεν είναι λίγες οι φορές που «ολόκληρο οπλοστάσιο» έχει ανακαλυφθεί μέσα στις εκκλησίες. Χαρακτηριστικό της δυσπιστίας του λαού απέναντι στην εκκλησία είναι η ευκολία με την οποία κατηγορείται η εκκλησία για την αντιδραστική βία

«Έπεσαν μερικοί πυροβολισμοί. Οι εργάτες νόμιζαν ότι ρίχτηκαν από μια εκκλησία που ήταν εκεί κοντά και κατευθύνθηκαν προς τα εκεί για να την κάψουν».¹³⁶

---

¹²⁸ Θεζάρ Μ. Λορέντσο, «Στρατιωτικο-φασιστική επίθεση, λαϊκή οργή, σχεδιασμένη τρομοκρατία», στο: Ανδρουλιδάκης Γιάννης (επιμ.), *Η Ισπανία σε κόκκινο και μαύρο (τόμος Β) 1936*, Καινά Δαιμόνια, 2017. Σελ. 103.

¹²⁹ Στο ίδιο, σελ. 105.

¹³⁰ Thomas, σελ. 72.

¹³¹ *Ριζοσπάστης*, Αθήνα 15 Μαρτίου 1936.

¹³² *Ριζοσπάστης*, Αθήνα 24 Μαΐου 1936.

¹³³ *Ριζοσπάστης*, Αθήνα 10 Μαΐου 1936.

¹³⁴ *Ριζοσπάστης*, Αθήνα 9 Απριλίου 1936.

¹³⁵ *Ριζοσπάστης*, Αθήνα 24 Μαΐου 1936.

¹³⁶ *Ριζοσπάστης*, Αθήνα 10 Μαΐου 1936.

Αν και η κυβέρνηση αποστασιοποιήθηκε από την επανάσταση, απέφυγε να καταδικάσει, πόσο μάλλον να περιορίσει την επαναστατική βία. Όταν στις 11 Μαΐου αντιμοναρχικοί διαδηλωτές επιτέθηκαν και έκαψαν εκκλησίες και μοναστήρια στη Μαδρίτη και σε άλλες πόλεις η κυβέρνηση αρνήθηκε να χρησιμοποιήσει βία για την καταστολή τους, ενώ αργότερα απαγόρευσε τα εκκλησιαστικά σύμβολα, συμπεριλαμβανομένων των σταυρών, από τα σχολεία. Η αδυναμία της κυβέρνησης να προστατέψει την εκκλησιαστική περιουσία και τους κληρικούς έδειξε πώς η εκκλησία δεν μπορεί να υπολογίζει στην προστασία που αναμένουν οι πολίτες και τα ιδρύματα από μια δημοκρατική κυβέρνηση.¹³⁷ Οι επιθέσεις ενάντια στη θρησκεία έβλαψαν ανυπολόγιστα την δημοκρατία. Ακόμη και αν αυτοί που κατηγορούσαν την εκκλησία ως αντιδημοκρατική είχαν δίκιο, οι δικές τους αντιδημοκρατικές ενέργειες ήταν μακροχρόνια πιο επιζήμιες για τη δημοκρατία, αφού έκανε πιο δύσκολο για τους καθολικούς να την υποστηρίξουν.¹³⁸

Ανακατανομή της γης¹³⁹

Το ζήτημα της ανακατανομής της γης είναι ένα θέμα που αναφέρεται αποκλειστικά στο αναρχοσυνδικαλιστικό κίνημα της Ισπανίας. Ο ισπανικός αναρχισμός εντυπωσιάζεται για τον ιδεολογικό του πλούτο αλλά και την πληθώρα των πρακτικών λύσεων και προγραμμάτων που εφάρμοσε σε σχέση με το αγροτικό ζήτημα.¹⁴⁰ Για μια χώρα πρωτίστως αγροτική το ζήτημα της ανακατανομής της γης υπήρξε ιστορικά κυρίαρχο πολιτικό ζήτημα όχι μόνο για τις επαναστατικές αλλά και για τις συντηρητικές δυνάμεις. Η ζωή των εργατών στα λατιφούντια ποτέ δεν υπήρξε λαμπρή, αλλά μετά τον δέκατο ένατο αιώνα έγινε αρκετά σκληρότερη αφού οι γαιοκτήμονες από την επαρχία αντιμετώπιζαν τα κτήματά τους αποκλειστικά σαν μέσο συγκέντρωσης εισοδημάτων αναγνωρίζοντας ολοένα και λιγότερες υποχρεώσεις απέναντι στους αγρότες.¹⁴¹ Από αυτούς προήρθαν και οι *casiques*, στυγνοί εκμεταλλευτές που επιδίωκαν αδυσώπητα το κέρδος και οι οποίοι γελοιοποιώντας κάθε εκλογική διαδικασία στην επαρχία, αναζωπύρωσαν την επανάσταση.¹⁴² Οι οικονομικές σχέσεις όμως, σε αντίθεση με τις μέχρι τότε αντιλήψεις των κομμουνιστών, είχαν ήδη εξελιχθεί σε καπιταλιστικές. Η βία πάντως και η καταπίεση είχε μετατρέψει περιοχές της Ισπανίας σε «κατεχόμενο έδαφος».¹⁴³

Η ζοφερή πραγματικότητα που επικρατεί στην ύπαιθρο αποτυπώνεται παραστατικά από τον «Ριζοσπάστη». Στις «πιο καθυστερημένες επαρχίες, που από αιώνες έχει μείνει χώρα φεουδαρχική» όπου «οι πύργοι των φεουδαρχών με τους παλιούς φαγωμένους τοίχους ακόμα υψώνονται» και τα «απέραντα τσιφλίκια άπλωναν ως τώρα τις απεριποίητες βοσκές τους, τα εύφορα μα ακαλλιέργητα χωράφια τους, τα πυκνά ανεκμετάλλευτα δάση-τόποι για αριστοκρατικό κυνήγι, άγρια χόρτα εκεί που θα έπρεπε να φροντίσει σιτάρι» οι αγρότες διεκδικούν τη γη παλεύοντας για το «ξεκαθάρισμα των φεουδαρχικών υπολειμμάτων στο χωριό».¹⁴⁴ «Μοιράστε μας τη γη χάσαμε την υπομονή μας. θάνατος στον φασισμό!! θέλουμε να ζήσουμε! δώστε μας τη γη... κάτω η πείνα!»¹⁴⁵

Μια από τις πρώτες ενέργειες στις οποίες προέβησαν οι επαναστάτες, ήταν αυτή της κατάληψης και αναδιανομής της γης. Καθώς αυτή συνέβη από τα τοπικά συνδικάτα δεν ακολουθεί ένα καθολικό σχήμα αλλά από επαρχία σε επαρχία παρατηρούνται πολύ διαφορετικά πειράματα σε ολόκληρο το φάσμα της άκρας αριστεράς από αναρχικές κολεκτίβες μέχρι κομμουνιστικά κολχόζ. Μπροσάτηδες πάντως

¹³⁷ Frances Lanon, «The Political Debate with Catholicism», στο: Helen Graham (επιμ.), *Spanish Cultural Studies: An Introduction: The Struggle for Modernity*, Oxford University Press, 2016. Σελ. 140.

¹³⁸ Στο ίδιο, σελ. 142.

¹³⁹ για το αγροτικό ζήτημα Brenan, σελ. 141-213.

¹⁴⁰ Goldner, σελ. 16-17, 66-73.

¹⁴¹ Joll, σελ. 300-301.

¹⁴² Bookchin, «Οι Ισπανοί αναρχικοί...», σελ. 178.

¹⁴³ Murray Bookchin, *Η Ισπανική Επανάσταση του 1936*, Ελεύθερος Τύπος, 1995. Σελ. 16-17.

¹⁴⁴ *Ριζοσπάστης*, Αθήνα 19 Απριλίου 1936.

¹⁴⁵ *Ριζοσπάστης*, Αθήνα 13 Ιουνίου 1936.

υπήρξαν οι αναρχοσυνδικαλιστές. Αντιμέτωποι με την κωλυσιεργία των εκάστοτε αστικών κυβερνήσεων να αντιμετωπίσουν «τη δουλεία και την παρακμή» η CNT ήδη από το 1933 απαιτούσε «εδώ και τώρα, γεναία αγροτική μεταρρύθμιση όπως στη Ρωσία το 1917».¹⁴⁶ Μια λεπτομερής περιγραφή των επιτευγμάτων των αγροτών και της πληθώρας διαφορετικών τύπων και οργάνωσης της κοινωνικοποιημένης και κολλεκτιβοποιημένης γης παρουσιάζεται στο βιβλίο του Augustin Souchy,¹⁴⁷ ενώ μια ανάλυση της αυτοοργάνωσης των εργατών από τον Frank Mintz.¹⁴⁸ Το βάθος και το εύρος της επανάστασης αντικατοπτρίζεται από τη συνέχεια του αντιφασιστικού αγώνα σε περιοχές όπου έδρασαν οι αναρχικοί ακόμη και μετά την επικράτηση του Φράνκο.¹⁴⁹

Πολλές όμως από τις κολεκτίβες οργανώθηκαν από εργάτες που θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε «αυθόρμητους αναρχικούς», καθώς δεν είχαν γνώση του αναρχικού χαρακτήρα των πράξεών τους.¹⁵⁰ Σε κάποιες περιπτώσεις όπως σε αυτήν της Εστρεμαδούρας ακτήμονες γεωργοί κατέλαβαν τη γη. Στο Ινστιτούτο Αγροτικής Μεταρρύθμισης (IRA) δεν έμεινε άλλη επιλογή από το να νομιμοποιήσει αυτές τις αρπαγές a posteriori.¹⁵¹ Ο “Ριζοσπάστης” όπως θα δούμε αναφέρεται στην αρπαγή της γης αλλά και στην πίεση που αυτή άσκησε στην κυβέρνηση να νομιμοποιήσει τις ενέργειές τους:

Όσον αφορά το διαχρονικά άλτο θέμα της διανομής της γης, «η ισπανική κυβέρνηση κάτω από την πίεση των λαϊκών μαζών και των βουλευτών του Λαϊκού Μετώπου αναγκάστηκε να νομιμοποιήσει την κατάληψη και διανομή της γης από τους αγρότες της επαρχίας Μπανταγιόζ». «Σε ολόκληρη την Ισπανία η κατάληψη της γης εξακολουθεί κανονικά» με αποτέλεσμα «οι γαιοκτήμονες έχουν καταληφθεί από πανικό». «Τονίζεται ότι η καλλιέργεια της γης δεν θα προσκρούσει στις δυσκολίες του 1932» αλλά «η κυβέρνηση Αθάνια θα μπορέσει να πραγματοποιήσει και τεχνικά την αγροτική μεταρρύθμιση».¹⁵²

Δεν πρέπει πάντως να εκπλήσσει πως αν και η εφημερίδα κάνει αναφορά στις μεθόδους κολλεκτιβοποίησης που εφάρμοσαν οι αναρχοσυνδικαλιστές

Αν και «η διανομή της γης γίνεται ατομικά» παρ όλα αυτά πολλοί «αγρότες προτιμούν την κολλεκτιβιστική καλλιέργεια»¹⁵³

δεν αναφέρεται καθόλου στον καταλυτικό ρόλο των ίδιων των αναρχικών στην κατάληψη και οργάνωση της γης. Το αντίθετο μάλιστα, αποδίδει τις ενέργειές στους «σοσιαλιστές της αριστεράς» που βρίσκονται «κοντά στον κομμουνισμό».¹⁵⁴

Ο “Ριζοσπάστης” δεν θα μπορούσε φυσικά να μην επαινέσει την συμβολή του Ισπανικού Κομμουνιστικού Κόμματος

«Το Κομμουνιστικό Κόμμα στάθηκε φυσικά επικεφαλής όλων των ενεργειών των αγροτών... οι κομμουνιστές ήταν η κινητήρια δύναμη και οι καθοδηγητές των εργαζομένων του κάμπου»,¹⁵⁵

---

¹⁴⁶ Φιλιππής “Ισπανικός Εμφύλιος...”, σελ. 40-41.

¹⁴⁷ ολόκληρο το βιβλίο του Augustin Souchy (δες σημ. 52) είναι αφιερωμένο στο θέμα των κολλεκτιβοποιήσεων και της αυτοοργάνωσης.

¹⁴⁸ Mintz, σελ. 63-156.

¹⁴⁹ Noam Chomsky, *On anarchism*, The New Press, 2005. Σελ. 87.

¹⁵⁰ Mintz, σελ. 5.

¹⁵¹ José Manuel Macarro Vera, «Social and economic policies of the Spanish left in theory and in practice», στο: Martin S. Alexander, Helen Graham (επιμ.), *The French and Spanish Popular Fronts: Comparative Perspectives*, Cambridge University Press, 2002. Σελ. 175.

¹⁵² *Ριζοσπάστης*, Αθήνα 6 Απριλίου 1936.

¹⁵³ *Ριζοσπάστης*, Αθήνα 19 Απριλίου 1936.

¹⁵⁴ Στο ίδιο.

¹⁵⁵ *Ριζοσπάστης*, Αθήνα 22 Μαΐου 1936.

ενώ όσον αφορά τις καθυστερήσεις της κυβέρνησης

«το Κομμουνιστικό Κόμμα απαιτεί αδιάκοπα από την κυβέρνηση τόσο μέσα στο κοινοβούλιο όσο και στον τύπο και στις συγκεντρώσεις μεγαλύτερη ταχύτητα μεγαλύτερη έκταση και βάθος σχετικά με τα μέτρα προς όφελος των αγροτών και των εργατών γης».¹⁵⁶

Στην πραγματικότητα, το Κομμουνιστικό Κόμμα για λόγους καταρχήν ιδεολογικούς αντιστάθηκε στις κοινωνικοποιήσεις και κολεκτιβοποιήσεις που έλαβαν χώρα σχεδόν εξολοκλήρου χάριν στους ιδεολογικούς του αντιπάλους αναρχοσυνδικαλιστές. Το αντίθετο μάλιστα, υποστήριζε τις εθνικοποιήσεις σε αντίθεση με τις κοινωνικοποιήσεις του ελευθεριακού κομμουνισμού.¹⁵⁷

Εύσημα αποδίδει και στο Ινστιτούτο Αγροτικής Μεταρρύθμισης IRA, που φυσικά αντιπροσωπεύει μία κεντρική διοίκηση, καθώς αποτελεί κρατικό φορέα, για την στήριξή του προς τους αγρότες. Η εφημερίδα γράφει πως μετά τη νίκη του Λαϊκού Μετώπου οι «υπηρεσίες του Ινστιτούτου της Αγροτικής Μεταρρύθμισης εξακολουθούν εντατικά τη δουλειά για τη νομιμοποίηση της κατοχής της γης από τους εργάτες γης στην Εστρέμαδούρα και στις άλλες επαρχίες. Κάθε μέρα χιλιάδες αγροτικές επιχειρήσεις περιέρχονται στα χέρια των αγροτών». Για παράδειγμα αναφέρεται ότι «στην επαρχία της Σαραγόσας οργανώθηκε εκμετάλλευση πολλών αγροτικών επιχειρήσεων. Μία από αυτές που μοιράστηκαν στους αγρότες έχει έκταση 600 εκτάρια».¹⁵⁸ «Οι τεχνικοί υπάλληλοι του ινστιτούτου για την αγροτική μεταρρύθμιση συνεχίζουν τις εγκαταστάσεις των ακτημόνων εργατών γης και των φτωχών αγροτών στα πρώην κτήματα των τσιφλικάδων και των μοναστηριών σ' όλες τις αγροτικές περιφέρειες. Τώρα κατά μέσο όρο γίνονται 1000 εγκαταστάσεις την ημέρα. Συνολικά εγκαταστάθηκαν ως τώρα 80.000 αγροτικές οικογένειες».¹⁵⁹

Παρόλα αυτά παραδέχεται πως η ίδια η κυβέρνηση αναγκάζεται να τρέξει πίσω από τις εξελίξεις και να νομιμοποιήσει τις δράσεις των αγροτών προκειμένου αφενός να αποφύγει τις αντιδράσεις, αφετέρου για να ελέγξει σε ένα βαθμό την κατάσταση. Η ενημέρωση από τον ριζοσπάστη είναι αρκετά λεπτομερής: Στην πραγματικότητα όμως η πρωτοβουλία δεν ανήκει στην κυβέρνηση καθώς «στις περισσότερες περιπτώσεις οι αγρότες πήραν την κατοχή της γης πριν επέμβει το Ινστιτούτο της Μεταρρύθμισης».¹⁶⁰ Οι ίδιοι οι αγρότες εκβίασαν της κατάστασης προσπαθώντας να φέρουν την κυβέρνηση προ τετελεσμένων καθώς «υπάρχουν χιλιάδες εργάτες και εργάτριες γης που κατάλαβαν μόνοι τους τη γη που δούλευαν και που περιμένουν τώρα τη νομοθετική επικύρωση της κατοχής πράγμα που δεν θα αργήσει να γίνει».¹⁶¹ Ήταν λοιπόν «οι εργάτες γης» που «δείξανε το δρόμο, παίρνοντας στην κατοχή τους τα χωράφια τους με τα ίδια τους τα χέρια».¹⁶² Στην πραγματικότητα «η οργανωμένη πειθαρχημένη κατάληψη της γης... δεν είναι τίποτα άλλο παρά μια εκ των προτέρων εφαρμογή του νόμου περί αγροτικής μεταρρύθμισης». Έτσι «παρ όλα όμως τα εμπόδια και τις δυσκολίες, πρέπει να σημειωθεί ότι η αγροτική μεταρρυθμίσεις συνεχίζεται κάτω από την πίεση των μαζών».¹⁶³ Καθώς λοιπόν οι «λαϊκές μάζες ήταν με το μέρος των αγροτών. Η κυβέρνηση αντί να χτυπήσει με τις δυνάμεις υποχρεώθηκε να στείλει μεγάλο αριθμό τεχνικών και υλών για να νομιμοποιήσουνε την κατάληψη των χωραφιών από τους αγρότες. ... Έτσι οι τεχνικοί της κυβέρνησης βρίσκουν τη δουλειά τους απλοποιημένη κατά πολύ».¹⁶⁴

---

¹⁵⁶ Στο ίδιο.

¹⁵⁷ Bolloten, σελ. 175-178 και Peirats, "Tome 1...", σελ. 300.

¹⁵⁸ Ριζοσπάστης, Αθήνα 12 Απριλίου 1936.

¹⁵⁹ Ριζοσπάστης, Αθήνα 19 Απριλίου 1936.

¹⁶⁰ Ριζοσπάστης, Αθήνα 12 Απριλίου 1936.

¹⁶¹ Ριζοσπάστης, Αθήνα 18 Απριλίου 1936.

¹⁶² Ριζοσπάστης, Αθήνα 21 Μαΐου 1936.

¹⁶³ Ριζοσπάστης, Αθήνα 17 Απριλίου 1936.

¹⁶⁴ Ριζοσπάστης, Αθήνα 21 Μαΐου 1936.

Η αντίδραση των αγροτών απέναντι στην πολιτικοποίηση εξαρτιόταν από τα ταξικά τους συμφέροντα. Οι φτωχοί και οι άκληροι υπήρξαν οι πιο ενθουσιώδεις υποστηρικτές. Στη Βαλένθια για παράδειγμα οι φτωχότεροι αγρότες μαζί με τις εποχιακούς καλλιεργητές και τους αγρεργάτες στήριξαν την κολεκτιβοποίηση σε αντίθεση με τους μικροκτηματίες.¹⁶⁵ Την πιο σθεναρή αντίθεση φυσικά την προέβαλαν οι μεγαλοκτηματίες. Ο “Ριζοσπάστης” δεν κάνει καμία αναφορά στους μικροκτηματίες αλλά καλύπτει τις αντιδράσεις των ισχυρών γαιοκτημόνων: Οι απαλλοτριώσεις δεν συνέβησαν πάντα χωρίς την αντίδραση των ιδιοκτητών και των αντιδραστικών δυνάμεων. Για παράδειγμα διαβάζουμε πως «στην Κορκόια ομάδα εργατών επιχείρησε να καταλάβει μια ιδιοκτησία... δύο εργάτες σκοτώθηκαν και πολλοί τραυματίστηκαν»,¹⁶⁶ ενώ «στην Ισκαλόνα πυροβόλησαν μέσα από πλήθος και σκότωσαν τέσσερεις εργάτες γης». «Οι εκμεταλλευτές της γης αντιδρούν όσο μπορούν μα χωρίς αποτέλεσμα γιατί απέναντί τους έχουν την αναρίθμητη μάζα» και «το Λαϊκό Μέτωπο θα απαλλάξει τα χωριά από τους “ευγενείς”, τους “πολιτισμένους”, τα πλούσια μοναστήρια, τους εφημερίους, την πολύμορφη εκμετάλλευσης».¹⁶⁷

Για το κατεστημένο η κατοχή της γης δεν ήταν απλώς οικονομικό θέμα αλλά σχετιζόταν άμεσα με την πολιτική εξουσία των *caciques*. Αυτοί ήτανε συνήθως γαιοκτήμονες αλλά αρκετά συχνά δικηγόροι και ιερείς οι οποίοι είχαν τον πλήρη έλεγχο της πολιτικής ζωής, χρησιμοποιώντας την οικονομική τους ισχύ αλλά και τον καταναγκασμό όποτε αυτό κρινόταν αναγκαίο.¹⁶⁸ Η κοινωνική επανάσταση εφάρμοσε στην ισπανική επαρχία πρωτοποριακές μεθόδους αυτοοργάνωσης και κολεκτιβοποίησης για τα ισπανικά και τα ευρωπαϊκά δεδομένα.¹⁶⁹ Ο Ριζοσπάστης κάνει ιδιαίτερη αναφορά στα τεράστια οφέλη που αποκόμισαν οι αγρότες και εργάτες γης. Η εφημερίδα αναφέρεται στα οφέλη που αποκόμισαν οι χωριάτες στο κολχόζ στο Μοστολές όταν κατάλαβαν την εγκαταλελειμμένη και άγονη γη, και αφού την καλλιεργήσαν κολεκτιβιστικά δημιούργησαν ένα αληθινό περιβόλι. Αν και το κολχόζ υπάρχει από το 1932 μετά τη νίκη του Λαϊκού Μετώπου το Ινστιτούτο της Αγροτικής Μεταρρύθμισης μέσα σε λίγες μέρες νομιμοποίησε τα δικαιώματα των αγροτών.¹⁷⁰ Το ίδιο συμβαίνει σε όλη τη χώρα με τη «δήμευση των τσιφλικιών και παλατιών να συνεχίζεται. Το τσιφλίκι “Ελ Τεζορίλλο” ιδιοκτησία του αντιδραστικού μεγάλοκεφαλαιούχου Χουάν Μαάρτς κατασχέθηκε από το Ινστιτούτο της Αγροτικής Μεταρρύθμισης. 1000 αγροτικές οικογένειες θα αποκατασταθούν σε αυτό»,¹⁷¹ ενώ «στην επαρχία Τολέντο θα εγκατασταθούν πολύ σύντομα 11.000 ακτήμονες αγρότες».¹⁷² Στην εχθρική και άγονη γη της Εστρεμαδούρας όπου «η φύση την έσπειρε μόνο με πέτρες» και «όπου το χειμώνα επικρατεί κρύο απερίγραπτο, όπου το καλοκαίρι αντίθετα και οι πέτρες ακόμη φαίνονται να λιώνουν από τη ζέστη» παρά τις φήμες και τις διαδόσεις των αντιδραστικών δυνάμεων για «εργάτες γης που σφάζουν τα μοσχάρια, τα αρνιά, πριονίζουν και κόβουν τα δέντρα ακόμα καταστρέφουν τον σπόρο και βάζουν φωτιά στις θημωνιές. Σκοτώνουν... ληστεύουν...» μετά την κολεκτιβοποίηση «η Εστρεμαδούρα άλλαξε τελείως όψη. Έγινε κυριολεκτικά αγνώριστη» γεμίζοντας τους αγρότες της περιφέρειας για πρώτη φορά με αισιοδοξία για το μέλλον και την γη της περιφέρειας η οποία τώρα τους ανήκει.

«Πάμε να καλλιεργήσουμε τα χωράφια, τα χωράφια που είναι δικά μας πια, μας απαντάει γελώντας από χαρά, ένας νέος εργάτης. Ναι, τώρα κοπιάζουμε ιδρώνουμε για τη δική μας γη!»¹⁷³

---

¹⁶⁵ Cliff, Durgan, σελ. 62.

¹⁶⁶ Ριζοσπάστης, Αθήνα 12 Απριλίου 1936.

¹⁶⁷ Ριζοσπάστης, Αθήνα 19 Απριλίου 1936.

¹⁶⁸ Bookchin, "Οι Ισπανοί αναρχικοί...", σελ. 75.

¹⁶⁹ Rudolf Rocker, *Ο Ισπανικός Εμφύλιος Πόλεμος*, Ελεύθερος Τύπος, 1996. Σελ. 96-202.

¹⁷⁰ Ριζοσπάστης, Αθήνα 6 Μαΐου 1936.

¹⁷¹ Ριζοσπάστης, Αθήνα 26 Απριλίου 1936.

¹⁷² Ριζοσπάστης, Αθήνα 20 Μαΐου 1936.

¹⁷³ Ριζοσπάστης, Αθήνα 13 Ιουνίου 1936.

Πάντως παρά τον θριαμβευτικό και αισιόδοξο τόνο της, η εφημερίδα δεν παραλείπει να αναφερθεί στα προβλήματα που προέκυψαν, λόγω του αργού ρυθμού και της αδυναμίας ολοκλήρωσης του εγχειρήματος: Δυστυχώς όμως καθώς «ο αριθμός των ακτημόνων αγροτών και εργατών της Ισπανίας φτάνει σε πολλά εκατομμύρια το έργο που συντελέστηκε είναι ακόμα ανεπαρκές».¹⁷⁴ Εξ άλλου η αγροτική μεταρρύθμιση δεν πραγματοποιήθηκε χωρίς καθυστερήσεις. Αντιθέτως, από την αρχή αντιμετώπισε πάρα πολλά προβλήματα. Αυτά οφείλονται τόσο στην αντίδραση των αντιδραστικών δυνάμεων στις οποίες μετέχουν οι μεγαλοϊδιοκτήτες γης και οι φεουδάρχες όσο και στην ολιγωρία της ίδιας της κυβέρνησης του Λαϊκού Μετώπου. Όπως συνέβη και με την προηγούμενη απόπειρα αγροτικής μεταρρύθμισης το μοίρασμα της γης πραγματοποιήθηκε «σαν τη χελώνα» ώστε τα πάντα να γίνουν μέσα στο πλαίσιο «άψογης νομιμότητας».¹⁷⁵ «Η κυβέρνηση ήθελε άλλη μια φορά να βαδίσει νομίμως: δηλαδή να περιμένει τη σύγκληση του κοινοβουλίου και την αποδοχή των αγροτικών νόμων από το κοινοβούλιο».¹⁷⁶ Η κυβέρνηση περιμένει την κανονική λειτουργία του κοινοβουλίου, για να δώσει στους αγρότες και εργάτες γης εκείνες τις καλύτερες που τους υποσχέθηκε το πρόγραμμα του Λαϊκού Μετώπου. Ως αποτέλεσμα από το Φλεβάρη αποκατασταθήκανε μονάχα 100.000 αγρότες σε έναν αγροτικό πληθυσμό ο οποίος ξεπερνάει τα 8 εκατομμύρια. Έτσι παραμένουν «εκατομμύρια εργάτες γης που εξακολουθούν να πιάζονται από την εξαθλίωση και την πείνα. Πολλές χιλιάδες γυναίκες και παιδιά πεθαίνουν στα χωριά εξαιτίας της απελπιστικής αδυναμίας των άνεργων ανδρών τους να βρουν δουλειά». Όσο για τις αντιδραστικές δυνάμεις αυτές έχουνε ακόμα με το μέρος τους τις τράπεζες ενώ μπορούν «ακόμα να χρησιμοποιούν τους δικαστές προς όφελός τους».¹⁷⁷

Πάντως αξίζει να σημειωθεί πως ανάλογες πολιτικές εγκατάστασης των αγροτών είχαν πραγματοποιηθεί στο παρελθόν και από την CEDA, σε μια προσπάθεια «αγροτικής αντεπανάστασης» ενάντια στην αγροτική επανάσταση της αριστεράς.¹⁷⁸

Τέλος η εφημερίδα αναφέρεται στην επιρροή που είχαν οι ενέργειες στην επαρχία στους εργάτες των πόλεων οι οποίοι μιμήθηκαν το παράδειγμα: Δεν είναι όμως μόνο οι εργάτες γης οι οποίοι πραγματοποιούν με δικές τους πρωτοβουλίες καταλήψεις. Παρόμοιες ενέργειες αυθόρμητης δράσης λαμβάνονται τώρα από εργαζόμενους σε όλη τη χώρα, όπως για παράδειγμα από τους υπαλλήλους στην εταιρεία τροchioδρόμων της Μαδρίτης οι οποίοι «επιδιώκουν να επιτύχουν από την κυβέρνηση τη νομιμοποίηση της ανάληψης της εταιρείας από αυτούς». Και όχι μόνο αυτοί. Σύμφωνα με το άρθρο «το παράδειγμα αυτό ενθουσίασε τους εργάτες των άλλων επιχειρήσεων... που επιδιώκουν και αυτοί να λύσουν τις διαφορές τους με τους εργοδότες με τον ίδιο τρόπο», όπως για παράδειγμα «οι εργάτες μεγάλης επιχείρησης ιματισμού της Μαδρίτης».¹⁷⁹ Σε άλλο άρθρο γίνεται αναφορά στους υπαλλήλους «ενός μεγάλου καφεζαχαροπλαστείου στο κέντρο της Μαδρίτης» οι οποίοι «κατέλαβαν το κατάστημα και εγκαθιδρύσαν σοβιέτ» και στην κατάληψη του εργοστασίου ζυθοποιίας Ακουιλάρι.¹⁸⁰ «Η νίκη του Λαϊκού Μετώπου στην Ισπανία έκανε δυνατή την κατάληψη των εργοστασίων από τους εργάτες».¹⁸¹

Κοινωνική πολιτική

¹⁷⁴ Ριζοσπάστης, Αθήνα 18 Απριλίου 1936.

¹⁷⁵ Ριζοσπάστης, Αθήνα 20 Μαΐου 1936.

¹⁷⁶ Ριζοσπάστης, Αθήνα 21 Μαΐου 1936.

¹⁷⁷ Ριζοσπάστης, Αθήνα 22 Μαΐου 1936.

¹⁷⁸ José Manuel Macarro Vera, «Social and economic policies of the Spanish left in theory and in practice», στο: Martin S. Alexander, Helen Graham (επιμ.), *The French and Spanish Popular Fronts: Comparative Perspectives*, Cambridge University Press, 2002. Σελ. 180.

¹⁷⁹ Ριζοσπάστης, Αθήνα 2 Απριλίου 1936.

¹⁸⁰ Ριζοσπάστης, Αθήνα 2 Μαΐου 1936.

¹⁸¹ Ριζοσπάστης, Αθήνα 2 Απριλίου 1936.

Η περίοδος του μεσοπολέμου υπήρξε για όλη την Ευρώπη ορόσημο στην ιστορία των εργατικών διεκδικήσεων. Έτσι και το Ισπανικό Λαϊκό Μέτωπο υιοθέτησε φιλεργατικές πολιτικές που ευνοούσαν τη μείωση της ανεργίας καθώς και κοινωνικές πολιτικές προς τους ασθενέστερους πολίτες: «Κάτω από την πίεση των λαϊκών οργανώσεων» και του PCE η κυβέρνηση του Λαϊκού Μετώπου αποφάσισε την «εκτέλεση δημοσίων και δημοτικών έργων για την καταπολέμηση της ανεργίας»,¹⁸² όπως η ανέγερση λαϊκών κατοικιών.¹⁸³ Επιπλέον πληροφορούμαστε ότι στη Βαλένθια ο διευθυντής των δημοσίων έργων της πόλης διάθεσε ποσό 250.000 πεσετών για διάφορα δημόσια έργα ενώ παράλληλα η επιχορήγηση για τα λιμενικά έργα αυξήθηκε σε 200.000, προκειμένου να δημιουργηθούν θέσεις εργασίας προς την αντιμετώπιση της ανεργίας. Όσον αφορά τη σίτιση των φτωχότερων στρωμάτων, ο γενικός διοικητής της ασφάλειας ζήτησε την άμεση υποτίμηση της τιμής του σιταριού και των αλεύρων.¹⁸⁴

Κυρίως στη Γαλλία του Λέο Μπλούμ αναπτύχθηκαν πρωτόγνωρες κοινωνικές πολιτικές οι οποίες ενέπνευσαν διεκδικήσεις του εργατικού κινήματος σε όλη την Ευρώπη.¹⁸⁵ Το ισπανικό Λαϊκό Μέτωπο εμπνευσμένο από τον γείτονά του, υιοθέτησε και αυτό με τη σειρά του παρόμοιες πολιτικές όπως είναι η

«εφαρμογή της εβδομάδας των 44 ωρών, γενική αύξηση των μεροκάματων. Εξάωρο για τους μινადόρους και τους εργάτες των ανθυγεινών βιομηχανιών. Άδειες τον χρόνο με πλήρεις αποδοχές. Κατώτατο ικανοποιητικό μεροκάματο για όλες τις κατηγορίες των εργατών που δουλεύουν στους δήμους και τις κοινότητες. Τιμωρία των εργοδοτών που παραβαίνουν την εργατική νομοθεσία. Ασφάλεια κατά των δυστυχημάτων του γήρατος της ανικανότητας. Ασφάλεια κατά της ανεργίας όχι λιγότερη των 75% του μεροκάματου για όλη την περίοδο της ανεργίας με έξοδα των εργοδοτών και του κράτους. Ενοικιστάσιο για τους ανέργους... κατάργηση των φόρων και χρεών των φτωχών αγροτών, τεχνιτών και εργατών γης».¹⁸⁶

Ανάγκη διατήρησης του Λαϊκού Μετώπου

Τα επιτεύγματα του Λαϊκού Μετώπου αν και περιορισμένα δημιουργούν μια πρωτόγνωρη αισιοδοξία για το μέλλον της Ισπανίας. Για να πραγματωθεί όμως απαιτείται η διατήρηση της συμμαχίας κομμουνιστών, σοσιαλιστών και αναρχικών στο Λαϊκό Μέτωπο. Όπως γράφει ο η εφημερίδα, όσο «η αντίδραση στην Ισπανία καταβάλλει απελπισμένες προσπάθειες για να διασπάσει το Λαϊκό Μέτωπο» τόσο πιο επιτακτική η ανάγκη διατήρησης του Λαϊκού Μετώπου. Εξάλλου

«το Λαϊκό Μέτωπο έχει διπλή αποστολή. Πρώτα την ολοκληρωτική πραγματοποίηση του προγράμματος του... Υπολείπεται το μέγα ιστορικό έργο: η καταστροφή των υλικών βάσεων του φασισμού και της αντίδρασης. Η συμπλήρωση της αστικοδημοκρατικής επανάστασης».¹⁸⁷

Όσον αφορά το πρώτο, το πρόγραμμα του Λαϊκού Μετώπου «δεν πραγματοποιήθηκε ακόμα ολόκληρο». «Πολλά έχουν γίνει. Περισσότερα μένουν ακόμα για να πραγματοποιηθούν». Έτσι αναφέρεται πως «η αμνηστία δεν είναι ακόμα γενική, οι οικογένειες των θυμάτων της αντίδρασης δεν αποζημιώθηκαν ακόμα, η αναδιοργάνωση της δικαιοσύνης δεν συμπληρώθηκε, ούτε η εκκαθάριση των στελεχών της αστυνομίας. Η αγροτική μεταρρύθμιση δεν περιέλαβε για την ώρα παρά ελάχιστο μέρος

¹⁸² Ριζοσπάστης, Αθήνα 9 Απριλίου και 17 Μαΐου 1936.

¹⁸³ Ριζοσπάστης, Αθήνα 3 Απριλίου 1936.

¹⁸⁴ Ριζοσπάστης, Αθήνα 14 Απριλίου 1936.

¹⁸⁵ Adrian Rossiter, «The Blum government, the Conseil National Economic and economic policy», στο: Martin S. Alexander, Helen Graham (επιμ.), *The French and Spanish Popular Fronts: Comparative Perspectives*, Cambridge University Press, 2002. Σελ. 156-157.

¹⁸⁶ Ριζοσπάστης, Αθήνα 9 Απριλίου 1936.

¹⁸⁷ Ριζοσπάστης, Αθήνα 17 Απριλίου 1936.

της ατελεύτητης στρατιάς των φτωχών αγροτών. Τα μεγάλα δημόσια έργα ακόμα δεν άρχισαν. Υπάρχει ένα εκατομμύριο ανέργων. Το κατώτατο όριο μισθού δεν επιβλήθηκε ακόμα παντού».¹⁸⁸ Όσον αφορά το δεύτερο, όπως αναφέρει σε δήλωσή του ο γενικός γραμματέας του PCE Διάθ, είναι αναγκαία η διατήρηση του Λαϊκού Μέτωπο ώστε να συνεχισθεί η ενιαία δράση κομμουνιστών, σοσιαλιστών και αναρχικών, δηλαδή των αριστερών συνιστωσών της πολιτικής, «μέσα στις εργατοαγροτικές συμμαχίες μαζί με τις αριστερές και δημοκρατικές μάζες». Η σύμπραξη αυτή αποτελεί την καλύτερη εγγύηση ως την τελευταία συνέπεια της αστικοδημοκρατικής επανάστασης. Όσο για τον αρχηγό των σοσιαλιστών Λάργκο Καμπαγιέρο, το κόμμα του θα σταθεί στο πλευρό της κυβέρνησης προκειμένου να τη βοηθήσει «να εφαρμόσει μ' όλη την αναγκαία αποφασιστικότητα το κοινό πρόγραμμα, αν και το πρόγραμμα αυτό δεν μας ικανοποιεί πλήρως».¹⁸⁹

Όπως θα δούμε στο επόμενο κεφάλαιο η αισιοδοξία του Διάθ για σύμπραξη μεταξύ των αριστερών σοσιαλιστών του Λάργκο Καμπαγιέρο και του Λαϊκού Μετώπου δεν θα επαληθευτεί.

Το PCE στο Λαϊκό Μέτωπο

Στην οργάνωση του Λαϊκού Μετώπου στην Ισπανία αλλά και στις υπόλοιπες χώρες στις οποίες αυτό πραγματοποιήθηκε καθοριστικός υπήρξε ο ρόλος των κομμουνιστικών κομμάτων. Ο «Ριζοσπάστης» ως η επίσημη φωνή του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδος δεν θα μπορούσε φυσικά να μην τονίσει την ιδιαίτερη συμβολή του Κομμουνιστικού Κόμματος της Ισπανίας στην δημιουργία και καθοδήγηση του Λαϊκού Μετώπου ως την εκλογική νίκη καθώς και την πραγματοποίηση του προγράμματος του Μετώπου. Έμφαση δίνεται στην συμβολή του Κομμουνιστικού Κόμματος να συνενώσει τις επαναστατικές και ρεφορμιστικές δυνάμεις.

Αναφερόμενη σε άρθρο του γενικού γραμματέα του PCE Διάθ, η εφημερίδα γράφει πως «η πραγματοποίηση της συνδικαλιστικής ενότητας και ενότητα δράσεις» από τις οποίες προέρχεται «η συγκρότηση του Λαϊκού Μετώπου» οφείλεται στη «πολιτική τακτική γραμμή του Κομμουνιστικού Κόμματος της Ισπανίας... που ήταν και είναι ο ακούρατος πρωταγωνιστής στον αγώνα για την προλεταριακή ενότητα για την ενότητα δράσης των εργατικών και αντιφασιστικών μαζών». Ήταν η πολιτική αυτή του PCE που ανάγκασε «τους ρεφορμιστές και κεντριστές αρχηγούς του Σοσιαλιστικού Κόμματος να υποχωρήσουν» ενώ παράλληλα βοήθησε «τους αρχηγούς της αριστερής πτέρυγας του Σοσιαλιστικού Κόμματος» να πάρουν «επαναστατικές θέσεις και με συνεχώς μικρότερη σύγχυση να εκφράζονται υπέρ των επαναστατικών συνθημάτων και υπέρ των επαναστατικών μεθόδων». Η πολιτική αυτή του PCE ξεκινάει στο τέλος του 1934 όταν το κόμμα αναγάγει «στο κέντρο της δράσης του και έβαλε σαν άμεσο καθήκον την πάλη για την ενότητα της εργατικής τάξης και για τη σύνδεσή της με όλες τις αντιφασιστικές μάζες» ώστε μέχρι τον Απρίλη του 1935 να συνομιλεί ανοιχτά με «τους σοσιαλιστές, κομμουνιστές, αναρχικούς και συνδικαλιστές εργάτες της Ισπανίας» ώστε να δημιουργηθεί «ένα πλατύ αντιφασιστικό Λαϊκό Μέτωπο».¹⁹⁰

Τα ίδια τα κομμουνιστικά κόμματα θέτοντας ως προτεραιότητά τους τον αντιφασιστικό αγώνα αναβάλλουν το επαναστατικό τους πρόγραμμα για ανατροπή των αστικών δημοκρατιών και εγκαθίδρυση της δικτατορίας του προλεταριάτου. Πιο συγκεκριμένα, ο «Ριζοσπάστης» γράφει πως η προτεραιότητα του Κομμουνιστικού Κόμματος στον αντιφασιστικό αγώνα φαίνεται από την πρόθεσή του να αναβάλει την εγκαθίδρυση της δικτατορίας για χάρη της σύμπραξης «με όλες τις αντιφασιστικές δυνάμεις πάνω στη βάση ενός μίνιμουμ προγράμματος» ώστε να δημιουργηθεί ένα πλατύ μπλοκ «όλων των δυνάμεων των εργατών και των αντιφασιστών για να αντιμετωπίσει την αντίδραση και για να

---

¹⁸⁸ Στο ίδιο.

¹⁸⁹ Ριζοσπάστης, Αθήνα 26 Φεβρουαρίου 1936.

¹⁹⁰ Ριζοσπάστης, Αθήνα 8 Απριλίου 1936.

αγωνιστεί για τις δημοκρατικές ελευθερίες και για τη διάλυση της βουλής της αντεπανάστασης».¹⁹¹ Προκειμένου μάλιστα να διευκολυνθεί η δημιουργία του Λαϊκού Μετώπου το Κομμουνιστικό Κόμμα όπως και το Σοσιαλιστικό Κόμμα έκαναν «μεγάλες θυσίες και υποχωρήσεις» στον αριθμό των βουλευτών στον συνασπισμό καθώς ο αριθμός που τους δόθηκε «εκφράζει ανεπαρκώς την πραγματική επιρροή και την πραγματική δύναμη που έχουν στην Ισπανία».¹⁹² Φυσικά, στην πραγματικότητα το PCE αύξησε την δημοτικότητά του και την επιρροή του μονάχα μετά την αποστολή οπλισμού από την Μόσχα. Μέχρι τότε η πολιτική του δύναμη υπήρξε τόσο περιορισμένη ώστε ακόμη και η δικτατορία του Πρίμο το αγνόησε σε τέτοιο βαθμό που δεν μπήκε καν στον κόπο να απαγορεύσει την εφημερίδα του κόμματος.¹⁹³

Φυσικά εξηγεί η εφημερίδα, οι προσπάθειες του Κομμουνιστικού κόμματος, βρήκαν αρχικά αρκετές αντιδράσεις από την ηγεσία του Σοσιαλιστικού Κόμματος το οποίο «περιορίζονταν μονάχα στη συγκρότηση μιας επιτροπής σύνδεσης με το Κομμουνιστικό Κόμμα» αλλά απόκρουε «τις προτάσεις των κομμουνιστών για την ανάπτυξη ενός πραγματικού μαζικού αγώνα». Ως αποτέλεσμα «οι ρεφορμιστές αρχηγοί του Σοσιαλιστικού Κόμματος, αντιστάθηκαν ενάντια στη συγκρότηση εργατοαγροτικών συμμαχιών» ενώ «οι δεξιοί και οι κεντριστές σοσιαλιστές αρχηγοί» αν και «το θεωρούσαν αναγκαίο» πίστευαν πως η καθοδήγηση θα έπρεπε να βρισκόταν στα χέρια των δημοκρατικών, επειδή πρόκειται για μια αστικοδημοκρατική επανάσταση και επειδή τα εργατικά κόμματα θα πρέπει να βοηθήσουν τους δημοκράτες να ανέβουν στην εξουσία».¹⁹⁴ Η ιδιαίτερη συνεισφορά των κομμουνιστών αναγνωρίζεται από τους εργαζόμενους όπως φανερώνουν «οι κόκκινες γραβάτες που πουλιούνται κατά δεκάδες και εκατοντάδες στους δρόμους, είναι κεντημένες με το σφυροδρέπανο ή το άσπρο αστέρι».¹⁹⁵

Φυσικά δεν θα μπορούσαν να λείπουν οι αναφορές στο Έβδομο Παγκόσμιο Συνέδριο της Κομμουνιστικής Διεθνούς

«Η νίκη μας και τα μέσα που χρησιμοποιήσαμε για να την επιτύχουμε, επιβεβαιώνουν πέρα για πέρα την ορθότητα της πολιτικής γραμμής και της τακτικής που χαρακτήριζε από το 7ο Παγκόσμιο Συνέδριο της Κομμουνιστικής Διεθνούς από τον μεγάλο μας Ντιμιτρόφ».¹⁹⁶

Λάργκο Καμπαγιέρο

Ο Λάργκο Καμπαγιέρο έχει δικαίως χαρακτηριστεί ως ο μοιραίος πρωταγωνιστής της κατάρρευσης του Λαϊκού Μετώπου. Στα κύρια λάθη που του καταλογίζονται η έλλειψη μετριοπάθειας όταν χρειαζόταν η συνεννόηση με τις άλλες δυνάμεις, καθώς και η έλλειψη τόλμης όταν αυτή επιβαλλόταν. Οι αναφορές πάντως του “Ριζοσπάστη” στο πρόσωπο του Καμπαγιέρο επικεντρώνονται στις ενέργειες που επέφεραν προσέγγιση σοσιαλιστών και κομμουνιστών.

Για την ανάγκη της δημιουργίας του Λαϊκού Μετώπου υπάρχει ουσιαστική προσέγγιση μεταξύ των σοσιαλιστών και των κομμουνιστών. Όπως αναφέρει ο ανταποκριτής της Πράβντα, Μαϊόρσκυ σε άρθρο του στον “Ριζοσπάστη”, καθώς «ο χωρισμός μεταξύ των κομμουνιστών, σοσιαλιστών και αναρχικών ήταν πλήρης, ... το Σπίτι του Λαού ήταν αποκλειστικό κέντρο των σοσιαλιστών», ενώ η διαμάχη μεταξύ των δύο «πολλές φορές έφτανε και ως τις ένοπλες συγκρούσεις». Με την δημιουργία όμως του Λαϊκού Μετώπου τα πράγματα άλλαξαν καθώς

¹⁹¹ Ριζοσπάστης, Αθήνα 15 Απριλίου 1936.

¹⁹² Ριζοσπάστης, Αθήνα 4 Απριλίου 1936.

¹⁹³ Bookchin, "Οι Ισπανοί αναρχικοί...", σελ. 394.

¹⁹⁴ Ριζοσπάστης, Αθήνα 18 Απριλίου 1936.

¹⁹⁵ Ριζοσπάστης, Αθήνα 1 Απριλίου 1936.

¹⁹⁶ Στο ίδιο.

«επήλθε μια σημαντική προσέγγιση που γίνεται όλο και πιο στενή». Καθώς «το πνεύμα της ρεφορμιστικής αίρεσης υποχωρεί ολοένα και περισσότερο στην αναγνώριση της ιδέας ότι είναι απαραίτητη η επαναστατική ενότητα».¹⁹⁷

Στον αντίποδα φυσικά του Καμπαγιέρο βρίσκονται ο αρχηγός της μετριοπαθούς πτέρυγας των σοσιαλιστών Ινταλέσιο Πριέτο και της δεξιάς πτέρυγας Χουλιάνο Μπεστέιρο, των οποίων οι κριτικές απέναντι στον Καμπαγιέρο, τον αποκαλούμενο “Λένιν της Ισπανίας” αποτυπώνονται από την εφημερίδα: Από την πλευρά των Ισπανών κομμουνιστών η επιθυμία για σύμπραξη ήταν δεδομένη μετά την Τρίτη Διεθνή. Από την πλευρά των σοσιαλιστών αυτή η τάση αντιπροσώπευε κυρίως το Λάργκο Καμπαγιέρο ο οποίος αντιπροσωπεύει την επαναστατική μερίδα του σοσιαλιστικού κόμματος έχοντας πάρει «θέση υπέρ της δικτατορίας του προλεταριάτου και την ενοποίηση με το κομμουνιστικό». Η πρώτη φυσικά προσέγγιση μεταξύ των δύο πλευρών πραγματοποιήθηκε τον Οκτώβρη του 34 όταν οι σοσιαλιστές μαζί με τους κομμουνιστές ξεσηκώθηκαν ενάντια στους τσιφλικάδες. Στον αντίποδα ο Ινταλέσιο Πριέτο, ο οποίος αν και είχε υποστηρίξει τους μεταλλωρύχους της Αστουρίας, παρ’ όλα αυτά εξακολουθούσε να υποστηρίζει «τον παλαιωμένο ρεφορμισμό σαν να μην έγινε τίποτα».¹⁹⁸

Στα δεξιά του σοσιαλιστικού κόμματος βρίσκεται ο πρόεδρος της Βουλής Μπεστέιρο ο οποίος «αντέδρασε λέγοντας ότι ο Καμπαγιέρο προσπαθεί να μετατρέψει τους σοσιαλιστές σε κομμουνιστές» και πώς «η Ισπανία βρίσκεται στις παραμονές της προλεταριακής δικτατορίας του προλεταριάτου».¹⁹⁹ Ενώ «οι αρχηγοί της δεξιάς θεωρούν το Λαϊκό Μέτωπο σαν δύναμη καθαρά κοινοβουλευτική» ο Καμπαγιέρο θεωρεί «το Λαϊκό Μέτωπο σαν οργανισμό που έχει καθήκον να κοντρολάρει την πολιτική της κυβέρνησης μέσα και έξω από το κοινοβούλιο και να εποπτεύει στην εφαρμογή του προγράμματος του Λαϊκού Μετώπου».²⁰⁰

Η σύγκρουση μεταξύ επαναστατών και ρεφορμιστών καταλήγει στην επικράτηση των πρώτων, τουλάχιστον μέχρι και τα γεγονότα στον πύργο της Telefónica τον Μάιο του 37.

Σύμφωνα με την εφημερίδα, στη συνέλευση του σοσιαλιστικού κόμματος της Μαδρίτης, έλαβε χώρα «το οριστικό ξεκαθάρισμα των ρεφορμιστικών τάσεων που υποστηρίχθηκαν από τον αρχηγό της δεξιάς του σοσιαλιστικού κόμματος Μπεστέιρο» και η απομάκρυνση από τις «ρεφορμιστικές αυταπάτες» που αυτοί αντιπροσωπεύουν, καθώς υιοθετήθηκε ο επαναστατικός προσανατολισμός του σοσιαλιστικού κόμματος. Επιπλέον αποφασίστηκε «ότι κατά τη μεταβατική περίοδο από την καπιταλιστική κοινωνία στη σοσιαλιστική, η μορφή διακυβέρνησης πρέπει να είναι η δικτατορία του προλεταριάτου» σε πλήρη αντίθεση με την σημερινή «νόμιμη δικτατορία της αστικής τάξης επί των άλλων τάξεων» της κυβέρνησης του Λαϊκού Μετώπου.²⁰¹ Η στενή σχέση σοσιαλιστών και κομμουνιστών εκδηλώνεται μέσω των κομματικών νεολαίων.

«η γενική διάθεση της σοσιαλιστικής μάζας είναι ασφαλώς ευνοϊκή για την πολιτική γραμμή του Λάρκο Καμπαγιέρο. Αυτό είναι ιδιαίτερα φανερό μέσα στη σοσιαλιστική νεολαία που αγωνίζεται πλάι στην κομμουνιστική νεολαία και βρίσκεται στην παραμονή της συνένωσης με αυτήν».²⁰²

Σχετικές αναφορές υπάρχουν σε σχέση με τις ενέργειες του Καμπαγιέρο για παρόμοια προσέγγιση με τους αναρχοσυνδικαλιστές της CNT. Σωστά φυσικά η εφημερίδα σημειώνει πως σε αυτή την περίπτωση παρουσιάζονται αρκετά προβλήματα, αν και αποδίδει τις ευθύνες μονομερώς στους αναρχοσυνδικαλιστές. Ο Λάργκο Καμπαγιέρο δημοσίευσε «έκκληση προς την αναρχοσυνδικαλιστική Εθνική Συνομοσπονδία Εργατών με την οποία την καλεί να συγχωνευθεί με την ΓΣΕΙ» αφού οι σχέσεις

¹⁹⁷ Ριζοσπάστης, Αθήνα 11 Απριλίου 1936.

¹⁹⁸ Στο ίδιο.

¹⁹⁹ Ριζοσπάστης, Αθήνα 21 Απριλίου 1936.

²⁰⁰ Ριζοσπάστης, Αθήνα 9 Απριλίου 1936.

²⁰¹ Ριζοσπάστης, Αθήνα 2 Μαΐου 1936.

²⁰² Ριζοσπάστης, Αθήνα 11 Απριλίου 1936.

ανάμεσα στις δύο ομοσπονδίες «έχουν βελτιωθεί κατά πολύ» και καταλήγει πως «η ώρα της ολοκληρωτικής κατάκτησης της εξουσίας από τους εργάτες πλησιάζει. Ας σπεύσουμε να ενωθούμε πριν μας προλάβουν τα γεγονότα».²⁰³ Παρά τις προθέσεις του πάντως ο Καμπαγιέρο δήλωσε ότι «το ζήτημα της ενότητας ... παρουσιάζει προβλήματα εξαιρετικά δύσκολα εξαιτίας της βαθιάς δογματικής διαφοράς που χαρακτηρίζει τον αναρχοσυνδικαλισμό από τις σοσιαλιστικές θεωρίες».²⁰⁴

Η κυβέρνηση του Λαϊκού Μετώπου

Όπως είδαμε από τη μέχρι τώρα ανάλυση της παρουσίασης του έργου της κυβέρνησης του Λαϊκού Μετώπου στην Ισπανία, αυτή έχει κυρίως χαρακτήρα εκθειαστικό. Τα άρθρα της εφημερίδας του Ριζοσπάστη παρουσιάζουν κατά κύριο λόγο μια εξιδανικευμένη εικόνα του έργου και των επιτευγμάτων της κυβέρνησης του Λαϊκού Μετώπου. Εξάλλου η αρθρογραφία της εφημερίδας δεν στοχεύει στην απλή ενημέρωση, αλλά κατά κύριο λόγο στο να προπαγανδίσει ανάλογη σύμπραξη μεταξύ των κομμάτων της αριστεράς και του κέντρου στην Ελλάδα με αυτή που πραγματοποιήθηκε στην Ισπανία.

Παρ όλα αυτά, στα τελευταία φύλλα της εφημερίδας λίγο πριν από την οριστική απαγόρευση της κυκλοφορίας της από την δικτατορική κυβέρνηση Μεταξά μέσω τριών ανταποκρίσεων του συγγραφέα Πωλ Νιζάν με το χαρακτηριστικό τίτλο “Εικόνες από τη Μαδρίτη- η Μαδρίτη χωρίς θρύλους”,²⁰⁵ παρουσιάζεται η ζοφερή πραγματικότητα με την οποία έρχεται αντιμέτωπη η κυβέρνηση του Λαϊκού Μετώπου. Σύμφωνα με τον ανταποκριτή, μακριά από τις μεγάλες λεωφόρους της Μαδρίτης με τους ουρανοξύστες, τα καταστήματα, τις ασφαλιστικές εταιρείες και τις τράπεζες υπάρχουν οι εργατικές και «ρυπαρές συνοικίες» της πόλης όπου «όλοι οι τοίχοι μιλάνε για την επανάσταση» (χαρακτηριστική είναι η αναφορά στη μάντρα ενός καμένου μοναστηριού, ενδεικτικό της αντικληρικής βίας). Αλλά ο επαναστατικός πληθυσμός της πόλης δεν είναι ούτε ενωμένος ούτε μονιασμένος. Το αντίθετο, «η Μαδρίτη είναι μια πόλη εκνευρισμένη» όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο συγγραφέας. Η ένταση που υπάρχει ανάμεσα στους υποστηρικτές του Λαϊκού Μετώπου δηλώνεται με την αναφορά σε πολίτες που φρουρούν το Σπίτι του Λαού και το Σπίτι του Κόμματος και σε αναρχικούς που επιτίθενται στην τζαμαρία ενός καφεενείου όπου δουλεύουν γκαρσόνια σοσιαλιστές.²⁰⁶

Τα πράγματα δεν φαίνονται περισσότερο ελπιδοφόρα στην ίδια την κυβέρνηση καθώς όπως αναφέρει ο συγγραφέας, για τον πρωθυπουργό Κασάρες Κιρόγκα, «θέλει ίσως αληθινά να δημιουργήσει τη δημοκρατία, αλλά είναι ο μόνος». Οι περισσότεροι από τους υπουργούς και τους κυβερνητικούς υπαλλήλους είτε δεν γνωρίζουν από πού να αρχίσουν την μάχη «κατά του φασισμού» είτε «υποφέρουν από την παλιά αρρώστια της ισπανικής αριστεράς, που πάντα ένοιωθε τον εαυτό της κατώτερο από τους ανθρώπους της δεξιάς». Το πρόβλημα όμως είναι βαθύτερο καθώς τα κόμματα της δημοκρατικής αριστεράς του Αθάνια και της δημοκρατικής ένωσης του Μαρτίνεθ Μπάρριος έχουν ίσως πολιτική σημασία που ξεπερνάει την κοινωνική τους σημασία.²⁰⁷

Στην πραγματικότητα ο Ριζοσπάστης παρά τους ευσεβείς του πόθους δεν μπορεί παρά να παραδεχτεί την ανικανότητα της κυβέρνησης Κιρόγκα να υποστηρίξει το επαναστατικό έργο του Λαϊκού Μετώπου απέναντι στις αντιδραστικές δυνάμεις. Η εντύπωση που δίνεται στους υποστηρικτές του Λαϊκού Μετώπου είναι πως «η κυβέρνηση του σ Κασάρες Κιρόγκα κρατεί μια πολύ παράδοξα ειρηνική στάση, απέναντι στους εχθρούς της». Ως αποτέλεσμα «οι νικημένοι των εκλογών της δεκάτης έκτης του Φλεβάρη... ύστερα από την πρώτη κατάπληξη... ξαναπήραν θάρρος και θέληση και οργανώνουν την επίθεσή τους κατά της δημοκρατίας». Στη συνέχεια γίνεται αναφορά στις μεθόδους που ακολουθούν

²⁰³ Ριζοσπάστης, Αθήνα 24 Απριλίου 1936.

²⁰⁴ Ριζοσπάστης, Αθήνα 24 Μαΐου 1936.

²⁰⁵ Ριζοσπάστης, Αθήνα 18, 19 και 27 Ιουνίου 1936.

²⁰⁶ Ριζοσπάστης, Αθήνα 18 Ιουνίου 1936.

²⁰⁷ Ριζοσπάστης, Αθήνα 27 Ιουνίου 1936.

οι αντιδραστικές δυνάμεις ενάντια στο Λαϊκό Μέτωπο, στη βία και τις δολοφονίες της Ισπανικής Φάλαγγας ενάντια σε δημοσιογράφους, δημοτικούς εκπροσώπους και αριστερούς εργάτες, στους εμπρησμούς και στις βομβιστικές επιθέσεις. Κυρίως όμως στις μεθόδους των εργοδοτών οι οποίοι αρνούνται να εφαρμόσουν τις συμφωνίες που υπέγραψαν με τις εργατικές ομοσπονδίες με απώτερο σκοπό τον εξοργισμό των εργατών και την πρόκληση ταραχών ώστε να αναγκαστεί η κυβέρνηση να χρησιμοποιήσει βία και να έρθει έτσι αντιμέτωπη με τους εργάτες και τους υποστηρικτές της. Και καταλήγει

«Η ισπανιόλικη μπουρζουαζία θέλει να δημιουργήσει με κάθε τρόπο την αναρχία, σαμποτάροντας στην εθνική οικονομία με την παράταση των απεργιών, δημιουργώντας μια μόνιμη κατάσταση αταξίας και οργανώνοντας την μεθοδική εξαγωγή των κεφαλαίων».²⁰⁸

Αν και η εφημερίδα ασκεί κριτική στην κυβέρνηση του Λαϊκού Μετώπου παραλείπει οποιαδήποτε αναφορά στο κυρίαρχο πρόβλημα του Λαϊκού Μετώπου, τις εσωτερικές συγκρούσεις μεταξύ των αριστερών σοσιαλιστών του Λάργκο Καμπαγιέρο και των αναρχοσυνδικαλιστών από την μία και των συντηρητικών σοσιαλιστών και κομμουνιστών από την άλλη. Δεν πρέπει να ξεχνάμε πως το Κομμουνιστικό Κόμμα της Ισπανίας αποτέλεσε το κέντρο αναφοράς των μετριοπαθών δυνάμεων ενάντια στις κολεκτιβοποιήσεις των αναρχικών.²⁰⁹ Αντί αυτού ο Καμπαγιέρο και οι κομμουνιστές παρουσιάζονται ως επαναστατικά άκρα του Λαϊκού Μετώπου, σε σύγκρουση με τους μετριοπαθείς σοσιαλιστές.

2.2 Οι διεθνείς προεκτάσεις του Λαϊκού Μετώπου.

Η διεθνής σημασία του ισπανικού Λαϊκού Μετώπου

Η σημασία του Λαϊκού Μετώπου και των επιτευγμάτων της κυβέρνησής του ξεπερνάει κατά πολύ τα όρια της Ισπανίας, καθώς η αντιφασιστική μάχη δεν είναι μια μάχη εξ ολοκλήρου ισπανική αλλά ευρύτερα ευρωπαϊκή. Η νίκη των Ισπανών εμπνέει όλους τους ευρωπαίους να ακολουθήσουν το παράδειγμα της συμμαχίας όλων των αντιφασιστικών δυνάμεων ενάντια στις φασιστικές δυνάμεις της δεξιάς. Ο «Ριζοσπάστης» διαρκώς τονίζει τη διεθνή σημασία της νίκης του Λαϊκού Μετώπου στην Ισπανία

«η νίκη αυτή του ισπανικού λαού κατά του αιμοβόρου φασισμού ξεπερνά τα όρια της Ισπανίας και αποκτά τεράστια διεθνή σημασία, γιατί δείχνει ότι όταν ο λαός ενώνει τις δυνάμεις του σε ένα πραγματικό παλλαϊκό μέτωπο, είναι ικανός να χτυπήσει κατακέφαλα το φασισμό, ανοίγοντας το δρόμο για την κατάκτηση της πλήρους ελευθερίας του».²¹⁰

Τοποθετώντας λοιπόν το αποτελέσματα των εκλογών μέσα στο ευρύτερο ευρωπαϊκό πολιτικό και ιδεολογικό πλαίσιο στο οποίο βρίσκονται «αντιμέτωπες οι δύο κύριες δυνάμεις της εποχής μας, οι δυνάμεις του φασισμού και του αντιφασισμού» θεωρεί τις εξελίξεις τόσο στην Ισπανία όσο και στη Γαλλία ως «δύο θαυμάσιες αντιφασιστικές νίκες και δύο οικτρές ήττες του φασισμού» οι οποίες «δεν μπορούν παρά να επηρεάσουν ολόκληρη τη διεθνή κατάσταση, γιατί δείχνουν ότι οι εργαζόμενες μάζες της Γαλλίας και της Ισπανίας, των δύο αυτών μεγάλων χωρών, είναι αποφασισμένες να παλέψουν ενάντια στα δυο κακά της ανθρωπότητας, ενάντια στον φασισμό και τον πόλεμο».²¹¹

---

²⁰⁸ Στο ίδιο.

²⁰⁹ Bookchin, "Η Ισπανική Επανάσταση...", σελ. 35.

²¹⁰ Ριζοσπάστης, Αθήνα 22 Φεβρουαρίου 1936.

²¹¹ Στο ίδιο.

Η διεθνής σημασία της νίκης του Λαϊκού Μετώπου στις εκλογές εξηγείται σε άρθρο που φιλοξενεί ο «Ριζοσπαστής» του γενικού γραμματέα του Κομμουνιστικού Κόμματος Ισπανίας Διάθ όπου δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στη «μεγάλη επιρροή στις γειτονικές μας χώρες, την Γαλλία και την Πορτογαλία» ενώ «όχι λιγότερη απήχηση βρήκε η νίκη της 16ης του Φλεβάρη στην Πορτογαλία, όπου οι λαϊκές μάζες στενάζουν κάτω από το δικτατορικό καθεστώς του Ολιβιέρα Σαλαζάρ», αλλά και πέρα από την Ευρώπη, κυρίως «στις χώρες της Λατινικής Αμερικής». Ακόμη, η νίκη του Λαϊκού Μετώπου επιτρέπει στην Ισπανία να «βοηθήσει να γίνει η Κοινωνία των Εθνών ένα αποτελεσματικό όπλο ενάντια στον πόλεμο, ενάντια στις προκλήσεις και τις πολεμικές περιπέτειες του ιταλικού και γερμανικού φασισμού, του γιαπωνέζικου милитарισμού και των συμμάχων τους».²¹²

Η σημασία του Λαϊκού Μετώπου για την Ελλάδα

Σε αντίθεση με την Ισπανία, στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου η ταξική-επαναστατική συνείδηση δεν ήταν ανεπτυγμένη.²¹³ Ως αποτέλεσμα το ελληνικό Λαϊκό Μέτωπο είχε αντιεπαναστατικό χαρακτήρα.²¹⁴ Στην Ελλάδα δεν αναπτύχθηκε ποτέ μάχιμο επαναστατικό προλεταριάτο. Το Κομμουνιστικό Κόμμα αύξησε σημαντικά τη δύναμή του λόγω των προσφύγων τις Μικρασιατικής Καταστροφής.²¹⁵ Οι πρόσφυγες της Μικρασιατικής Καταστροφής οι όποιοι αποτελούσαν τους πιθανούς περιθωριοποιημένους προλετάριους, μετατράπηκαν μέσω των εν μέρει πετυχημένων πολιτικών αποκατάστασης σε ακίνδυνους μικροαστούς, όπως είχε μάλιστα διαγνώσει ο ίδιος ο Μεταξάς. Όπως χαρακτηριστικά γράφει ο Μαυρογορδάτος, «η κοινωνική επανάσταση που δεν έγινε τότε από τους πρόσφυγες είχε γίνει πριν από αυτούς και για χάρη τους».²¹⁶ Μάλιστα δεν ήταν λίγες οι φορές που οι πρόσφυγες αποτέλεσαν απεργοσπαστικό εργαλείο στα χέρια των εργοδοτών.²¹⁷

Παρ όλα αυτά ο πρωτόγνωρος ριζοσπαστισμός τρομοκράτησε τους αστούς οι οποίοι υπερεκτίμησαν την εργατική δράση ως απειλή για το κράτος αρκετά ώστε αυτό να ενεργήσει συχνά υπερβολικά.²¹⁸ Ο φόβος για μια τάχα επικείμενη πολιτειακή επανάσταση έφτασε τα όρια της αστικής παράνοιας.²¹⁹ Έτσι, ο ελληνικός μεσοπόλεμος χαρακτηριζόταν όπως και στην υπόλοιπη Ευρώπη από τον αντικομμουνισμό.²²⁰ Η Ελλάδα του μεσοπολέμου χαρακτηριζόταν από τον πολιτικό αυταρχισμό, την αστυνομική αυθαιρεσία και την καταστολή. Ειδικά όσον αφορά τους κομμουνιστές, οι φυλακίσεις, οι εκτοπίσεις, οι εξορίες, τα αθρόα βασανιστήρια και οι «δηλώσεις μετανοίας» υπήρξαν βασικά εργαλεία του κράτους και του παρακράτους ενάντια των μελών του Κομμουνιστικού Κόμματος και όχι μόνο.²²¹

---

²¹² Ριζοσπάστης, Αθήνα 1 Απριλίου 1936.

²¹³ Philip Mineham, «Οι κυβερνήσεις Λαϊκού Μετώπου στην Ισπανία του 1936 και την Ελλάδα του 1944: πώς προέκυψαν και πού κατέληξαν», στο: Δημήτρης Ε. Φιλιππής (επιμ.), 1936, Ελλάδα και Ισπανία, Βιβλιόραμα, 2007. Σελ. 70-71.

²¹⁴ Στο ίδιο, σελ. 72.

²¹⁵ Θάνος Μ. Βερέμης, «Εισαγωγή», στο: Θάνος Μ. Βερέμης (επιμ.), Ο Μεταξάς και η εποχή του, Ευρασία, 2009. Σελ. 14.

²¹⁶ Γιώργος Θ. Μαυρογορδάτος, Μετά το 1922: Η παράταση του διχασμού, Πατάκη, 2017. Σελ. 139, 149 και 359.

²¹⁷ Μαυρογορδάτος, σελ. 178 και 203.

²¹⁸ Θάνος Μ. Βερέμης, «Εισαγωγή», στο: Θάνος Μ. Βερέμης (επιμ.), Ο Μεταξάς και η εποχή του, Ευρασία, 2009. Σελ. 14 και

Μαυρογορδάτος, σελ. 214.

²¹⁹ Μαυρογορδάτος, σελ. 357.

²²⁰ Φιλιππής, «Ισπανικός Εμφύλιος...», σελ. 76.

²²¹ D.H. Close, «Τα ερείσματα της δικτατορίας του Μεταξά», στο: Θάνος Μ. Βερέμης (επιμ.), Ο Μεταξάς και η εποχή του, Ευρασία, 2009. Σελ. 32 και Μαυρογορδάτος, σελ. 89.

Όσον αφορά την δικτατορία Μεταξά η οποία χρονικά συμπίπτει με τα γεγονότα του Ισπανικού Εμφυλίου, ο αντικομμουνισμός και ο αντικοινοβουλευτισμός υπήρξαν τα κυρίαρχα στοιχεία του καθεστώτος.²²² Η έννοια της εθνικής ενότητας προπαγανδίζεται ως αποτέλεσμα της πάταξης της κοινοβουλευτικής “φαυλότητας” και του εξστρακισμού των κομμουνιστών. Το μεταξικό ιδεολόγημα της εθνικής ενότητας οικοδομείται με βάση τον αντικομμουνισμό και τη βασιλοφροσύνη.²²³

Η επικράτηση φυσικά του Λαϊκού Μετώπου στις Ισπανικές εκλογές παρουσιάζει ειδικό ενδιαφέρον για τους Έλληνες αντιφασίστες. Η κομμουνιστική εφημερίδα γράφει πως η νίκη του Λαϊκού Μετώπου «γεμίζει χαρά τους εργαζόμενους όλου του κόσμου και της χώρας μας» επιβεβαιώνοντας την ορθότητα «της γραμμής που χάραξε το 7ο Συνέδριο όσον αφορά την ανάπτυξη του παλλαϊκού Μετώπου» στη χώρα.²²⁴ Η απήχηση των εξελίξεων στους Έλληνες αντιφασίστες είναι μεγάλη όπως διαπιστώνει και ο Ν. Ζαχαριάδης στη συνεδρίαση της ΚΕ του ΚΚΕ πώς «τους εργαζόμενους της χώρας μας τους εμπνέει το παράδειγμα της Γαλλίας και της Ισπανίας, όπου η δημιουργία του Λαϊκού Μετώπου, η συνένωση όλων των αντιφασιστικών δυνάμεων, επιτρέπει τη συστηματική καταπολέμηση των εγκληματικών φασιστικών επιδιώξεων, ανοίγει το δρόμο για την ολοκληρωμένη λαϊκή νίκη». Η απήχηση φαίνεται και από το «ξεχωριστά ασυνήθιστο σύνθημα “Ισπανία”»²²⁵ και το “να κάνετε όπως και στην Ισπανία” που ακούστηκε κατά τη διάρκεια αντιφασιστικής διαδήλωσης δείχνοντας «πως η γρίπη που τη λέγανε και εξακολουθούν να τη λένε “ισπανική γρίπη”» εξαπλώνεται στη χώρα.²²⁶ Η Ισπανική γρίπη αναφέρεται στην «πολιτική γρίπη» που προσβάλλει την αντιδραστική και συντηρητική “Εστία” και τους «Έλληνες φασίστες» στους οποίους «το σύνθημα “Ισπανία”... βροντοφωνάζουν οι Έλληνες εργαζόμενοι». Το σύνθημα όμως σύμφωνα με την εφημερίδα εκφράζει μια ιδιομορφία, γιατί «η ελληνική “Ισπανία”» είναι διαφορετική από την «γαλλική και την ισπανική “Ισπανία”» και αυτό γιατί σε αντίθεση με την ελληνική περίπτωση «στη Γαλλία και στην Ισπανία όλες οι δημοκρατικές δυνάμεις από τους αστούς ενώθηκαν σε ένα Λαϊκό Μέτωπο αντιφασιστικό», ενώ στην Ελλάδα «η ελληνική “Ισπανία” μένει απαίτηση της μάζας» καθώς «ακόμα δεν διαμορφώθηκε το παλλαϊκό μέτωπο» καθώς «οι άλλες δημοκρατικές δυνάμεις... θέλησαν να κάνουν “δημοκρατικό μέτωπο” δίχως τους κομμουνιστές» παρά τις επίπονες προσπάθειες του Κομμουνιστικού Κόμματος των τελευταίων δύο χρόνων για κοινή σύμπραξη.²²⁷

Αδυναμία να σχηματιστεί Λαϊκό Μέτωπο στην Ελλάδα

Ο ελληνικός σοσιαλισμός καθώς γεννήθηκε την επαύριο της μπολσεβίκικης επανάστασης, υπήρξε άμεσα εξαρτημένος από τη Μόσχα και γρήγορα μετουσιώθηκε σε κομμουνιστικό.²²⁸ Δίχως να έχει ακόμη απογαλακτοποιηθεί από τη μητέρα Μόσχα υιοθέτησε με τόση θέρμη την στρατηγική του Λαϊκού Μετώπου, ώστε θα συνεργαζόταν ακόμη και με το Κόμμα των Φιλελευθέρων για την υπεράσπιση της αστικής δημοκρατίας κατά της μοναρχίας και του φασισμού.²²⁹ Ο διεθνιστικός χαρακτήρας των κομμουνιστικών κομμάτων όπως εκφράζεται μέσα από την Κομμουνιστική Διεθνή και η συγκρότησης

---

²²² Κωνσταντίνος Σαράντης, «Η ιδεολογία και ο πολιτικός χαρακτήρας του καθεστώτος Μεταξά», στο: Θάνος Μ. Βερέμης (επιμ.), *Ο Μεταξάς και η εποχή του*, Ευρασία, 2009. Σελ. 70-71.

²²³ Νάση Μπαλτά, «Διαστάσεις και όψεις του εθνικού και του αντεθνικού στην κομμουνιστική και αντικομμουνιστική προπαγάνδα της περιόδου 1936-1949 - Η έννοια της εθνικής ενότητας», στο: Hagen Fleischer, *Η Ελλάδα '36-'49: Από τη Δικτατορία στον Εμφύλιο, τομές και συνέχειες*, Καστανιώτη, 2003. Σελ. 131.

²²⁴ *Ριζοσπάστης*, Αθήνα 22 Φεβρουαρίου 1936.

²²⁵ *Ριζοσπάστης*, Αθήνα 23 Φεβρουαρίου 1936.

²²⁶ *Ριζοσπάστης*, Αθήνα 25 Μαρτίου 1936.

²²⁷ *Ριζοσπάστης*, Αθήνα 25 και 29 Μαρτίου 1936.

²²⁸ Μαυρογορδάτος, σελ. 362.

²²⁹ Μαυρογορδάτος, σελ. 365 και 443.

ευρύτερων συμμαχιών αποτελούν τους βασικούς πυρήνες της ελληνικής κομμουνιστικής ιδεολογίας.²³⁰ Ο χαρακτήρας του Λαϊκού Μετώπου στην Ελλάδα ήταν κυρίως αντιδικτατορικός και αντιμοναρχικός. Σε αυτό βοήθησαν και οι άγριες διώξεις ενάντια των Δημοκρατικών υποστηρικτών της Αβασίλευτης.²³¹

Η προσπάθεια όμως των Ελλήνων κομμουνιστών να σχηματίσουν ένα Λαϊκό Μέτωπο όλων των αντιφασιστικών δυνάμεων στην Ελλάδα δεν βρίσκει την απήχηση που επιθυμούσαν, αν και οι ίδιοι στην προσπάθεια τους να προσεγγίσουν τα αστικά κόμματα περιορίσαν το πρόγραμμα τους σε ένα πλαίσιο αυστηρά δημοκρατικό και μετριοπαθές.²³²

Ο “Ριζοσπάστης” αναρωτιέται, για ποιους λόγους όμως οι αρχηγοί των δημοκρατικών κομμάτων αρνούνται να δημιουργήσουν με τους κομμουνιστές ένα γερό παλλαϊκό μέτωπο; Αφού «το πρόγραμμα όπως το διατύπωσαν οι κομμουνιστές δεν επιδιώκει τίποτα άλλο από επιδιώξεις δημοκρατικές «όπως για παράδειγμα να απαλλάξουμε την Ελλάδα από το ζυγό του ξένου κεφαλαίου,..., να γίνουμε χώρα ελεύθερη και να πάψουν να μας αρπάζουν το ψωμί οι ξένοι ληστές». Όπως σημειώνει η εφημερίδα «αυτά τα προβλήματα είναι προβλήματα δημοκρατικά. Αυτά έπρεπε να πάρουν την πρωτοβουλία και να τα λύσουν οι αστοί δημοκράτες».²³³

Και απαντάει πως η απάντηση στο ερώτημα δίνεται με την αναφορά στους φόβους των αστικών κομμάτων σε σχέση με τον επαναστατικό χαρακτήρα του Κομμουνιστικού Κόμματος. «Μα θα πει κανένας πως το κομμουνιστικό, είναι επαναστατικό, πώς το πρόγραμμά του δεν περιορίζεται στα πλαίσια της αστικής δημοκρατίας. Πολύ σωστά». Στη συνέχεια όμως γίνεται επίκληση στις αποφάσεις της Έβδομης Διεθνούς και στην ανάγκη να συμμαχήσουν όλες οι αντιφασιστικές δυνάμεις για τη δημιουργία του Λαϊκού Μετώπου ώστε να καταπολεμηθεί ο φασιστικός κίνδυνος:

«μα εδώ δεν πρόκειται για τη σοβιετική εξουσία. Εδώ πρόκειται να συνεργαστούν όλες οι δημοκρατικές δυνάμεις ενάντια στον κοινό εχθρό το φασισμό, για τις λαϊκές ελευθερίες, για τα προβλήματα της αστικής δημοκρατίας. Ας χτυπηθεί ο φασισμός... και τότε οι αστοί δημοκράτες ας ανοίξουν μέτωπο ενάντια στους κομμουνιστές».²³⁴

Πάντως, αν και το Λαϊκό Μέτωπο απέτυχε να αποτρέψει τη δικτατορία, παρ'όλα αυτά η συγκρότηση του βοήθησε να περιοριστούν οι φασιστικές εκδηλώσεις των ακροδεξιών και του παρακράτος με τέτοιο τρόπο ώστε ο φασισμός να μην αποκτήσει ποτέ μαζική απήχηση στη χώρα.²³⁵

---

²³⁰ Ιωάννα Στ. Παπαθανασίου, «Ιδεολογικές προσλήψεις των κοινωνικών συγκρούσεων και διαμόρφωση της πολιτικής στρατηγικής - Το ΚΚΕ στα χρόνια 1936-1949», στο: Hagen Fleischer, *Η Ελλάδα '36-'49: Από τη Δικτατορία στον Εμφύλιο, τομές και συνέχειες*, Καστανιώτη, 2003. Σελ. 205-206.

²³¹ Μαυρογορδάτος, σελ. 226.

²³² Μιχάλης Λυμπεράτος, «Το ελληνικό «Λαϊκό Μέτωπο»: η απόπειρα μιας μαζικής αβτίδρασης στην επικείμενη δικτατορία Μεταξά», στο: Δημήτρης Ε.Φιλιππίδης (επίμ), *1936, Ελλάδα και Ισπανία*, Βιβλιόραμα, 2007. Σελ. 88-89.

²³³ *Ριζοσπάστης*, Αθήνα 25 Μαρτίου 1936.

²³⁴ στο ίδιο.

²³⁵ Μιχάλης Λυμπεράτος, «Το ελληνικό «Λαϊκό Μέτωπο»: η απόπειρα μιας μαζικής αβτίδρασης στην επικείμενη δικτατορία Μεταξά», στο: Δημήτρης Ε.Φιλιππίδης (επίμ), *1936, Ελλάδα και Ισπανία*, Βιβλιόραμα, 2007. Σελ. 103.

Κεφάλαιο 3: Ο μοναρχικός τύπος

Η μελέτη του μοναρχικού τύπου θα χωριστεί σε δύο περιόδους. Η πρώτη από την σύσταση του Λαϊκού Μετώπου μέχρι τις εκλογές του Φεβρουάριου του 1936 και η δεύτερη από την δημιουργία της κυβέρνησης Λαϊκού Μετώπου μέχρι και την δολοφονία του Κάλβο Σοτέλο.

3.1 Πριν τις εκλογές

Εξτρεμισμός στο Λαϊκό Μέτωπο

Η δημιουργία του Λαϊκού Μετώπου και η συγκέντρωση εκλογικής δύναμης όλων των αντιφασιστικών δυνάμεων, ρεφορμιστικών και επαναστατικών, τρομοκράτησε την ισπανική αντιδραστική δεξιά. Όχι μονάχα για το ενδεχόμενο ήττας αλλά κυρίως λόγω του φόβου πως ο επαναστατικός χαρακτήρας του Μετώπου θα επικράτηση ενάντια των μετριοπαθών. Παραδοσιακά οι κυρίαρχες τάξεις αντιδρούσαν στα αιτήματα των εργατών με υπεροπτική αδιαφορία. Τις πρώτες παραχώρησης προς τους εργάτες τις πραγματοποίησαν υπό το καθεστώς πανικού μετά την εξέγερση του 1918. Αυτές ήταν περισσότερο προϊόν φόβου παρά πνεύμα του συμβιβασμού.²³⁶ Τυχόν επικράτηση του Λαϊκού Μετώπου στις εκλογές θα επανάφερε τον φόβο απέναντι στον εξτρεμισμό των εργατών.

Ο εξτρεμιστικός χαρακτήρας του Λαϊκού Μετώπου απασχολεί τον μοναρχικό τύπο. Η ίδια η διάκριση μεταξύ ρεφορμιστών και επαναστατών είναι για τους μοναρχικούς πλασματική. Όπως για τους κομμουνιστές μέχρι και το 35 όλα τα αστικά κόμματα αριστερά και δεξιά ήταν το ίδιο, έτσι και για τους δεξιούς μοναρχικούς όλα τα αριστερά κόμματα, κέντροσοσιαλιστικά και αυτά των άκρων, όπως το αναρχικό και το κομμουνιστικό είναι ένα και το αυτό: «Η ενοποίηση σοσιαλιστικών και κομμουνιστικών κομμάτων, η πραγματοποίηση ενότητας δράσης, ο τερματισμός της διάσπασης στο συνδικαλιστικό κίνημα και η Ένωση σοσιαλιστών, κομμουνιστών και αναρχοσυνδικαλιστών, η επέκταση και ενίσχυση των εργατικών και αγροτικών συμμαχιών δεν πρέπει να ξεγελάει» κι αυτό γιατί «η επαναστατική δράση του Σοσιαλιστικού Κόμματος ξεκίνησε το 1917 και τελείωσε τον Οκτώβριο του 1934. Οι εργάτες έχουν βαρεθεί την αστική δημοκρατία. Τα βλέμματα των Ισπανών σοσιαλιστών είναι στραμμένα στον επαναστατικό κομμουνισμό».²³⁷ Για την μοναρχική εφημερίδα, η κύρια διαφορά μεταξύ σοσιαλιστών και κομμουνιστών είναι η μέθοδος για την επίτευξη του τελικού στόχου. Ο τελικός όμως στόχος είναι πάντα ο ίδιος, η εγκαθίδρυση της δικτατορίας του προλεταριάτου: «Η αλήθεια είναι ότι ο σοσιαλισμός σημαίνει στην προσέγγισή του, μια “υπό όρους υποχώρηση” του κομμουνισμού. “Υπό όρους παλινδρόμηση”, λέμε, γιατί είναι σαν το βήμα πίσω που κάνουν οι εισβολείς για να εξασφαλίσουν την επίθεση. Αλλά αυτός είναι ο κοινός στόχος κομμουνιστών και σοσιαλιστών». Εξάλλου ο ίδιος «ο Μάρξ δεν υποστήριξε τον εξελικτικό σοσιαλισμό. Αυτό που υποστήριξε εμφατικά ο Μάρξ ήταν η θέση του απόλυτου κομμουνισμού, όπως αυτή που διέλυσε τον ρωσικό λαό μέσα από το εξελικτικό σοκ του Λένιν. Ακριβώς όπως αυτό που θέλει ο Λάργκο Καμπαγιέρο για την Ισπανία με την ίδια διαδικασία βίας. Οι σοσιαλιστές διαφέρουν από τους κομμουνιστές μόνο στις διαδικασίες, όχι

---

²³⁶ Bookchin, “Οι Ισπανοί αναρχικοί...”, σελ. 301.

²³⁷ *El bien público*, Μαρόν 9 Ιανουαρίου 1936.

στον σκοπό τους», για να καταλήξει πως οι ρεφορμιστής Πριέτο και ο επαναστάτης Καμπαγιέρο είναι «και οι δύο, “δύο σε ένα” μαρξιστές». ²³⁸

Το πώς φυσικά αντιλαμβάνονται την έννοια της “δικτατορία του προλεταριάτου” οι αντιδραστικοί, αλλά και οι αριστεροί, δεν είναι ξεκάθαρο. Μπορεί να αναφέρεται στην έννοια μίας άμεσης δημοκρατίας της πλειοψηφίας ή και στην λενινιστική άποψη της επιβολής μίας επαναστατικής μειοψηφίας.²³⁹ Σε κάθε πάντως περίπτωση, όσο συγκεχυμένη ή αφηρημένη κι αν είναι αυτή, απαιτεί την απομάκρυνση των αστών ως κυρίαρχη τάξη και την διάλυση του δικού τους πλέγματος εξουσίας, της αποκαλούμενης από τους μαρξιστές “αστικής δικτατορίας”.²⁴⁰ Το συμπέρασμα λοιπόν για όλες τις συνιστώσες του Λαϊκού Μέτωπου είναι πως «όλοι δηλητηριάζουν την πολιτική με τον ιό του μαρξισμού: άλλοι σκληρά, με την επανάσταση, άλλοι υποκριτικά, με την προετοιμασία».²⁴¹

Ταύτιση σοσιαλισμού και κομμουνισμού

Αν και στο Λαϊκό Μέτωπο συμμετείχαν πέρα από τους κομμουνιστές και οι σοσιαλιστές, σύμφωνα με την μοναρχική εφημερίδα, οι δεξιοί δεν πρέπει να επαναπαύονται. Εξάλλου η κομμουνιστική απειλή δεν ήταν ευκαιριακή και τροφοδοτούμενη μονάχα από την Σοβιετική Ένωση, αλλά ένας διαχρονικός κίνδυνος που υπόβοσκε στις εργατικές και αγροτικές μάζες. Ο κομμουνιστικός κίνδυνος δεν ήταν ούτε πρόσκαιρος ούτε ξενόφερτος: «Είμαστε, επομένως, απόλυτα ιθαγενείς κομμουνιστές και είμαστε εξίσου καταστροφικοί όπως αυτοί στον υπόλοιπο πλανήτη». Το χειρότερο όμως για τη μοναρχική εφημερίδα είναι ότι «ο κίνδυνος αυτός δεν προέρχεται μονάχα από τους ακραίους της αριστεράς» αλλά και από τους σοσιαλιστές

«και ας μην πούμε ότι υπάρχουν σοσιαλιστές και σοσιαλιστές. Ότι άλλο είναι ένας Λάργκο Καμπαγιέρο και άλλο ο Μπεστέρο... μέσα στο σοσιαλισμό όλοι είναι νόμιμοι μαρξιστές, δηλαδή εξίσου επαναστατικοί και καταστροφικοί... Έχουμε επανειλημμένα υποστηρίξει, από την περίοδο της μοναρχίας, ότι ο σοσιαλισμός και ο κομμουνισμός είναι βασικά το ίδιο πράγμα». ²⁴²

Η αντίθεση μεταξύ ρεφορμιστών και επαναστατών δεν αφορά τον σκοπό αλλά το μέσο. Για τους ρεφορμιστές το κοινοβουλευτικό μονοπάτι προς τον σοσιαλισμό είναι δυνατό, ενώ για τους επαναστάτες η ίδια η κοινοβουλευτική δημοκρατία είναι από τη φύση της καπιταλιστική και πρέπει να αντικατασταθεί από μία άμεση δημοκρατία.²⁴³ Ακόμη και μετά την μετεκλογική ρήξη μεταξύ των ρεφορμιστών σοσιαλιστών του Μπεστέρο και των επαναστατών του Λάργκο Καμπαγιέρο ο αντιδραστικός τύπος εμμένει στην ταύτιση των δύο ρευμάτων απορρίπτοντας πως «οι διχασμένοι σοσιαλιστές θα είναι λιγότερο καταστροφικοί για την υπόθεση μας απ' ό,τι πριν από τη διχόνοια».²⁴⁴ Εξάλλου «την στιγμή της αλήθειας, αυτές οι αποκλίσεις θα εκλείψουν και η στάση θα είναι μία, και η κοινή προσπάθεια θα διαγράψει όλες τις διαφορετικές αποχρώσεις... δεν υπάρχει διαφορά εκτός από την τακτική». ²⁴⁵

---

²³⁸ *El bien público*, Mahón 23 Μαΐου 1936.

²³⁹ Edward Hallett Carr, *The Bolshevik Revolution 1917-23, Vol 1*, W. W. Norton & Company, 1985. Σελ 85, και

David Held, *Μοντέλα Δημοκρατίας*, Πολύτροπον, 2007. Σελ. 161.

²⁴⁰ Carr, σελ. 151.

²⁴¹ *El bien público*, Mahón 23 Μαΐου 1936.

²⁴² *El bien público*, Mahón 15 Ιανουαρίου 1936.

²⁴³ Jessop Bob, «O estado», στο: Bem Fine, Alfredo Saad Filho (επίμ.), *Diccionario de Economia politica marxista*, Expressao Popular, 2020. Σελ. 251.

²⁴⁴ *El bien público*, Mahón 19 Μαρτίου 1936.

²⁴⁵ *El bien público*, Mahón 2 Ιουνίου 1936.

Η μοναρχική εφημερίδα δεν έχει άδικο. Όπως χαρακτηριστικά ανέφερε ένας συνδικαλιστής στη Βαλένθια: «όταν αυτός ο πόλεμος λήξει και η μάχη ενάντια στο φασισμό θα έχει κερδηθεί... Θα ενισχύσουμε την κολεκτιβοποίηση και την κοινωνικοποίηση, και θα τις ολοκληρώσουμε».²⁴⁶ Αλλά ακόμα και αν επικρατήσει ο διχασμός στο Λαϊκό Μέτωπο η εφημερίδα φοβάται πως αυτοί που θα επωφεληθούν δεν είναι άλλοι από τις πιο ακραίες συνιστώσες του Μετώπου.

«Δεν αρνούμαι, ούτε αγνοώ τη δύσκολη κατάσταση που περνά το Λαϊκό Μέτωπο. Είναι αλήθεια ότι οι εσωτερικοί αγώνες έχουν κοπάσει, ότι οι πολεμικές του ενός και του άλλου γίνονται πιο σκληρές. Ο τελικός διαχωρισμός αν ερχόταν θα ήταν προς όφελος των εξτρεμιστών. Των ανυπόμονων».²⁴⁷

Ο εγκλωβισμός των ρεπουμπλικανών και των σοσιαλιστών

Ένα πολύ μεγάλο μέρος της αρθρογραφίας του συντηρητικού τύπου αφορά τους αριστερούς ρεπουμπλικανούς του κέντρου και της μετριοπάθειας. Και αυτό γιατί σε αντίθεση με αυτό που θα περίμεναν οι αντιδραστικές δυνάμεις, οι ρεπουμπλικάνοι δεν αντιστέκονται στην επαναστατική αριστερά, καθώς όπως ισχυρίζεται η εφημερίδα, οι αριστεροί ρεπουμπλικάνοι βρίσκονται εγκλωβισμένοι στο Λαϊκό Μέτωπο στο οποίο κυριαρχούν οι σοσιαλιστές και οι αριστεροί

«Τα εργατικά κόμματα δεν θα αποκολληθούν από την κοινοβουλευτική εκπροσώπηση που αντιστοιχούσε στην κυρίαρχη εκλογική τους δύναμη. Έτσι, αν κερδίσει ο συνασπισμός, οι Ρεπουμπλικάνοι θα πρέπει να κυβερνήσουν σύμφωνα με τις επιταγές της μαρξιστικής πλειοψηφίας».²⁴⁸

Στην πραγματικότητα η αριστερά του Λαϊκού Μετώπου εκμεταλλεύεται τους αριστερούς ρεπουμπλικανούς για λόγους προεκλογικούς οι οποίοι όταν εξαλείψουν θα οδηγήσουν στην «προδοσία των συμμάχων τους, των αριστερών Ρεπουμπλικανών»²⁴⁹ και γι αυτό «κανείς δεν φταίει περισσότερο από τα ίδια. Όλα είναι άμεση συνέπεια του ιδιόμορφου τρόπου δράσης του. Όλα προέρχονται από τη δική τους έλλειψη απόφασης και τον φόβο τους να αντιμετωπίσουν τα πράγματα όπως πραγματικά είναι».²⁵⁰ Αποκαλυπτικό των πραγματικών προθέσεων των ισπανών σοσιαλιστών είναι οι δηλώσεις του ηγέτη των αριστερών σοσιαλιστών Λάργκο Καμπαγιέρο

«Αυτή η περιστασιακή Ένωση - λέει ο σοσιαλιστής αρχηγός - δεν υπονομεύει τίποτα από το δόγμα ή τη δράση μας. Η Σοσιαλιστική Δημοκρατία, η εγκαθίδρυσή της με εξαιρετικές δυνάμεις, με δικτατορία, είναι ο στόχος μας».²⁵¹

Ο επαναστατικός αυτός χαρακτήρας των σοσιαλιστών γίνεται έκδηλος στον τρόπο με τον οποίο κατανοούν τα βίαια γεγονότα του Οκτώβρη του 34 καθώς και από το πως αυτά αποτελούν πυξίδα για το μέλλον:

«η δεύτερη επανάσταση δεν θα είναι τόσο γενναϊόδωρη όσο η πρώτη: που σημαίνει μεταφρασμένο σε χυδαία γλώσσα ότι θα κόψουν τον λαιμό σε όσους από εμάς ζούμε και υπερασπίζονται ένα συντηρητικό καθεστώς και τάξη».²⁵²

---

²⁴⁶ Bolloten, σελ. 52.

²⁴⁷ *El bien público*, Mahón 2 Ιουνίου 1936.

²⁴⁸ *El bien público*, Mahón 20 Ιανουαρίου 1936.

²⁴⁹ *El bien público*, Mahón 23 Ιανουαρίου 1936.

²⁵⁰ *El bien público*, Mahón 9 Ιουλίου 1936.

²⁵¹ *El bien público*, Mahón 20 Ιανουαρίου 1936.

²⁵² *El bien público*, Mahón 23 Ιανουαρίου 1936.

Στην πραγματικότητα η σύμπραξη των δυο αυτών ιδεολογικά αντίπαλων πλευρών υπήρξε και για τις δυο ευκαιριακή. Μετά την συμμετοχή στην κυβέρνηση και την αποτυχία της επανάστασης του Οκτώβρη οι σοσιαλιστές είχαν χάσει πολλά από τα ερείσματά τους, «τους έντιμους Ισπανούς εργάτες... λόγω της βαρβαρότητας που διαπράχθηκε και των τρομερών δολοφονιών και ληστειών που έγιναν».²⁵³

Οι σοσιαλιστές λοιπόν βρισκόντουσαν στην δυσμενή θέση μεταξύ των ανικανοποίητων μετριοπαθών και επαναστατών που αποξένωσαν, με την επανάσταση του Οκτώβρη και την συμμετοχή τους στην κυβέρνηση αντίστοιχα. Ως αποτέλεσμα «πηγαίνοντας μόνοι τους χωρίς συμμάχους, υπό αυτές τις συνθήκες θα οδηγόντουσαν σε ηχηρή αποτυχία», οπότε επιδίωξαν να προσεταιρισουν «τους ουδέτερους με μετριοπαθή προγράμματα καταδίκης κάθε ανατρεπτικής πράξης κατά του καθεστώτος», ενώ «από την άλλη, έπρεπε να είναι ξεκάθαρα και συγκεκριμένα εκφραστές του “επαναστατισμού” τους, χωρίς τον οποίο οι μάζες τους θα θεωρούσαν τους εαυτούς τους απογοητευμένους και θα τους γύριζαν την πλάτη για πάντα». Με αυτόν τον τρόπο κατάφεραν «να προσθέσουν... ξεδιάντροπα, τις ψήφους των αριστερών Ρεπουμπλικανών, για να εξασφαλίσουν την επιτυχία». Μετά την νίκη όμως και αφού επιτύχουν την «είσοδο στην νομιμότητα», «έχουμε επαρκείς πληροφορίες για να διασφαλίσουμε ότι ο επαναστατικός μαρξισμός προετοιμάζει την προδοσία των Αριστερών Ρεπουμπλικανικών».²⁵⁴

Αν πάντως η τακτική τους υπήρξε ευκαιριακή δεν συμβαίνει το ίδιο με την ιδεολογία τους, όπως παραδέχεται ο Καμπαγιέρο

«μας ενδιαφέρει πολύ η Ένωση του Σοσιαλιστικού Κόμματος, αλλά έτσι ώστε να υπηρετεί μια αυθεντική πολιτική του προλεταριάτου και όχι μόνο μια ομορτυριστική ρεπουμπλικανική πολιτική... Άθραυστη ενότητα, ναι, αλλά όχι μόνο για να γλιστρήσουμε στις αστικές ρεπουμπλικανικές πλαγιές της ισπανικής πολιτικής, αλλά για να πάρουμε οριστικά και μόνιμα την ομάδα της προλεταριακής πλευράς, τη μόνη που μπορεί να ενδιαφέρει ένα μαρξιστικό σοσιαλιστικό κόμμα πέρα από τα ατυχήματα και τα απρόοπτα της στιγμής».²⁵⁵

Ενδεικτική της επαναστατικής φύσης των σοσιαλιστών και του κίνδυνου που μια νίκη του Λαϊκού Μετώπου εγκυμονεί είναι η σποραδική βία που χαρακτηρίζει την εποχή όπως «δολοφονίες και επιθέσεις ενάντια στις δυνάμεις του νόμου» ενάντια στις όποιες οι αρχές είναι «αναποτελεσματικές, παντελώς ανεπαρκείς. Και θα είναι όσο γίνονται ανεκτές οι δημαγωγικές εκστρατείες και ο ενθουσιασμός της βίας και του εγκλήματος επιτρέπεται από περίπτερα και εφημερίδες». Γι αυτό σύμφωνα με την εφημερίδα «είναι απαραίτητο να τεθεί τέλος στην αναρχική προπαγάνδα» καθώς και «να εφαρμοστεί ο νόμος σε εγκληματίες και δολοφόνους» πράγμα δύσκολο αν αναλογιστεί κανείς πως «υπάρχει στον ορίζοντα, αν η επανάσταση και οι συνεργοί της θριαμβεύουν, η υπόσχεση αμνηστίας για κάθε είδους εγκλήματα».²⁵⁶

Λαμβάνοντας υπόψη το εκρηκτικό κλίμα που επικρατούσε δεν θα έπρεπε να παραξενεύει ούτε η προτροπή του Καμπαγιέρο για την περίπτωση που ηττηθεί η αριστερά: «Εάν η δεξιά θριαμβεύσει θα συνεχίσουμε την πορεία μας με περισσότερο σθένος. Θα πρέπει να πάμε κατευθείαν σε κήρυξη εμφυλίου πολέμου»,²⁵⁷ ούτε για την περίπτωση που νικήσει «δεν μπορώ να υποσχεθώ ποια θα είναι η συμπεριφορά του προλεταριάτου μετά τον θρίαμβο στις 16».²⁵⁸ Η έμφαση που δόθηκε σε αυτή από τον αντιδραστικό τύπο είναι δικαιολογημένη και αναμενόμενη: «εμφύλιο αν νικήσει η δεξιά και κοινωνική επανάσταση αν νικήσει η αριστερά».²⁵⁹ «Λοιπόν, αυτή η απειλή μπορεί να γίνει

²⁵³ Στο ίδιο.

²⁵⁴ Στο ίδιο.

²⁵⁵ *El bien público*, Mahón 25 Ιανουαρίου 1936.

²⁵⁶ *El bien público*, Mahón 1 Φεβρουαρίου 1936.

²⁵⁷ Στο ίδιο.

²⁵⁸ *El bien público*, Mahón 13 Φεβρουαρίου 1936.

²⁵⁹ *El bien público*, Mahón 3 Φεβρουαρίου 1936.

πραγματικότητα μετά την ήττα, ή ίσως την ημέρα της εκλογικής διαβούλευσης, προκαλώντας ταραχές και αταξία, προκειμένου να αποτρέψει με την τρομοκρατία τους αντεπαναστάτες ψηφοφόρους να ψηφίσουν».²⁶⁰

Όπως γίνεται εμφανές από τα παραπάνω αποσπάσματα ο ρόλος του Λάργκο Καμπαγιέρο υπήρξε καταλυτικός. Στην πραγματικότητα όπως παρατηρεί ο Paul Preston, ο Καμπαγιέρο, με την αιχμηρή του και πολεμική ρητορική δεν έκανε τίποτα άλλο από το να «αντανακλάει τον ριζοσπαστικό εξτρεμισμό» των αντιπάλων του. Με τις αναφορές του όμως στη δικτατορία του προλεταριάτου ανταγωνιζόμενος την δεξιά σε πρόκληση βοήθησε ώστε να δικαιολογήσει την ήδη επιθετική στάση της.²⁶¹ Αξίζει πάντως να σημειωθεί πως δεν ήταν μόνο οι ρεπουμπλικάνοι και οι σοσιαλιστές που εγκλωβίστηκαν στο Λαϊκό Μέτωπο, αλλά και οι ίδιοι οι αναρχοσυνδικαλιστές της CNT. Μόνο που ενώ οι πρώτοι οδηγήθηκαν προς τον εξτρεμισμό, οι τελευταίοι οδηγήθηκαν προς την μετριοπάθεια.²⁶² Καθώς η αναρχοσυνδικαλιστική ομοσπονδία αδυνατούσε να πείσει για το επαναστατικό της όραμα αλλά και να απομακρυνθεί από τη συμμαχία καθώς αυτό θα οδηγούσε στην απομόνωση της, αναπόφευκτα επέλεξε τον συμβιβασμό, ώστε τελικά ακόμα ο ίδιος ο Ντουρρούτι σπάζοντας τη συνοχή της Nosotros συντάχτηκε μαζί με την κομφορμιστική πλειοψηφία.²⁶³

Ο ρόλος της Μόσχας

Από τα μέσα του δέκατου ένατου αιώνα μέχρι το πρώτο τέταρτο του εικοστού η κυρίαρχη στρατηγική των κομμουνιστικών κομμάτων όπως σχεδιάστηκε από τη σοσιαλιστική διεθνή ήταν αυτή της πώλωσης και της σύγκρουσης με τα υπόλοιπα αριστερά, πόσο μάλλον κεντροδεξιά κόμματα. Χαρακτηριστικό αυτής της αντίληψης και πολιτικής η ομαδοποίηση στην αντίληψη των κομμουνιστικών κομμάτων όλων των μη κομμουνιστικών κομμάτων και οργανώσεων συλλήβδην ως φασιστικών.²⁶⁴

Με την άνοδο όμως του φασιστικού κινδύνου στην Ευρώπη η Σοβιετική Ένωση έκανε ριζική στροφή υπέρ της σύμπραξης με τις μη φασιστικές δυνάμεις προς την δημιουργία ενός αντιφασιστικού μετώπου. Αυτό σήμαινε προοδευτικά πολυκομματικά αριστερά καθεστώτα που θα εφαρμόζαν οικονομικές και κοινωνικές μεταρρυθμίσεις. Η μετριοπάθεια αυτή σημαίνει και αναβολή ή ματαίωση της σοσιαλιστικής επανάστασης.²⁶⁵ Αν και αυτή η στροφή αποδιδόταν αποκλειστικά στη Μόσχα και στην εξυπηρέτηση των συμφερόντων της, πιο πρόσφατη έρευνα την θεωρεί ως στροφή της Κόμιντερν επηρεασμένη από τα ευρωπαϊκά κομμουνιστικά κόμματα, κυρίως αυτό της Γαλλίας και προσωπικότητες όπως ο Δημητρώφ.²⁶⁶ Οι πρωτοβουλίες των κομμουνιστικών κομμάτων για τη δημιουργία των Λαϊκών

---

²⁶⁰ *El bien público*, Mahón 11 Φεβρουαρίου 1936.

²⁶¹ Preston, σελ. 64-65.

²⁶² Woodcock, "*História...*", σελ. 140.

²⁶³ Μπέρνετ Μπολότεν, «Η επανάσταση αγγίζει τη μικρή μπουρζουαζία», στο: Ανδρουλιδάκης Γιάννης (επιμ.), *Η Ισπανία σε κόκκινο και μαύρο (τόμος Β) 1936*, Καινά Δαιμόνια, 2017. Σελ. 307-310..

²⁶⁴ Φιλιππής, "*Ισπανικός Εμφύλιος...*", σελ. 43-44.

Rocker, "*La tragedia...*", σελ. 63-64.

²⁶⁵ Λουκιανός Χασιώτης, *Τα παιδιά του εμφυλίου: Από την "κοινωνική πρόνοια" του Φράνκο στον "έρανο" της Φρειδερίκης (1936-1950)*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2013. Σελ 54.

²⁶⁶ Joel Colton, «The formation of the French Popular Front, 1934-6», στο: Martin S. Alexander, Helen Graham (επιμ.), *The French and Spanish Popular Fronts: Comparative Perspectives*, Cambridge University Press, 2002. Σελ. 214-216.

Adrian Shubert, «A reinterpretation of the Spanish Popular Front: the case of Asturias», στο: Martin S. Alexander, Helen Graham (επιμ.), *The French and Spanish Popular Fronts: Comparative Perspectives*, Cambridge University Press, 2002. Σελ. 214-216.

Μετώπων σχετίζονται και με την έντονα αντιφασιστική παράδοση των συνδικάτων και την εμπειρία τους σε μαζικούς κοινωνικούς αγώνες.²⁶⁷

Για τον μοναρχικό όμως τύπο το κέντρο του κακού εξακολουθεί να είναι η σοβιετική και αντιευρωπαϊκή Μόσχα. Σε σχέση με την Κόμιντεν γράφει πως «αυτό το σώμα εξελέγη στις 20 Αυγούστου στο τέλος του Διεθνούς Συνεδρίου που πραγματοποιήθηκε στη Μόσχα... Όσο για το όνομα που πρόκειται να φέρει η συνωμοσία είναι το ίδιο που έχει στη Γαλλία: Λαϊκό Μέτωπο. Επί του παρόντος η πολιτική των χωρών παίζεται στην αριστερή πλευρά υπακούοντας την ηγεσία της Ρωσίας».²⁶⁸

Η στοχοποίηση πάντως της Ισπανίας από την Ρωσία ως πιθανό πεδίο εδραίωσης μιας δικτατορίας του προλεταριάτου πάει αρκετά πίσω στον χρόνο καθώς το «σχέδιο της Κομιντεν να μπολσεβικοποιήσει την Ισπανία» ανάγεται στο δεύτερο Συνέδριο της Κομιντεν που έγινε το 1920 όπου ο Λένιν δήλωσε: «Εγώ βεβαιώνω και η ιστορία θα αποδείξει ότι έχω δίκιο, ότι η δεύτερη χώρα με σοβιετική δικτατορία στην Ευρώπη θα είναι η Ισπανία».²⁶⁹ Ο σοβιετικός δάκτυλος δεν περιορίζεται όμως μόνο στην Ισπανία αλλά επεκτείνεται «σε κάθε εταιρεία, σε κάθε γειτονιά, σε κάθε περιοχή, σε κάθε χώρα, σε όλο τον κόσμο, για τη νίκη της προλεταριακής επανάστασης»²⁷⁰ με προεξέχοντες την Ισπανία και την Γαλλία: «Αυτή η συνωμοσία ονομάζεται στη Γαλλία και την Ισπανία Λαϊκό Μέτωπο».²⁷¹ Ο ρόλος φυσικά της Μόσχας στην εγκαθίδρυση και ανάπτυξη του κομμουνισμού δεν περιορίζεται μονάχα στην Ισπανία και στην ευρωπαϊκή ήπειρο αλλά επεκτείνεται σε όλα τα μήκη και πλάτη του πλανήτη όπως διαπιστώνει η εφημερίδα για τις χώρες της Λατινικής Αμερικής όπου «οι σύγχρονες επαναστάσεις δεν είναι αποκλειστικό έργο των κομμουνιστών, αλλά σε όλες αυτές συνήθως βρίσκει κανείς τη βοήθεια και τη συνεργασία των ντόπιων και ξένων κομμουνιστών».²⁷² Φυσικά δεν πρέπει να ξεχνάμε την ιδιαίτερη σημασία που έχει η Λατινική Αμερική αφού αλληλοεπιδρά με έναν αμφίδρομο τρόπο με το επαναστατικό κίνημα της Ισπανίας όπως φανερώνει η εκεί παραμονή του Ντουρρούτι και άλλων Ισπανών αναρχικών.²⁷³

Αν και η κυρίαρχη προπαγάνδα υπέρ των Λαϊκών Μετώπων είναι αντιφασιστική, για τη μοναρχική εφημερίδα ο απόκρυφος σκοπός είναι η επικράτηση του επαναστατικού μαρξισμού. Η δημιουργία των Λαϊκών Μετώπων δεν είναι παρά μέρος της στρατηγικής προς την επαναστατική κατεύθυνση. Η σοβιετική στρατηγική βασίζεται στη σταδιακή αποδυνάμωση της αστικής τάξης και των δημοκρατικών θεσμών. Παρόμοιοι υπήρξαν και οι φόβοι των συντηρητικών στη Γαλλία μπροστά στην επικείμενη νίκη του γαλλικού Λαϊκού Μετώπου και την «αναρχία και αταξία» που αυτό θα φέρει.²⁷⁴ Η τακτική για να επιτευχθεί η νίκη αυτή σύμφωνα με την εφημερίδα προϋποθέτει δύο βασικά βήματα:

«Το πρώτο βήμα σημαίνει απορρόφηση του συνδικαλισμού και όλων των εργατικών οργανώσεων από τον επαναστατικό μαρξισμό και την υποταγή σε αυτόν της αριστερής αστικής τάξης. Το δεύτερο βήμα απαιτεί ρήξη με την αστική τάξη, αναγνώριση της

---

²⁶⁷ Μιχάλης Λυμπεράτος, «Το ελληνικό «Λαϊκό Μέτωπο»: η απόπειρα μιας μαζικής αβτίδρασης στην επικείμενη δικτατορία Μεταξά», στο: Δημήτρης Ε.Φιλιππής (επίμ), 1936, *Ελλάδα και Ισπανία*, Βιβλιόραμα, 2007. Σελ. 85.

²⁶⁸ *El bien público*, Μαρόν 8 Ιανουαρίου 1936.

²⁶⁹ *El bien público*, Μαρόν 28 Μαρτίου 1936.

²⁷⁰ *El bien público*, Μαρόν 16 Μαΐου 1936.

²⁷¹ *El bien público*, Μαρόν 9 Ιανουαρίου 1936.

²⁷² *El bien público*, Μαρόν 13 Φεβρουαρίου 1936.

²⁷³ Παζ, σελ.101-114 και

Μπάγιερ Οσβάλντο, *Οι αναρχικοί απαλλοτριωτές*, Ελεύθερος Τύπος, 2001.

²⁷⁴ Adrian Shubert, «A reinterpretation of the Spanish Popular Front: the case of Asturias», στο: Martin S. Alexander, Helen Graham (επιμ.), *The French and Spanish Popular Fronts: Comparative Perspectives*, Cambridge University Press, 2002. Σελ. 21.

κόκκινης δικτατορίας και ένα κόμμα σε συγκεντρωτική βάση σύμφωνα με τη ρωσική εμπειρία». ²⁷⁵

Οι Ισπανοί και Γάλλοι αριστεροί δεν είναι απλώς εντολοδόχοι της Μόσχας αλλά χρηματοδοτούνται άμεσα από αυτήν με «πιστώσεις, 1 στα 5 εκατομμύρια φράγκα για τη Γαλλία και άλλα 2 εκατομμύρια πεσέτες για την Ισπανία, με την υποχρέωση ότι η Διεθνής Κόκκινη Βοήθεια θα διαχειριστεί και θα διανείμει τα εν λόγω ποσά». ²⁷⁶ Φυσικά η ισπανική αριστερά δεν περίμενε τη Μόσχα για να ριζοσπαστικοποιηθεί. Η ριζοσπαστικοποίηση της Ισπανικής αριστεράς, ανάγεται χρονικά στις απαρχές της δημοκρατίας όπου «επικράτησε μια ριζοσπαστική τάση στα εργατικά κόμματα που προσπαθεί να επιβάλει στην Ισπανία ένα καθεστώς παρόμοιο με αυτό που θριάμβευσε στη Ρωσία, μετά βίας χωρίς αντίσταση, που εδώ και 18 χρόνια δεν έχει πετύχει σε καμία άλλη χώρα στον κόσμο». ²⁷⁷ Τα τελευταία όμως χρόνια ακόμη και μετριοπαθείς όπως ο Λάργκο Καμπαγιέρο απομακρύνθηκαν από τις θέσεις τους. Ο Καμπαγιέρο, από μετριοπαθής πολιτικός που συμμαχούσε με τη δικτατορία του Πρίμο ντε Ριβέρα και συνωμοτούσε ενάντια στους επαναστάτες αναρχοσυνδικαλιστές, ανακάλυψε κατά τη διάρκεια της φυλάκισής του μετά τον Οκτώβρη του 34, στα 70 του χρόνια, τον Μαρξ και τον Λένιν, ²⁷⁸ καταλήγοντας σύμφωνα με την εφημερίδα όπως πολλοί σοσιαλιστές από «αντιμπολσεβίκοι» σε «εξομοιωτές της Μόσχας και προσπαθούν να δημιουργήσουν εδώ μια κατάσταση πραγμάτων δίδυμη με τη ρωσική». ²⁷⁹

Με την επικράτηση του Λαϊκού Μετώπου στις εκλογές οι φόβοι των συντηρητικών φαίνεται να επιβεβαιώνονται.

«Η πραγματικότητα επιβεβαιώνει οδυνηρά τις παλιές προβλέψεις: η νίκη του Λαϊκού Μετώπου ήταν στην πραγματικότητα ο θρίαμβος της επανάστασης, η νίκη της Μόσχας. Όσοι φώναζαν ευθαρσώς τη χαρά τους για την “ανάκτηση της Δημοκρατίας” βλέπουν τώρα, λίγο αργά, ότι δεν υπήρξε κατάκτηση αλλά παράδοση: το χέρι της Μόσχας, που περικυκλώνει το λαιμό του δημοκρατικού κράτους, βάζει αυτή τη Δημοκρατία σε κατάσταση ασφυξίας». ²⁸⁰

Η συντηρητική εφημερίδα δίνει έμφαση στην επικράτηση αυτού που αποκαλεί “κόκκινο κύμα”, το οποίο αντιπροσωπεύει τις μεθοδεύσεις και τις πολιτικές της Μόσχας προς την εγκαθίδρυση της κομμουνιστικής δικτατορίας, όπου συμπεριλαμβάνονται μεταξύ άλλων: «δημιουργία εργατικής και αγροτικής δικτατορικής κυβέρνησης», «η άμεση δήμευση γης», «κρατικοποίηση τραπεζών, ορυχείων, εργοστασίων και σιδηροδρόμων», «η εξόντωση των αστικών κομμάτων», «η δημιουργία εργατικών πολιτοφυλακών (Κόκκινη Φρουρά)» και «καταστροφές εκκλησιών και μοναστηριών και του κλήρου». ²⁸¹

Στην πραγματικότητα όμως, κάποια από τα επαναστατικά στοιχεία που αναφέρει όπως για παράδειγμα η κρατικοποίηση τραπεζών δεν έλαβαν χώρα. Βασικά ο μόνος κλάδος στον οποίο δεν υπήρξε κολλεκτιβοποίηση ακόμη και στις πιο επαναστατικές επαρχίες ήταν αυτός των τραπεζών. ²⁸² Η προτεραιότητα του Στάλιν δεν ήταν η ισπανική επανάσταση αλλά εξασφάλιση των συμφερόντων της Σοβιετικής Ένωσης, δηλαδή της προσέγγισης με τη Γαλλία και την Αγγλία προς την δημιουργία ενός

---

²⁷⁵ *El bien público*, Μαρόν 16 Μαΐου 1936.

²⁷⁶ *El bien público*, Μαρόν 9 Ιανουαρίου 1936.

²⁷⁷ *El bien público*, Μαρόν 30 Απριλίου 1936.

²⁷⁸ *Morrow*, σελ. 37-38.

²⁷⁹ *El bien público*, Μαρόν 30 Απριλίου 1936.

²⁸⁰ *El bien público*, Μαρόν 13 Ιουλίου 1936.

²⁸¹ *El bien público*, Μαρόν 28 Μαρτίου 1936.

²⁸² Αουγκουστίν Σούχι, «Οι ισπανικές κοινότητες», στο: Ανδρουλιδάκης Γιάννης (επιμ.), *Η Ισπανία σε κόκκινο και μαύρο (τόμος Β) 1936*, Καινά Δαιμόνια, 2017.Σελ. 176.

αντιγερμανικού μετώπου, ακόμη και αν αυτό σήμαινε την θυσία της σοσιαλιστικής επανάστασης. Πιστός οπαδός του πολιτικού ρεαλισμού, ο Στάλιν έδωσε προτεραιότητα στην πολιτική έναντι της ιδεολογίας, φοβούμενος πως η άμεση σοβιετική βοήθεια στους δημοκρατικούς θα ενίσχυε τις ανησυχίες της γαλλικής δεξιάς και των βρετανών για την εδραίωση του κομμουνισμού στη δυτική Μεσόγειο.²⁸³ Το τίμημα που αποδέχτηκε να πληρώσει η Ρωσία για μια συμμαχία με τον αγγλογαλλικό ιμπεριαλισμό ήταν η υποταγή του ευρωπαϊκού προλεταριάτου στους αστούς. Το καινούργιο δόγμα ήταν «σοσιαλισμός σε μια χώρα», ή διαφορετικά, «όχι σοσιαλισμός σπουδήποτε αλλού».²⁸⁴

Υπάρχει όμως και ένας άλλος λόγος που αφορά κυρίως τις εσωτερικές πολιτικές εξελίξεις. Όπως σημειώνει ο Ted Grant η Μόσχα φοβόταν πως μια πετυχημένη σοσιαλιστική επανάσταση στην Ισπανία ή σε οποιαδήποτε άλλη χώρα της δυτικής Ευρώπης θα υπονόμει την εξουσία της και θα οδηγούσε στην πτώση της ηγεσίας και την επαναφορά της εργατικής δημοκρατίας στη Ρωσία. Μάλιστα σημειώνει πως η ισπανική επανάσταση αναστάτωσε τους Ρώσους εργάτες περισσότερο από οτιδήποτε άλλο μετά από την άνοδο του Στάλιν στην εξουσία. Προκειμένου μάλιστα η ρωσική γραφειοκρατία να παραμείνει στην εξουσία κατέφυγε στον τρόμο.²⁸⁵ Ο κοινωνικός πλουραλισμός, για τα σοβιετικά πάντα δεδομένα, που χαρακτήριζε την περίοδο της ΝΟΠ είχε μετά την επικράτηση του Στάλιν εξαφανιστεί ανεπιστρεπτί, για να αντικατασταθεί από απελάσεις, στρατόπεδα καταναγκαστικής εργασίας, καταστολή και εξαθλίωση, κυρίως κατά την περίοδο του τρίχρονου τρόμου 36-39 της μυστικής αστυνομίας NKVD, των μαζικών συλλήψεων και εκτελέσεων.²⁸⁶

Όσο για το Κομμουνιστικό Κόμμα της Ισπανίας, ως δορυφόρος του «γραφειοκρατικού ιμπεριαλισμού» της Ρωσίας αποτέλεσε τον κυρίαρχο αντιεπαναστατικό φορέα του Λαϊκού Μετώπου.²⁸⁷ Μάλιστα το PCE, προκειμένου να προστατεύσει τα συμφέροντα των αστικών μεσαίων τάξεων στην Καταλονία όπου επικρατούσαν οι επαναστατικές πρακτικές της CNT οργάνωσε τη δικιά της αντιεπαναστατική ομοσπονδία GEPSI. Με παρόμοιο τρόπο υποστήριζε τα συμφέροντα των μικρών και μεσαίων αγροτών.²⁸⁸ Στην πραγματικότητα το PCE δρούσε λιγότερο ως προλεταριακό και περισσότερο ως αστικοδημοκρατικό-επαναστατικό. Όπως χαρακτηριστικά δήλωσε η Dolores Ibarruri, γνωστή και ως La Pasionaria, «η επανάσταση που λαμβάνει χώρα στη χώρα μας είναι μια αστικοδημοκρατική επανάσταση σαν και αυτές που πραγματοποιήθηκαν πριν από ένα αιώνα σε άλλες χώρες, όπως η Γαλλία, και εμείς οι κομμουνιστές είμαστε η εμπροσθοφυλακή σε αυτό τον αγώνα ενάντια στις σκοτεινές δυνάμεις του παρελθόντος».²⁸⁹ Ενδεικτικό είναι το καυστικό εκλογικό σύνθημα «ψηφίστε κομμουνιστικά, σώστε τον καπιταλισμό».²⁹⁰ Δεν πρέπει λοιπόν να εκπλήσσει η αντιπαράθεση της

---

²⁸³ Ολλιβιέ, Λάνταου, σελ. 16-17, και

Παντελάκης, σελ. 29.

²⁸⁴ Morrow, σελ. 33.

²⁸⁵ Morrow, σελ. XIX.

²⁸⁶ Stephen F. Cohen, *Bukharin and the Bolshevik Revolution: A Political Biography, 1888-1938*. Σελ. 338-340 και

Πάνος Τσακαλογιάννης, *Σύγχρονη Ευρωπαϊκή Ιστορία. Από τη Βασιίλη στον 21ο αιώνα*, βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2009, Σελ. 223-227.

²⁸⁷ Ολλιβιέ, Λάνταου, σελ. 20-21.

²⁸⁸ Bolloten, σελ. 85-86.

²⁸⁹ Bolloten, σελ. 87.

²⁹⁰ Bookchin, "Η Ισπανική Επανάσταση...", σελ. 26.

Μόσχα με τους Ισπανούς αναρχικούς και τους ακραιφνείς σοσιαλιστές.²⁹¹ Αυτό που το PCE προτάσσει δεν είναι η επανάσταση αλλά μια κοινοβουλευτική δημοκρατία Νέου Τύπου. Στην ουσία πρόκειται για ένα είδος «ελεγχόμενης δημοκρατίας», όπως σχολιάζει ο Bolloten «ένας όρος ευφημισμός για τη δικτατορία». ²⁹²

Σε αυτό το σημείο εντοπίζεται η θεωρητική βάση της σύγκρουσης μεταξύ κομμουνιστών και αναρχοσυνδικαλιστών. Οι αναρχικοί αγωνίζονταν ενάντια στο κράτος και στην εξουσία, οπότε και ενάντια στον «κρατικό σοσιαλισμό».²⁹³ Οι Ισπανοί αναρχικοί όμως, όπως συνέβαινε γενικά στην ιβηρική αντιπαθούν το συγκεντρωτικό κράτος το οποίο αντιλαμβάνονται ως μια βίαιη υποταγή.²⁹⁴ Εξ άλλου όταν τη δεκαετία του 20 αντιπρόσωποι της αναρχικής ομοσπονδίας επισκέφτηκαν τη Μόσχα επέστρεψαν απογοητευμένοι ιδιαίτερα λόγω της καταστολής ενάντια των Ρώσων αναρχικών και του αυταρχισμού.²⁹⁵ Όλες οι επαναστατικές εξελίξεις δρομολογήθηκαν από τους αναρχοσυνδικαλιστές βασισμένες στις αναρχικές αρχές της κοινωνικοποίησης. Αυτές όχι μόνο αντίκειται ιδεολογικά στις κομμουνιστικές αρχές τις κρατικοποιήσεις αλλά βρήκαν αντιμέτωπες τους το ίδιο το Κομμουνιστικό Κόμμα το οποίο σε σύμπραξη με τις άλλες δυνάμεις του Λαϊκού Μέτωπο προσπάθησε να αποσοβήσει όλες τις επαναστατικές ενέργειες των αναρχικών.

Σύγκρουση πολιτισμών

Ποιοι είναι όμως οι βαθύτεροι κίνδυνοι μιας επικράτησης των αριστερών επαναστατών; Για να κατανοήσουμε πώς τους αντιλαμβάνεται η αντιδραστική δεξιά θα πρέπει να δούμε τις τρεις βασικές πτυχές πάνω στις οποίες θεμελιώνεται η αντίδραση της: «εκκοσμίκευση, μαρξισμός, απόσχιση». Οι τρεις αυτοί ολέθριοι κίνδυνοι αναλύονται ως εξής:

«Εκκοσμίκευση: Κρατικός αθεϊσμός, θρησκευτικές συναθροίσεις, χριστιανική ή κοσμική και σεχταριστική παιδεία, σεβασμός της ιερότητας του σπιτιού ή επίθεση στην οικογένεια και γάμος. Μαρξισμός: οι εκλογές του Νοέμβρη του 33 έγιναν κάτω από τη μαρξιστική απειλή διεισδυόμενη στον θεμελιώδη κώδικα του Κράτους. Και πέτυχε. Ήταν αναπόφευκτο. Ο μαρξισμός είναι καταστροφή και πείνα, είναι απελπισία και θάνατος. Απόσχιση: Μόνο η ανάμνηση των γεγονότων που οδήγησαν στην επανάσταση του Οκτώβρη, στην Καταλονία, με επακόλουθο τα θύματα της, είναι άφθονη δικαιολογία για όλες τις δυνάμεις της ισπανικής δεξιάς να αποκηρύξουν κάθε αυτονομιστικό κίνημα». ²⁹⁶

Όλα αυτά για τους δεξιούς καταδεικνύουν πως δεν πρόκειται απλώς για μια μάχη πολιτικής επιβίωσης αλλά για μια μάχη πολιτισμού με όρους αποκαλυπτικούς. Μιας σύγκρουσης μεταξύ πολιτισμού και βαρβαρότητας: «Θα είναι η αρχή μιας νέας εποχής ολοκληρωτικής αποτέφρωσης, ο δρόμος που έχει ανοίξει προς μια νέα τάξη πραγμάτων, η οριστική ίσως σωτηρία του χριστιανικού πολιτισμού που σήμερα απειλεί να καταρρεύσει στον λαό μας».²⁹⁷

Αυτή η υπαρξιακή διάσταση χαρακτηρίζει τους εμφυλίους πολέμους, και στον μεσοπόλεμο η Ευρώπη είχε ήδη βιώσει δύο, στη Φινλανδία και στη Ρωσία, όπου διαμετρικά αντίθετα επαναστατικά

---

²⁹¹ Philip Mineham, «Οι κυβερνήσεις Λαϊκού Μετώπου στην Ισπανία του 1936 και την Ελλάδα του 1944: πώς προέκυψαν και πού κατέληξαν», στο: Δημήτρης Ε.Φιλιππής (επίμ), 1936, *Ελλάδα και Ισπανία*, Βιβλιόραμα, 2007. Σελ. 73.

²⁹² Bolloten, σελ. 183.

²⁹³ Bookchin "Οι Ισπανοί αναρχικοί...", σελ. 66-67.

²⁹⁴ Max Nettlau, *Historia da Anarquia. Do anarcocomunismo ao anarcossindicalismo*, Editora Hedra, 2014. Σελ. 63-64, 121-122.

²⁹⁵ Thomas, σελ 88.

²⁹⁶ *El bien público*, Mahón 30 Ιανουαρίου 1936.

²⁹⁷ Στο ίδιο.

προγράμματα μαχόταν για τη εξουσία, στοχεύοντας όχι απλώς στην πολιτική κυριαρχία αλλά στην επιβολή τελειώς διαφορετικών προγραμμάτων για την οικονομία και τον πολιτισμό, ακόμη και τη θρησκεία. Δύο εντελώς ανταγωνιστικούς τρόπους ζωής, δύο διαφορετικούς πολιτισμούς.²⁹⁸ Στον Ισπανικό εμφύλιο από την μία έχουμε τους αναρχικούς, οι ενέργειες των οποίων ειδώθηκαν μέσα από τον μπακουνικό μαξιμαλισμό ενός λαϊκού ξεσηκωμού ολοκληρωτικής καταστροφής του νομικού κράτους και ολόκληρου του αποκαλούμενου αστικού πολιτισμού.²⁹⁹ Από την άλλη την αντιδραστική δεξιά και τους φασίστες. Σε ποιο στρατόπεδο βρίσκεται ο μοναρχικός τύπος δεν υπάρχει αμφιβολία, όπως φανερώνουν οι έπαινοι προς την «θαυμάσια πράξη του Χίτλερ» να καταγγείλει τη Συνθήκη του Λοκάρνο την οποία η μοναρχική εφημερίδα εκθειάζει ως «μια έκκληση στην οικουμενική συνείδηση και το ένστικτο της διατήρησης σχετικά με τη βαρβαρότητα της Ρωσίας... που από το 1919 απειλεί τα θεμέλια του πολιτισμού».³⁰⁰

Η απήχηση των φασιστικών καθεστώτων στον μοναρχικό τύπο δεν είναι τυχαία. Τα αυταρχικά φασιστικά καθεστώτα εμφανίζονταν ως ο τρίτος δρόμος μεταξύ του παρηκμασμένου φιλελευθερισμού και του άθεου κομμουνισμού που υπέσκαπτε τις παραδοσιακές δομές και αξίες όπως η εκκλησία, η οικογένεια και η πατρίδα, μπροστά στην κομμουνιστική απειλή.³⁰¹ Η αντιπάθεια όμως απέναντι στην Ρωσία έναντι της Γερμανίας δεν χαρακτήριζε αποκλειστικά της αντιδραστικές δυνάμεις. Η δυτική Ευρώπη είχε να επιλέξει μεταξύ της καταστροφής της Γερμανίας όσο ήταν ακόμη αδύναμη, αφήνοντας έδαφος για ανάπτυξη στη Ρωσία από τη μια, και να επιτρέψει στο ναζιστικό καθεστώς να επικρατήσει στα δυτικά σύνορα της Ρωσίας ευελπιστώντας σε μια σύγκρουση μεταξύ των δύο.³⁰² Την οπτική αυτή υποστήριξε και ο Τσώρτσιλ μέχρι και το τέλος της δεκαετίας του 30 οπότε και συνειδητοποίησε τις επεκτατικές πολιτικές της Γερμανίας.³⁰³

Πάντως η Ρωσία δεν παρουσιάζεται μονάχα ως κομμουνιστικός κίνδυνος αλλά και ως κομμουνιστικό θύμα, ή μάλλον απόδειξη της αποτυχίας του κομμουνιστικού συστήματος, όπως φανερώνει η πολιτισμική κατάπτωση της μετά τη ρωσική επανάσταση

«Η αποκαλυπτική καταστροφή στη Ρωσία όχι μόνο μπορεί να παρασύρει την αγαπημένη μας Ισπανία στην άβυσσο, αλλά ακολουθεί και όλη την Ευρώπη, η οποία εδώ και πολύ καιρό φωνάζει εναντίον του εχθρού του χριστιανικού πολιτισμού... Όταν ο πολιτισμός εξαφανίζεται από έναν λαό, όχι μόνο αντικαθίσταται από έναν άλλον, αλλά είναι σχεδόν αδύνατο να τον επανακτήσει λόγω της κατάπτωσης στην οποία βυθίζονται τα υποταγμένα έθνη... Η Ρωσία είναι το βασίλειο του θανάτου και της ηθικής και υλικής ερήμωσης: σιωπηρά τα ανάκτορά της, κλειστά τα καταστήματά της, μετατρεπόμενα από τις κυβερνήσεις των Σοβιέτ σε περίπτερα, στα οποία σερβίρονται πορνογραφικά και βλάσφημα φυλλάδια, γραμμένα με αίμα και οι εκκλησίες μετατρεπόμενες σε κινηματογράφους, στους οποίους οι βλασφημίες και οι ατιμίες προκαλούν τη μοιραία κατάρρευση...».³⁰⁴

Η διαμάχη λοιπόν είναι βαθιά υπαρξιακή και γίνεται για τη διάσωση όχι του πολιτικού συστήματος ή των συμφερόντων μιας συγκεκριμένης τάξης αλλά της ίδιας της Ισπανίας: «Ο εκλογικός αγώνας την επόμενη Κυριακή, θα είναι για τη ζωή ή το θάνατο» και σημειώνει πως οι υπέρτατες αξίες των αντιδραστικών «μπορούν να συνοψιστούν σε αυτήν την υπερβατική λέξη: Ισπανία. Γιατί η φωνή της Ισπανίας τα συνοψίζει όλα (θρησκεία, πατρίδα, οικογένεια και τάξη). Ό,τι αρνούνται οι επαναστάτες

²⁹⁸ Payne, "The Spanish...", σελ. 3.

²⁹⁹ Eley, σελ. 96.

³⁰⁰ *El bien público*, Mahón 14 Μαρτίου 1936.

³⁰¹ Τσακαλογιάννης, σελ. 247.

³⁰² Bolloten, σελ 92.

³⁰³ Θανάσης Δ. Σφήκας, *Το «Χωλό Άλογο». Οι διεθνείς συνθήκες της ελληνικής κρίσης, 1941-1949.*

Βιβλιόπαμα, 2007. Σελ. 113-114.

³⁰⁴ *El bien público*, Mahón 11 Μαΐου 1936.

και θα ήθελαν να καταστρέψουν», για να ολοκληρώσει πως «ο εκλογικός αγώνας που έρχεται, γίνεται μεταξύ Ισπανίας και αντι-Ισπανίας».³⁰⁵

Αν και η “αντι-Ισπανία” στην οποία κάνει λόγο το άρθρο, αναφέρεται αφηρημένα σε οτιδήποτε δεν ανταποκρίνεται στην εικόνα των αντιδραστικών ως πρόπον και παραδοσιακό, πολύ συχνά, κυρίως από τη φασιστική CEDA, παίρνει τη συγκεκριμένη μορφή των εβραίων, των μαρξιστών και των μασόνων. Ιδιαίτερα οι εβραίοι μαρξιστές, «εκδιωκόμενοι από τα γκέτο» έρχονται στην Ισπανία για να «εγκατασταθούν και να εξαπλωθούν περίπου όπως σε κατακτημένα εδάφη».³⁰⁶ Βασικά το Λαϊκό Μέτωπο διευθύνεται από εβραίους και μασόνους που εξυπηρετούν τους νεφελώδεις σκοπούς του σοβιετικού κομμουνισμού,³⁰⁷ αν και αργότερα ο Φράνκο προσπάθησε να προσεταιριστεί τους Εβραίους.³⁰⁸

Μία διαχρονική αξία των αντιδραστικών δυνάμεων είναι η πίστη στο κράτος ως παράγοντας σταθερότητας και ευημερίας. Από την άλλη, οι Σοσιαλιστές-δημοκράτες της Δεύτερης Διεθνούς και οι μαρξιστές λενινιστές της Κόμιντερν συνέκλιναν στην οπτική του κράτους ως ένα εργαλείο που εξυπηρετεί τα συμφέροντα των καπιταλιστών ή των ευρύτερων κυρίαρχων τάξεων. Ως εκ τούτου, αν και διαφωνούσαν στον τρόπο κατάλυσης του κράτους, συμφωνούσαν στην αναγκαιότητα αυτής.³⁰⁹ Όσο για το πιο επαναστατικό κομμάτι του Λαϊκού Μετώπου, τους αναρχικούς, αυτοί εχθρεύονταν τα ιερά και όσια των αντιδραστικών: Το κράτος, την κυβέρνηση, τον αστικό πολιτισμό και την εκκλησία.³¹⁰ Το δίλημμα λοιπόν για τους αντιδραστικούς, είναι αυτό μεταξύ του μαρξιστικού κράτους και της Ισπανίας ή όπως το έθεσε ο Σοτέλο, λίγο πριν την δολοφονία του: «το ερώτημα σήμερα στη χώρα μας, δεν είναι μοναρχία η δημοκρατία. Το ερώτημα είναι Ισπανία ή αναρχία».³¹¹

«Από τη μια πλευρά, το μαρξιστικό κράτος, που είναι ταξικό κράτος. Και μπροστά το εθνικό κράτος που είναι υπερταξικό κράτος... Αλλά όσοι ζουν μέσα σε ένα κοινωνικό οικονομικό σύστημα (χριστιανικός πολιτισμός) πρέπει να σφίξουν την άμυνά τους όταν ελλοχεύει κάποιος κίνδυνος. Αυτή είναι η περίπτωση όλων των μη μαρξιστών Ισπανών, συμπεριλαμβανομένων φυσικά των μοναρχικών. Αυτό που βρίσκεται τώρα στο χείλος της αβύσσου δεν είναι η Δημοκρατία, αλλά η Ισπανία».³¹²

Κράτος για την δεξιά, σημαίνει φυσικά το ενιαίο κράτος της Μαδρίτης που υπερασπίζεται την ενότητα της Ισπανίας, ενάντια στην «αυτοδιάθεση για τις περιφέρειες και τις επαρχίες αλλά και για το Μαρόκο».³¹³ Καθώς το Λαϊκό Μέτωπο έδωσε δικαιώματα τοπικής ανεξαρτησίας, η εναντίωσή του από τους εθνικιστές αποτέλεσε εθνικό καθήκον υπέρ της ενότητας της χώρας.

Το προηγούμενο της Αστουρίας

---

³⁰⁵ *El bien público*, Mahón 12 Φεβρουαρίου 1936.

³⁰⁶ Mary Vincent, «The Spanish Church and the Popular Front: the experience of Salamanca province», στο: Martin S. Alexander, Helen Graham (επιμ.), *The French and Spanish Popular Fronts: Comparative Perspectives*, Cambridge University Press, 2002. Σελ. 84.

³⁰⁷ Στο ίδιο, σελ. 90.

³⁰⁸ Δημήτρης Ε. Φιλιππής, *Προφασισμός, εκφασισμός, ψευδοφασισμός*, University Studio Press, 2010. Σελ. 260-261.

³⁰⁹ Jessop Bob, «O estado», στο: Bem Fine, Alfredo Saad Filho (επιμ.), *Dicionario de Economia politica marxista*, Expressao Popular, 2020. Σελ. 251.

³¹⁰ Kedward, σελ. 6 και 20-21.

³¹¹ Γιάννης Ανδρουλιδάκης, «Εισαγωγή», στο: Γιάννης Ανδρουλιδάκης (επιμ.), *Η Ισπανία σε κόκκινο και μαύρο (τόμος Β) 1936*, Καινά Δαιμόνια, 2017. Σελ. 26.

³¹² *El bien público*, Mahón 11 Μαΐου 1936.

³¹³ *El bien público*, Mahón 6 Μαΐου 1936.

Οι φόβοι των αντιδραστικών, δεν είναι απλώς υποθετικοί, αλλά προέρχονται από την προηγούμενη εμπειρία τους από την εξέγερση στην Αστουρία τον Οκτώβρη του 1934.³¹⁴ Όπως γράφει η εφημερίδα «κανένας καλοπροαίρετος, όσο αφελής κι αν είναι, δεν μπορεί να εξαπατηθεί μπροστά στο επαναλαμβανόμενο γεγονός της σύμπραξης σοσιαλιστών και κομμουνιστών... Θα αρκούσε η περίπτωση της αποτρόπαιας επανάστασης της Αστουρίας, για να βεβαιώσουμε αυτόν τον ισχυρισμό».³¹⁵ Όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, το ζήτημα της αμνηστίας των φυλακισμένων αγωνιστών της εξέγερσης του Ηρωικού Οκτώβρη υπήρξε κομβικό για τους υποστηρικτές του Λαϊκού Μετώπου. Μάλιστα μετά την επικράτηση του Λαϊκού Μετώπου πλήθη εισέβαλαν στις φυλακές και απελευθέρωσαν τους κρατούμενους.³¹⁶ Το ίδιο ισχύει και για τους αντιδραστικούς, μόνο που για αυτούς οι φυλακισμένοι δεν είναι ούτε ήρωες ούτε θύματα αλλά εγκληματίες.

Η επανάσταση του Οκτωβρίου του 1934 έχει αφήσει μια παρακαταθήκη τόσο στην αριστερά όσο και στη δεξιά. Η παρακαταθήκη όμως για την αριστερά δεν είναι μόνο πολιτική αλλά και προσωπική και πρακτική καθώς χιλιάδες συναγωνιστές και συγγενείς βρίσκονται φυλακισμένοι πολλές φορές για λόγους καθαρά πολιτικούς λόγω της συμμετοχής τους στην εξέγερση. Το αίτημα για γενική αμνηστία υπήρξε ένα αίτημα που χαρακτήρισε την αριστερά και τη συνέχειά της μέσα στο χρόνο από τον Οκτώβρη του 34 μέχρι και τις εκλογές του 36. Ο αντιδραστικός τύπος ο οποίος παραδοσιακά αντιδρούσε στην αμνηστευση των φυλακισμένων μετά την ήττα των εκλογών υποστηρίζει την αμνηστία μονάχα όσον φυλακίστηκαν για λόγους πολιτικούς. Όπως εξηγεί η εφημερίδα «η δεξιά δεν τάχθηκε ποτέ κατά της αμνηστίας... Η δεξιά θα ψηφίσει αμνηστία, περιορίζοντάς την όμως σε αυτούς που την αξίζουν, ως θύματα μιας φάρσας, ως μετανοητές ενός βάνουσου πείσματος».³¹⁷

Η οπτική περί δίκαιης αντιμετώπισης των εξεγερμένων από το κράτος, βρίσκει σύμφωνους συντηρητικούς ιστορικούς όπως ο Payne ο οποίος γράφει πώς «η πιο αξιοσημείωτη πτυχή της ισπανικής καταστολής τα έτη 1934-35 ήταν η σχετική της επιείκεια» και για να το στηρίξει αυτό αναφέρεται στο μικρό αριθμό εκτελεσμένων σε σχέση με τις εκατοντάδες επαναστατών που οδηγήθηκαν στα δικαστήρια. Και συνεχίζει γράφοντας χαρακτηριστικά «η καταστολή από την ισπανική δημοκρατία ήταν στην πραγματικότητα ιστορικά άνευ προηγουμένου ως προς την επιείκειά της» σε σχέση με την κτηνώδη καταστολή που ακολούθησαν σε παρόμοιες περιπτώσεις άλλες χώρες, όπως για παράδειγμα συνέβη το 1871 μετά τη γαλλική κομμούνια και την τσαρική καταστολή μετά την πρώτη ρωσική επανάσταση.³¹⁸

Η επανάσταση του Οκτώβρη του 1934 αποτέλεσε το πρελούδιο του 1936.³¹⁹ Όλες οι συνιστώσες του Λαϊκού Μετώπου, ακόμη και οι πιο μετριοπαθείς οι οποίες την είχαν καταδικάσει μόλις λίγα χρόνια νωρίτερα, την εκθειάζουν δύο χρόνια αργότερα: «Οι ίδιοι οι αριστεροί που μετά την αποτυχία του κινήματος του Οκτώβρη, είπαν ότι δεν έχουν καμία σχέση με αυτό. Χωρίς όμως να το καταδικάσουν... Τώρα οι Σοσιαλιστές ισχυρίζονται ότι η νίκη τους στις εκλογές επηρεάζεται άμεσα από τους επαναστατικούς θορύβους του Οκτώβρη».³²⁰ Η στάση αυτή των μετριοπαθών δεν φανερώνει απλώς υποκρισία αλλά και την αδυναμία τους να αντισταθούν στο επαναστατικό κλίμα που επικράτησε μετά τις εκλογές του Φεβρουαρίου: «Αυτό είναι το αποτέλεσμα του Οκτωβρίου. Η επανάσταση του Οκτώβρη του 1934 θριάμβευσε τον Φεβρουάριο του 1936. Και εκείνοι που έδωσαν κάποιες δειλές και μπερδεμένες δηλώσεις αλληλεγγύης με την επανάσταση και μετά την αρνήθηκαν... πρέπει να φύγουν

³¹⁴ Thomas, σελ. 169.

³¹⁵ *El bien público*, Mahón 23 Μαΐου 1936.

³¹⁶ Thomas σελ. 183-184.

³¹⁷ *El bien público*, Mahón 13 Φεβρουαρίου 1936.

³¹⁸ Payne, "The Spanish...", σελ. 25-26.

³¹⁹ Rocker, "Ο Ισπανικός...", σελ. 37.

³²⁰ *El bien público*, Mahón 9 Ιουλίου 1936.

γιατί η άνοδός τους στην εξουσία δεν είναι παρά το θριαμβευτικό αποτέλεσμα του ίδιου του κινήματος που απέκρουσαν».³²¹

Ανάγκη για αντίδραση

Αν κάποιος λάβει υπόψη όλα τα παραπάνω η ανάγκη για οργάνωση και αντίδραση όλων των αντιδραστικών δυνάμεων ενάντια στο Λαϊκό Μέτωπο γίνεται προφανής. «Τώρα ο κίνδυνος είναι κοντά. Η ΕΣΣΔ ελέγχει και χρηματοδοτεί το μαρξιστικό κίνημα στην Ισπανία». Και θέτει το ερώτημα «Πώς παλεύετε εναντίον αυτού; Με φιλοσοφικές προτάσεις». Για την μοναρχική εφημερίδα τόσο η κοινοβουλευτικές διεργασίες όσο και η καθολική ψήφος είναι εχθροί της αντίδρασης αλλά δυστυχώς «είναι λίγο αργά. Δεν υπάρχει χρόνος για την αντικατάσταση του συστήματος». Το μόνο όπλο που απομένει λοιπόν είναι η ψήφος ενάντια στο Λαϊκό Μέτωπο. «Και σε αυτό το πολύ κακό έδαφος... δεν υπάρχει πολυτέλεια και περισσότερα όπλα από αυτά των ψήφων. Και με ψήφους πρέπει να κερδίσεις». Δυστυχώς όμως σε αντίθεση με «το μέτωπο του αντιπάλου που είναι πολύ εκτεταμένο και πυκνό» στους αντιδραστικούς κύκλους «δεν υπάρχει οργάνωση... από τους παραδοσιακούς έως τους φιλελεύθερους δημοκράτες». Αλλά άλλος δρόμος δεν υπάρχει «δεν υπάρχει χρόνος τώρα. Ο αγώνας παρουσιάζεται σε ένα πεδίο, και σε εκείνο το πεδίο, για το οποίο δεν υπάρχει επιλογή, δεν μπορείς να πας με κομφετί και σερπαντίνες, αλλά με το άθροισμα των ψήφων».³²² Οι αντιδραστικές δυνάμεις παραμένουν αισιόδοξες πως η παραδοσιακή Ισπανία, όπως αυτοί τουλάχιστον την καταλαβαίνουν εκφραζόμενη μοιρολατρικά μέσα από την ιστορία και την θρησκεία θα αντισταθεί

«Θα μας είχε καταπνίξει το κόκκινο κύμα... Δεν μπορούμε να το πιστέψουμε, όχι επειδή πιστεύουμε ότι τίποτα δεν πρόκειται να συμβεί και ότι πίσω από αυτές τις απειλές δεν υπάρχει καμία προετοιμασμένη δράση. Όχι. Η αυστηρή, απόλυτη πίστη μας ότι η Ισπανία δεν θα περάσει στα χέρια των σοβιετικών ορδών θεμελιώνεται διαφορετικά. Κι αυτό γιατί πιστεύουμε στην Ισπανία και τις εφεδρείες της. Στη δύναμη που μπορεί και θα αντισταθεί σε αυτές τις εγκληματικές απόπειρες. Σε μια Ιστορία, και μια παράδοση, σε ένα θρησκευτικό συναίσθημα που δεν ανατρέπεται».³²³

Όσο για τις μεθόδους αντίδρασης, ο μοναρχικός τύπος, δεν αφήνει καμία αμφιβολία, πως αυτές δεν περιορίζονται στα δημοκρατικά μέσα. Εξάλλου η ίδια η δημοκρατία δεν είναι πιο σημαντική από την ίδια την Ισπανία.

«Λυπόμαστε τους ρεπουμπλικάνους!... Γιατί εμείς οι Ισπανοί νοιαζόμαστε για τη δημοκρατία; Αυτό που έχει σημασία για εμάς είναι η Ισπανία. Οι μορφές διακυβέρνησης είναι μέσο, όχι σκοπός, και στους ευτυχισμένους καιρούς της μοναρχίας, από τον Βασιλιά και μετά, δεν μιλάμε για μοναρχία αλλά για Ισπανία. Η Ισπανία ήταν πάνω απ' όλα και έπρεπε να έρθει αυτό το καθεστώς που λέγεται δημοκρατικό, για να ακούσουμε ότι αυτό που είναι σημαντικό είναι η Δημοκρατία. Και ότι η Ισπανία είναι κάτι δευτερεύον ή τριτογενές: απολίθωμα θα λέγαμε. Η Ισπανία είναι η ουσία, η ουσία. Δημοκρατία δεν σημαίνει τίποτε άλλο από μια διαδικασία -παρεμπιπτόντως, ξεπερασμένη και άχρηστη- για να κυβερνήσεις... Ας μιλήσουμε λοιπόν για την Ισπανία. Την Ισπανίας που πεθαίνει. Την αγανακτισμένη Ισπανία... Ζήτω η Ισπανία! Πρώτα και κύρια».³²⁴

Η απαξία που δείχνει η εφημερίδα στις αρχές και τις αξίες της δημοκρατίας εξηγεί το καθεστώς που εδραιώθηκε μετά τη λήξη του εμφυλίου πολέμου και την επικράτηση του Φράνκο καθώς και την αντιμετώπιση που επιφυλάχτηκε στους εχθρούς του. Λαμβάνοντας υπόψη την επιθυμία για αντίδραση

³²¹ Στο ίδιο.

³²² *El bien público*, Mahón 10 Ιανουαρίου 1936.

³²³ *El bien público*, Mahón 1 Απριλίου 1936.

³²⁴ *El bien público*, Mahón 16 Ιανουαρίου 1936.

δεν πρέπει να εκπλήσσει το ηρωικό ύφος για την δεξιά αντεπαναστατική ένωση: «Είθε η Ισπανία να έχει έτοιμη την αντιστασιακή της δύναμη. Για αυτό υπάρχει ένα ξεκάθαρο μονοπάτι... Η Ένωση όλων όσων δεν εμπλέκονται στην επαναστατική περιπέτεια. Αυτή, και μόνο αυτή, μπορεί και πρέπει να είναι η τακτική. Όταν έρθει η ώρα, όταν πρέπει να δοθεί η τελική μάχη πρέπει να είμαστε όλοι μαζί, όχι μόνο μαζί, αλλά και σε συμφωνία. Με καθαρό ορίζοντα με προκαθορισμένη γραμμή συμπεριφοράς και χωρίς ασάφειες, με πλήρη συμμόρφωση. Το ότι αυτό απαιτεί θυσίες είναι αναμφισβήτητο».³²⁵

Οι 50 αποχρώσεις της βίας

Αναλογιζόμενη η μοναρχική εφημερίδα τη βία την οποία υφίσταται οι αντιδραστικές δυνάμεις από τους επαναστάτες του Λαϊκού Μετώπου αναρωτιέται ποιος είναι ο κατάλληλος τρόπος για να αντιδράσει κάποιος στην κόκκινη βία. Και η απάντηση είναι η βία οποιασδήποτε απόχρωσης και αν είναι αυτή.

«Ότι αν έρθει η επανάσταση δεν θα μας βρεί στα ήρεμα και γεμάτα αυτοπεποίθηση σπίτια μας. Ότι είμαστε έτοιμοι να αντιδράσουμε στην κόκκινη βία με τη λευκή ή μοβ ή γκριζα βία μας, ή όπως θέλετε να την πείτε. Νομιμότητα; Καλά νομιμότητα. Σε αυτό το μονοπάτι κανείς δεν πρέπει να φιμώσει την δεξιά. Είναι το σύνθημά σας και πρέπει να είναι η συμπεριφορά σας!»³²⁶

Βλέπουμε λοιπόν πως σε αντίθεση με την ανάλυση που έχει υιοθετηθεί από μερίδα ιστορικών η επιλογή της βίας υπήρξε εξ αρχής κυρίαρχη. Εξάλλου ανέκαθεν στην Ισπανία η βία υπήρξε αμφίδρομη. Όπως εξηγεί ο Θεζάρ Λορέντζο, η διαφορά βρίσκεται στο πώς το κράτος την αντιμετώπιζε έχοντας ξεκάθαρα δύο μέτρα και δύο σταθμά: «καταχρηστική ανοχή απέναντι στις βιαιοπραγίες της άκρας δεξιάς και της αστυνομίας, κατασταλτική μανία εναντίον της εξέγερσης των πιο απόκληρων».³²⁷ Έχοντας χάσει την εμπιστοσύνη του στο κράτος οι περισσότεροι ηγέτες της αντιδραστικής δεξιάς, και κυρίως της CEDA εγκατέλειψαν κάθε εμπιστοσύνη στα νόμιμα μέσα και συμπαραστάθηκαν με τα συνωμοτικά σχέδια της άκρας δεξιάς για την ανατροπή της δημοκρατίας. Η μέχρι πρότινος περιθωριακή φασιστική Φάλαγγα που έτυχε να πάρει τον έλεγχο της οργάνωσης νεολαίας της CEDA, ξεκίνησε μια εκστρατεία βίας στους δρόμους με στόχο να αποσταθεροποιήσει τη δημοκρατία ακόμα περισσότερο.³²⁸

3.2 Μετά τις εκλογές

Απεργίες

Οι απεργίες υπήρξαν το κύριο όπλο διεκδίκησης των ισπανών εργατών. Τον ρυθμό συνήθως τον έδινε η αναρχοσυνδικαλιστική ομοσπονδία. Οι αναρχικοί αντιτάχτηκαν στα κόμματα ή στις ενώσεις προτιμώντας την συνωμοτική οργάνωση και τη λαϊκή αυθόρμητη δράση. Απέρριψαν την εκλογική πολιτική υπέρ της άμεσης δράσης, υποστηρίζοντας την κλασική επαναστατική εικόνα των οδοφραγμάτων και της βίαιης αντίδρασης.³²⁹ Καθώς η αναρχοσυνδικαλιστική ομοσπονδία δεν χρέωνε συνδρομή στα μέλη της, τα οικονομικά της δεν της επέτρεπαν να συντηρεί για μεγάλο χρονικό διάστημα τους απεργούς εργάτες. Ως αποτέλεσμα οι απεργίες που αυτή διοργάνωνε ήταν συνήθως

³²⁵ *El bien público*, Mahón 2 Μαρτίου 1936.

³²⁶ *El bien público*, Mahón 18 Μαρτίου 1936.

³²⁷ Θεζάρ Μ. Λορέντζο, «Η βίαιη αναμέτρηση με τη Δεύτερη Ισπανική Δημοκρατία», στο: Γιάννης Ανδρουλιδάκης (επιμ.), *Η Ισπανία σε κόκκινο και μαύρο (τόμος Α) 1868-1936*, Καινά Δαιμόνια, 2016. Σελ. 298.

³²⁸ Cliff, Durgan, σελ. 39.

³²⁹ Eley, σελ 96.

μικρή διάρκεια και βίαιες.³³⁰ Η έκρηξη απεργιών που έλαβαν χώρα με την εγκαθίδρυση της κυβέρνησης του Λαϊκού Μετώπου προκάλεσαν πρωτοφανή επιδείνωση του οικονομικού και εργασιακού κλίματος, προκαλώντας την αντίδραση των αστικών τάξεων: «Η εργασιακή κρίση είναι ένα από τα αποτελέσματα της γενικής οικονομικής κρίσης που εκδηλώνεται με την εξαφάνιση ή την παρακμή πολλών επιχειρήσεων και την παράλυση πρωτοβουλιών και ιδιαίτερα επιδεινούμενη από νέα αίτια των τελευταίων μηνών».³³¹

Ενώ όσον αφορά τα εργατικά συνδικάτα, για τους μοναρχικούς, αυτά δεν είναι εχθροί μόνο των εργοδοτών αλλά και των ίδιων των εργαζόμενων καθώς «η επαναστατική ένωση κινείται αποκλειστικά από ταξικές παρορμήσει... Ο αντικοινωνικός χαρακτήρας αυτής της πολιτικής αποκαλύπτεται, εξάλλου, στο ότι δεν τείνει να συμφιλιώσει συμφέροντα». Ως εκ τούτου, αν και «η κοινωνική πολιτική γεννήθηκε ως μια προστατευτική αντίδραση των εργαζομένων ενάντια στις καταχρήσεις των εργοδοτών... τα συνδικάτα έχουν διαφορετικά συμφέροντα και μάλιστα αντιτίθενται στα συμφέροντα των εργαζομένων».³³² Και φυσικά από όλο αυτό το πανδαιμόνιο δεν θα μπορούσε να λείπει ο κύριος υπεύθυνος, η Μόσχα με τις δολοπλοκίες της κινώντας τα νήματα από το παρασκήνιο: «Όλος αυτός ο ξεσηκωμός του εργάτη υπακούει σε μια πλοκή. Αυτή η πλοκή σχεδιάστηκε στη Μόσχα... Όλα υπακούουν σε ένα σχέδιο», στο οποίο ο Λάργκο Καμπαγιέρο είναι ο πρωταγωνιστής. «Πρέπει να κερδίσουμε τη μάχη κατά της εργοδοσίας και της κυβέρνησης, είτε, και υπέδειξε στους ακροατές του τη δυνατότητα μιας Δημοκρατίας χωρίς εργοδότες, ως μετάβαση στη δικτατορία με την οποία ακούγεται και την οποία επεξεργάστηκε με το πείσμα ενός μανιακού».³³³

Ακριβώς όπως συνέβη και στην γειτονική Γαλλία οι αντιδραστικοί κατηγορούν το Λαϊκό Μέτωπο για καταστροφή της βιομηχανικής και αγροτικής παραγωγής, και όλα αυτά υπό τις εντολές φυσικά της Μόσχας.³³⁴ Για τους αντιδραστικούς η σημασία της παραγωγής είναι τόσο σημαντική ώστε αν ένα φασιστικό κράτος μπορούσε να τερματίσει τις απεργίες και την αναρχία και ανομία θα το υποστήριζαν.³³⁵ Φυσικά με την επικράτηση των αντιδραστικών στο τέλος του εμφυλίου πολέμου οι απεργίες απαγορεύτηκαν, οικοδομώντας την οικονομική ανάπτυξη της χώρας στην εργατική πειθαρχία και σταθερότητα. Η καταστολή οδήγησε σε πολύ χαμηλές για τα ευρωπαϊκά δεδομένα οικονομικές προσδοκίες και στην ανέχεια.³³⁶

Κόκκινος φασισμός, καταναγκασμός και βία

Αν και το Λαϊκό Μέτωπο οργανώθηκε κυρίως ως αντιφασιστική συμμαχία και το αντίπαλο στρατόπεδο όχι μόνο έχει φασιστικά χαρακτηριστικά αλλά και με την έναρξη του εμφυλίου πολέμου υποστηρίχθηκε ανοιχτά από τις δύο φασιστικές χώρες, την Ιταλία και τη Γερμανία, παρ' όλα αυτά η κατηγορία του φασισμού δεν αποτελεί αποκλειστική χρήση των αντιφασιστικών δυνάμεων. Το αντίθετο όπως θα δούμε, καθώς είναι οι ίδιοι οι μοναρχικοί και οι αντιδραστικοί οι οποίοι κατηγορούν την κυβέρνηση του Λαϊκού Μετώπου για φασισμό. Αυτό δεν πρέπει να εκπλήσσει. Ακόμη και

³³⁰ Φραντς Μπόρκεναου, «Το ιστορικό πλαίσιο», στο: Γιάννης Ανδρουλιδάκης (επιμ.), *Η Ισπανία σε κόκκινο και μαύρο (τόμος Α) 1868-1936*, Καινά Δαιμόνια, 2016. Σελ. 74-75.

³³¹ *El bien público*, Mahón 23 Μαΐου 1936.

³³² *El bien público*, Mahón 27 Ιουνίου 1936.

³³³ *El bien público*, Mahón 1 Ιουλίου 1936.

³³⁴ Mary Vincent, «The Spanish Church and the Popular Front: the experience of Salamanca province», στο: Martin S. Alexander, Helen Graham (επιμ.), *The French and Spanish Popular Fronts: Comparative Perspectives*, Cambridge University Press, 2002. Σελ. 91.

³³⁵ Thomas, σελ. 30.

³³⁶ Frances Lanon, «The Political Debate with Catholicism», στο: Helen Graham (επιμ.), *Spanish Cultural Studies: An Introduction: The Struggle for Modernity*, Oxford University Press, 2016. Σελ. 243.

Για την οικονομία και κοινωνία κατά την περίοδο της δικτατορίας του Φράνκο:
Νίκος Πουλιαντζάς, *Η Κρίση των Δικτατωριών. Πορτογαλλία - Ελλάδα - Ισπανία*, Θεμέλιο, 2006.

σύγχρονοι μελετητές όπως για παράδειγμα ο Payne, επιμένουν να υποβαθμίζουν το φασιστικό υπόβαθρο της ισπανικής δεξιάς ενώ ταυτόχρονα υπερτονίζουν αυτά τα στοιχεία του Λαϊκού Μετώπου που αυτοί χαρακτηρίζουμε ως φασιστικά.³³⁷ Φυσικά δεν πρέπει να λησμονούμε πως και οι ίδιοι οι κομμουνιστές αποδίδανε τους ίδιους χαρακτηρισμούς λίγα χρόνια πριν στους σοσιαλιστές δημοκράτες, αναφερόμενοι στον “Σοσιαλφασισμό”, θεώρώντας την σοσιαλδημοκρατία ως μια παραλλαγή του φασισμού.³³⁸

Η κατηγορία περί φασισμού ενάντια στο Λαϊκό Μέτωπο αναφέρεται κυρίως στα περιοριστικά μέτρα της κυβέρνησης ενάντια στις φασιστικές οργανώσεις καθώς και στην επικράτηση των αναρχοσυνδικαλιστών και την επιβολή των δικών τους πολιτικών έξω από τις συνήθεις κοινοβουλευτικές διαδικασίες. Με αφορμή τον νόμο περιορισμού των ενόπλων και του “γκκαγκστερισμού” (pistoleroismo) θεσπίζονται σύμφωνα με τους μοναρχικούς, δικτατορικοί νόμοι οι οποίοι στοχεύουν ενάντια στις συντηρητικές τάξεις της χώρας. «Το σοβαρό είναι να δημιουργηθεί ένας ειδικός νόμος για ορισμένες ομάδες πολιτών. Όπως συμβαίνει με αυτόν που συζητάμε». Και καταλήγει «είναι μια οπισθοδρόμηση στην ταξική νομοθεσία. Είναι ο σοβιετικός ιός που αρνείται κάθε είδους δικαιώματα σε άτομα που δεν ανήκουν στην προλεταριακή τάξη».³³⁹

Δεν πρέπει επίσης να ξεχνάμε πως κατά τη διάρκεια της δεύτερης δημοκρατίας που οι απόστρατοι στρατιωτικοί είχαν αφεθεί ανενόχλητοι, συνωμοτούσαν ανοιχτά ενάντια στην κυβέρνηση, με την ενθάρρυνση του ίδιου του αντιδραστικού τύπου που διαμαρτύρεται για τον αφοπλισμό τους.³⁴⁰ Καθώς όπως αναφέραμε παραπάνω ο κίνδυνος που ενέχει η αριστερά για τους αντιδραστικούς δεν είναι μόνο πολιτικός αλλά και πολιτισμικός, η μοναρχική εφημερίδα αναφέρεται στην επίθεση της κυβέρνησης ενάντια στην πιο σημαντική αξία των συντηρητικών αστικών τάξεων, την θρησκεία και την εκκλησιαστική εκπαίδευση. Ο καθολικισμός υπήρξε αξία τόσο σημαντική για κάποιους συντηρητικούς όσο το Άρειο αίμα για τους ναζιστές.³⁴¹

«Αλλά ας σημειώσουμε ότι τουλάχιστον η μισή Ισπανία θέλει θρησκευτική εκπαίδευση. Και κανένα κράτος, πολύ περισσότερο αυτό που ισχυρίζεται ότι βασίζεται στις αρχές της ελευθερίας και της δικαιοσύνης, δεν πρέπει να διεισδύσει στη συνείδηση των υπηκόων του για να τους στερήσει το ανεπίτρεπτο φυσικό δικαίωμα να εκπαιδεύουν τα παιδιά τους σύμφωνα με τη νόμιμη θέλησή τους».³⁴²

Υπάρχουν φυσικά για την εφημερίδα και στοιχεία θεσμικού φασισμού. Αυτά αναφέρονται στη λειτουργία της δικαστικής και νομοθετικής εξουσίας.

«Λοιπόν, εδώ είναι το άρθρο 28 για να αντικρούσει την υπόθεση: “Θα τιμωρούνται μόνο τα εγκλήματα που δηλώνονται τιμωρούμενα από το νόμο πριν από τη τέλεσή τους. Κανείς δεν θα κριθεί παρά μόνο από αρμόδιο δικαστή και σύμφωνα με τις νόμιμες διαδικασίες”. Δεν είμαι φασίστας. Δεν λέω ότι δεν θα καταλήξω να είμαι ένας, γιατί ο φασισμός είναι φυσικό τέκνο του κομμουνισμού, και η μαρξιστική επιθετικότητα που εξαπολύεται στην Ισπανία θα καταλήξει να μας κάνει όλους φασίστες. Ήδη μας καλούν έτσι όσους δεν

³³⁷ Payne, "The Spanish...", σελ. 22-23.

³³⁸ Eley, σελ 252 και 263,

Μιχάλης Λυμπεράτος, «Το ελληνικό «Λαϊκό Μέτωπο»: η απόπειρα μιας μαζικής αβτίδρασης στην επικείμενη δικτατορία Μεταξά», στο: Δημήτρης Ε.Φιλιππής (επίμ), 1936, *Ελλάδα και Ισπανία*, Βιβλιόραμα, 2007. Σελ. 100 και

Goldner, σελ. 29.

³³⁹ *El bien público*, Mahón 28 Απριλίου 1936.

³⁴⁰ Preston, σελ. 48.

³⁴¹ Thomas, σελ. 135.

³⁴² *El bien público*, Mahón 7 Μαΐου 1936.

είμαστε στο Λαϊκό Μέτωπο... και θα καταλήξουν να έχουν δίκιο. Αλλά πάντως, προς το παρόν, μέχρι τώρα, έχω δηλώσει ότι δεν είμαι φασίστας». ³⁴³

Η διάκριση φυσικά των εξουσιών αποτελεί θεμελιώδη συστατικό μίας κοινοβουλευτικής δημοκρατίας, σε αντίθεση με την μαρξιστική λενινιστική αντίληψη. ³⁴⁴ Η σύγκριση μεταξύ των εξουσιών φαίνεται ότι αποτέλεσε τον κανόνα στις επαρχίες αυτές όπου οι επαναστάτες επικράτησαν. Σύμφωνα με τον Bolloten «σε κάθε τοποθεσία το καινούργιο καθεστώς εγκαθίδρυσε την επιτροπή της CNT-FAI. Αυτή η επιτροπή δεν άσκησε μόνο νομοθετικές και εκτελεστικές εξουσίες, αλλά και απέδιδε δικαιοσύνη». ³⁴⁵

Το κινήγι ενάντια στους φασίστες και τους οπαδούς τους εκδηλώνεται με την διάλυση φασιστικών οργανώσεων και την κράτηση δεξιών υποστηρικτών: «Η κυβέρνηση συμφώνησε σε μια από τις πρόσφατες συζητήσεις της, τη διάλυση των φασιστικών ενώσεων και των παρόμοιων τους. Δεν έχουμε δει κανένα διάταγμα που να αναφέρεται σε αυτή τη συμφωνία». Και σημειώνει η εφημερίδα «δεν είναι δυνατόν να αποφασιστεί η διάλυση οποιασδήποτε από τις υφιστάμενες οργανώσεις, με απλή κυβερνητική απόφαση». ³⁴⁶

Έχοντας εδραιώσει τη σχέση μεταξύ αριστεράς και φασισμού, προσπαθεί να αποδομήσει τη σχέση μεταξύ φασισμού και καπιταλισμού, γράφοντας πως «ένα από τα πιο ανακριβή κλισέ που εκφράζονται γύρω από τον φασισμό είναι αυτό της υποτιθέμενης καπιταλιστικής του θέσης. Τίποτα πιο λανθασμένο από αυτό πραγματικά». Κι αυτό γιατί «ο φασισμός, όπως και ο χιτλερισμός, αισθάνεται βαθιά ανησυχία - αποστροφή, θα λέγαμε ακριβέστερα - απέναντι στον καπιταλισμό. Η οικονομική και κοινωνική πολιτική του αποσκοπούσε πάντα στον περιορισμό των μεγάλων συγκεντρώσεων πλούτου και, όταν ήταν απαραίτητο, στην υπερβολική φορολόγησή τους». Μάλιστα όπως σημειώνει «ο Μουσολίνι πέτυχε επιτεύγματα χρηματοοικονομικού-κοινωνικού τύπου για τα οποία τα σοσιαλιστικά κόμματα της ευρωπαϊκής Δύσης διαλαλούσαν μάταια εδώ και πολλά χρόνια». ³⁴⁷ Αν και οι μικροαστοί εχθρεύονταν το κεφάλαιο οι αντιδραστικές και φασιστικές δυνάμεις προσπάθησαν να τους πείσουν ότι είναι προς το συμφέρον τους να αντισταθούνε στο σοσιαλισμό. ³⁴⁸ Εξάλλου ο φασισμός αποτέλεσε μια σύνθεση επαναστατικών και αντιδραστικών στοιχείων, υιοθετώντας ακόμη και από την αριστερά όπως για παράδειγμα την οργάνωση των εργατικών σωματείων. ³⁴⁹

Η μοναρχική εφημερίδα δεν παραλείπει να αναφερθεί στην καταπίεση που ασκείται στο εσωτερικό των δημοκρατικών. Σύμφωνα με τη μοναρχική εφημερίδα η βία και η καταπίεση προέρχεται από το πιο ακραίο και επαναστατικό κομμάτι του Λαϊκού Μετώπου τους αναρχοσυνδικαλιστές της CNT ενάντια στους μετριοπαθείς σοσιαλιστές της UGT. Τα δύο σωματεία διαφοροποιούνταν στις βασικές τους αρχές καθώς η UGT ακολουθούσε το μαρξιστικό μοντέλο το οποίο συνδύαζε σοσιαλιστικό κοινοβουλευτισμό με συγκεντρωτικά συνδικάτα σε αντίθεση με την CNT η οποία ευνοούσε κυρίως τον τοπικισμό και τον φεντεραλισμό. ³⁵⁰ Αν και οι επαναστάτες του CNT θυσίασαν τελικά την επανάσταση για τον πόλεμο, οι σχέσεις τους με τους μετριοπαθείς σοσιαλιστές και την UGT ήταν πάντα προβληματικές. ³⁵¹ Εξ άλλου ο αναρχισμός στην Ισπανία θεμελιώνεται στην ιδεολογία της "ιδιαίτερης

---

³⁴³ *El bien público*, Mahón 6 Μαΐου 1936.

³⁴⁴ Carr, σελ. 145.

³⁴⁵ Bolloten, σελ. 60.

³⁴⁶ *El bien público*, Mahón 11 Μαΐου 1936.

³⁴⁷ Στο ίδιο.

³⁴⁸ Passmore, σελ. 8.

³⁴⁹ Passmore. Σελ. 16-17.

³⁵⁰ Eley, σελ. 72-73.

³⁵¹ Peirats, "Tome 1...", σελ. 302 και 322-323.

πατρίδας” (*patria chica*) η οποία δίνει υπερβολική σημασία στο τοπικό στοιχείο, σε αντίθεση με την κρατικιστική συγκεντρωτική αντίληψη των μαρξιστών της UGT.³⁵² Οι διαφορές όμως δεν είναι μονάχα ιδεολογικές και πολιτικές. Η σύμπραξη των σοσιαλιστών και του σωματίου τους UGT με την δικτατορία του Πρίμο ντε Ριβέρα το 1923 εις βάρος των αναρχοσυνδικαλιστών αντιπάλων τους δεν ξεχάστηκε από τους τελευταίους.³⁵³ Φυσικά για χάρη του κοινού σκοπού και ιδιαίτερα όταν αργότερα βρέθηκαν αντιμέτωποι με την επέλαση του Φράνκο, οι δύο συνδικαλιστικές οργανώσεις συμφιλωθήκαν.³⁵⁴ Η μοναρχική εφημερίδα κάνει ειδική αναφορά στον ανταγωνισμό μεταξύ των δύο οργανώσεων και στην προσπάθεια της αναρχοσυνδικαλιστικής ομοσπονδίας να επιβληθεί έναντι των σοσιαλιστών.

«Αυτοί της CNT δεν θέλουν να παρευρεθούν στη διαδήλωση και στη συνάντηση που οργάνωσαν οι σοσιαλιστές της UGT. Δεν πιστεύουν σε αυτά. Οι μαρξιστές που σηκώνουν τις γροθιές τους πρεσβεύουν τη δικτατορία εξίσου με τους φασίστες που σηκώνουν τα χέρια τους απλωμένα. Δεν έχει σημασία. Και οι δύο εκφράσεις -λένε- οδηγούν στην ίδια αναγωγή: την κυβέρνηση μιας τάξης, ενός μόνο κόμματος... Ο επαναστατικός μαρξισμός θέλει να αναλάβει την πολιτική εξουσία χωρίς να δίνει συμμετοχή στους άλλους εργατικούς πυρήνες».³⁵⁵

Πολλοί φορείς πολιτικοί και κοινωνικοί πέρα από τις αντιδραστικές δυνάμεις εξέλαβαν την απολυταρχική διακυβέρνηση του Λαϊκού Μετώπου ως απειλή.³⁵⁶ Αξίζει πάντως να σημειωθεί πως αρκετές ηγετικές φυσιογνωμίες του αναρχικού κινήματος έχουν κατά καιρούς ασκήσει κριτική στις εξουσιαστικές τάσεις της CNT σε περιοχές στις οποίες επικράτησε το 36 αλλά και πρωτότερα. Ο Θέζαρ Λορένζο μιλάει για «ένα είδος αναρχικού εξτρεμισμού» το οποίο οδηγεί στην «αυτοακύρωση του αναρχισμού» καθώς οι αναρχικοί «επέβαλαν την κυριαρχία τους με την βία», προφανής αντίφαση για επαναστάτες αγωνιστές που οραματίζονταν «να καταργήσουν τους νόμους και να εγκαθιδρύσουν μια κοινωνία χωρίς εξουσία και καταναγκασμό».³⁵⁷ Ακόμη και στις περιπτώσεις επαρχιών όπου οι κολεκτιβοποιήσεις υπήρξαν αρκετά δημοφιλείς, όπως για παράδειγμα στην Αραγώνα όπου η πλειοψηφία των κολεκτίβων υπήρξε εθελοντική,³⁵⁸ πρέπει να τονιστεί πως ως έναν βαθμό αυτό οφειλόταν στην παρουσία των πολιτοφυλακών, το μεγαλύτερο μέρος των οποίων ήταν μέλη της CNT και της FAI.³⁵⁹ Το ότι πολλές από αυτές τις τακτικές υπήρξαν απεχθείς σε κάποιους από τους αναρχικούς ηγέτες είναι από μόνο του δηλωτικό της απόστασης μεταξύ πράξης και θεωρίας.³⁶⁰

Την ανάγκη για χρήση βίας οι αναρχικοί την αναγνωρίζουν φυσικά ανοιχτά, δηλώνοντας πως για να συντρίψεις τους ταξικούς σου εχθρούς δεν είναι απαραίτητη «η επιβολή μιας μόνιμης δικτατορίας,

---

³⁵² Goldner, σελ. 18-19 και 22-23.

³⁵³ Bookchin, “Η Ισπανική Επανάσταση...”, σελ. 22-23 και Θεζάρ Μ. Λορέντσο, «Η βίαιη αναμέτρηση με τη Δεύτερη Ισπανική Δημοκρατία», στο: Γιάννης Ανδρουλιδάκης (επιμ.), *Η Ισπανία σε κόκκινο και μαύρο (τόμος Α) 1868-1936*, Καινά Δαιμόνια, 2016. Σελ. 247.

³⁵⁴ José Peirats, *La CNT dans la révolution espagnole (Tome 3)*, Noire et Rouge, 2020. Σελ. 43-81.

³⁵⁵ *El bien público*, Mahón 8 Μαΐου 1936.

³⁵⁶ Rafael Cruz, «Ο μεγάλος φόβος: Η ισπανική πολιτική την άνοιξη του 1936», στο: Δημήτρης Ε.Φιλιππίς (επίμ), *1936, Ελλάδα και Ισπανία*, Βιβλιόραμα, 2007. Σελ. 198.

³⁵⁷ Θεζάρ Μ. Λορέντσο, «Η βίαιη αναμέτρηση με τη Δεύτερη Ισπανική Δημοκρατία», στο: Γιάννης Ανδρουλιδάκης (επιμ.), *Η Ισπανία σε κόκκινο και μαύρο (τόμος Α) 1868-1936*, Καινά Δαιμόνια, 2016. Σελ. 295-299.

³⁵⁸ Gaston Leval, «Uma comuna em Aragão», στο: George Woodcock (επιμ.), *Os Grandes Escritos Anarquistas*, L&PM Editores, 2019. Σελ. 268-277.

³⁵⁹ Bolloten, σελ. 71.

³⁶⁰ Bolloten, σελ. 75.

Woodcock, “*História...*”, σελ. 138.

αλλά πρέπει να χρησιμοποιήσεις ικανοποιητική».³⁶¹ Ακόμη πάντως και όταν δεν ασκήθηκε άμεσα βία ή απειλή βίας πολλοί αγρότες και επαγγελματίες εξαναγκάστηκαν από την έλλειψη επιλογών λόγω της απόλυτης επικράτησης των αναρχοσυνδικαλιστικών σωματείων να συνεργαστούν με αυτά ακόμη και αν δεν το επιθυμούσαν.³⁶²

Η κορύφωση της βίας ήρθε φυσικά με την έναρξη των εχθροπραξιών μετά την στρατιωτική ανταρσία. Η γκρίζων αποχρώσεων βία των αντιδραστικούς διακρινόταν από μια θεμελιώδη ασυμμετρία από αυτή χρώματος κοκκινόμαυρου των αναρχικών. Στις φασιστικές περιοχές οι στρατιωτικές αρχές είχαν τους τρόπους να ανακόψουν τη βία καθώς στις περιοχές τους δεν υπήρχε κατάρρευση της αστυνομίας και της δημόσιας τάξης. Μετά την επικράτηση μάλιστα του Φράνκο ολόκληρα χωριά κυριολεκτικά ξεριζώθηκαν από το χάρτη λόγω της καταστολής. Η βία, η κτηνωδία, το ξύρισμα και ο βιασμός των γυναικών και οι μαζικές δημόσιες δολοφονίες αντρών και γυναικών συστηματοποιήθηκαν.³⁶³ Εξ άλλου οι αντιδραστικοί ποτέ δεν απέβλεπαν στην εγκαθίδρυση μιας τυπικής δικτατορίας, ενάντια στην κοινοβουλευτική δημοκρατία και το κράτος του συνταγματικού δικαίου. Σε αντίθεση με τους παραδοσιακούς συντηρητικούς ο Φρανκισμός δεν αντιλαμβάνονταν τις δημοκρατικές αρχές ως εχθρικές πολιτικές φόρμες που μπορούν απλώς να απαγορευτούν. Αντιλαμβάνονταν τις περιοχές που είχαν εμποτιστεί με τις δημοκρατικές ιδέες ως ένα μέρος του ισπανικού πληθυσμού ο οποίος είχε κατά κάποιον τρόπο “μολυνθεί”. Ο στόχος λοιπόν των αντιδραστικών ήταν ο εσωτερικός αποικισμός και η κάθαρση του μολυσμένου μέρους του έθνους.³⁶⁴ Εξ άλλου οι θεωρίες “κοινωνικού δαρβινισμού” δεν ήτανε ξένες στις ισπανικές φασιστικές δυνάμεις.³⁶⁵

Η κατανόηση της βίας και η καταγραφή της δεν είναι ένα εύκολο πράγμα. Η αντιδραστική δεξιά σε αντίθεση με την αριστερά ποτέ δεν αναγνώρισε ούτε απολογήθηκε για αυτή ακόμη και μετά το πέρας του εμφυλίου. Στην Ισπανία μόλις πρόσφατα έχει επιτραπεί η σοβαρή μελέτη και καταγραφή της αντιδραστικής και φασιστικής βίας με τις πρώτες ενδείξεις να επιβεβαιώνουν κάποιες από τις πιο ζοφερές εκτιμήσεις των αντιφασιστών.³⁶⁶

Πάντως, ακόμη και στο έργο σοβαρών ακαδημαϊκών το θέμα της βίας δεν αποτυπώνεται ξεκάθαρα, όπως δείχνει το παρακάτω απόσπασμα από το βιβλίο “Οι Αναρχικοί” του James Joll

«Δήλωσαν στο δήμαρχο ότι δημιουργήθηκε μια αντιεξουσιαστική κομμούνα· **οι τέσσερεις εθνοφύλακες του χωριού αφοπλίστηκαν και εκτελέστηκαν**· ξεδιπλώθηκε η κοκκινόμαυρη σημαία των Ισπανών αναρχικών και έγιναν προετοιμασίες για την άμυνα του χωριού και το μοίρασμα της γης. **Μέχρι εκείνη τη στιγμή είχαν γίνει όλα χωρίς βία**·»³⁶⁷

Λάργκο Καμπαγιέρο

Ο Λάργκο Καμπαγιέρο αποτελεί ένα μοιραίο πρόσωπο στην ιστορία του ισπανικού εμφυλίου στο οποίο καταλογίζονται συνήθως από όλες τις πλευρές ολέθρια λάθη.³⁶⁸ Λόγω των διαφωνιών του με τους μετριοπαθείς του σοσιαλιστικού PSOE και τον αρχηγό τους Πριέτο, απομακρύνθηκε από το κόμμα τον Δεκέμβριο του 35. Από τότε και μετά, έχοντας αποκοπεί από το σοσιαλιστικό κόμμα,

³⁶¹ Peirats, "Tome 1...", σελ. 136.

³⁶² Bolloten, σελ. 49.

³⁶³ Graham "The Spanish Civil...", σελ. 31-33.

³⁶⁴ Graham, "The Spanish Republic...", σελ. 83-84.

³⁶⁵ Φιλίππης, "Ισπανικός Εμφύλιος...", σελ. 20 και

Richard Cleminson, «Beyond Tradition and "Modernity": The Cultural and Sexual Politics of Spanish Anarchism», στο: Helen Graham (επιμ.), *Spanish Cultural Studies: An Introduction: The Struggle for Modernity*, Oxford University Press, 2016. Σελ. 118.

³⁶⁶ Preston, σελ. 303-320.

³⁶⁷ Joll, σελ. 326-327.

³⁶⁸ Preston, σελ. 90-91.

αυτοπροσδιορίστηκε αποκλειστικά ως ο αρχηγός του εργατικού σοσιαλιστικού σωματείου UGT και ως εκπρόσωπος των σοσιαλιστών επαναστατών.³⁶⁹ Η εφημερίδα αναφέρει για τον Καμπαγιέρο πως «ο Λάργκο Καμπαγιέρο, βρίσκεται σχεδόν στα κομμουνιστικά όρια. Έχει τόσες επαφές με τη Μόσχα όσες μπορεί να έχει το επίσημο σοβιετικό κόμμα. Και ως εκ τούτου ο κίνδυνος. Και ο δόλος».³⁷⁰ Η ειρωνεία είναι πως στην αρχή της πολιτικής του καριέρας ο Καμπαγιέρο υπήρξε μετριοπαθής, ο οποίος μάλιστα ισχυριζόταν πως ο «έξτρεμισμός» δεν θα μπορούσε να έχει μέλλον στην Ισπανία λόγω των επιτυχιών του ισπανικού ρεφορμισμού. Κι όμως υπήρξε αυτός ο οποίος ανήγαγε τον εξτρεμισμό σε αναπόσπαστη τακτική.³⁷¹ Ο Καμπαγιέρο μεταλλάχθηκε από μετριοπαθής σε επαναστάτη κατά τη διάρκεια της θητείας του ως υπουργός εργασίας μεταξύ 1931-1932 κατά τη διάρκεια της οποίας απογοητεύτηκε από τις προοπτικές που προσφέρει το κοινοβουλευτικό πολίτευμα όταν συνειδητοποίησε πως ακόμη και οι πολλοί προσεκτικές μεταρρυθμίσεις που αυτός προωθούσε αποτύχαιναν. Ως αποτέλεσμα υιοθέτησε επαναστατικές μαρξιστικές θέσεις απορρίπτοντας το ρεφορμισμό μέσα από δημοκρατικές διαδικασίες. Αυτή η μεταμόρφωση θα φτάσει στο απόγειό της το 1936 αποδίδοντάς του το προσωνύμιο του «Ισπανού Λένιν».³⁷²

«Το μεγαλύτερο όμως μέρος του Σοσιαλιστικού Κόμματος, ακολουθώντας τις κατευθυντήριες γραμμές του κ. Λάργκο Καμπαγιέρο, οδεύει προς τον κομμουνισμό και διακηρύσσει τη νομιμότητα της κατάκτησης της εξουσίας για το προλεταριάτο “με κάθε δυνατό μέσο”».³⁷³

Η πολιτική Καμπαγιέρο δεν είναι ασύνδετη με αυτή των αναρχοσυνδικαλιστών καθώς ο ανταγωνισμός των αριστερών σοσιαλιστών με τους αναρχικούς προσέδωσε στους νοτιοευρωπαίους σοσιαλιστές ένα πιο μαξιμαλιστικό ή πολεμικό ύφος, μετατρέποντας τους πιο δεκτικούς στην άμεση δράση σε σχέση με τους κοινοβουλευτικούς σοσιαλιστές του βορρά.³⁷⁴ Πιο συγκεκριμένα, όπου οι αναρχικές ενώσεις ήταν ισχυρές, οι σοσιαλιστές συνήθως ακολουθούσαν ρεφορμιστική τακτική, ενώ στην αντίθετη περίπτωση, οι σοσιαλιστές συμπεριφέρονταν σαν ριζοσπάστες. Όπου οι αναρχικές ενώσεις ήταν ισχυρές δέχονταν τον κύριο όγκο της επίθεσης των εργοδοτών. Όπου η UGT υπερίσχυε οργανωτικά αναγκαζόταν να καταφύγει σε αγωνιστικές μορφές δράσης εξαιτίας της αδιαλλαξίας των εργοδοτών και των απαιτήσεων που προβάλλει η βάση της.³⁷⁵ Αλλά επηρεαζόταν και από τους συντηρητικούς. Όσο οι δεξιοί συντηρητικοί ρεπουμπλικανοί συγκεντρώνονταν γύρω από την CEDA του Λερού και η συνεργασία τους με τους σοσιαλιστές φάνταζε αδύνατη, τόσο οι σοσιαλιστές του Καμπαγιέρο απομακρύνονται από το ρεφορμιστικό κέντρο προς τα επαναστατικά αριστερά άκρα των αναρχοσυνδικαλιστών. Η προσέγγισή του με την επανάσταση ενισχύθηκε από τους φόβους του μετά τα γεγονότα στην Αστουρία το 1934 υπερκερσασμού των σοσιαλιστών από την αριστερά. Αντίθετα, ο έτερος ηγέτης των σοσιαλιστών και νέμεσις του Καβαγιέρο, Ινταλέσιο Πριέτο επεδίωκε την συμμαχία ρεπουμπλικανών και σοσιαλιστών. Ο Πριέτο δεν παρακινούνταν αποκλειστικά από την πολιτική του μετριοπάθεια, αλλά και επειδή καταλάβαινε πως ένα Λαϊκό Μέτωπο χωρίς ερείσματα στο κέντρο, αλλά βασισμένο μόνο στην αριστερά, δεν θα είναι αρκετά ισχυρό για να κυριαρχήσει σε ολόκληρη την

---

³⁶⁹ Santos Juliá, «The origins and nature of the Spanish Popular Front», στο: Martin S. Alexander, Helen Graham (επιμ.), *The French and Spanish Popular Fronts: Comparative Perspectives*, Cambridge University Press, 2002. Σελ. 32-33.

³⁷⁰ *El bien público*, Mahón 26 Μαρτίου 1936.

³⁷¹ Stanley G Payne, *The Spanish Civil War*, Cambridge University Press, 2012. Σελ. 11.

³⁷² Paul Heywood, «The development of marxist theory in Spain and Frente Popular», στο: Martin S. Alexander, Helen Graham (επιμ.), *The French and Spanish Popular Fronts: Comparative Perspectives*, Cambridge University Press, 2002. Σελ. 119.

³⁷³ *El bien público*, Mahón 6 Απριλίου 1936.

³⁷⁴ Eley, σελ. 111.

³⁷⁵ Bookchin, «Οι Ισπανοί αναρχικοί...», σελ. 249-250 και Thomas, σελ. 133.

χώρα.³⁷⁶ Για τους μοναρχικούς «ο σοσιαλισμός έχει στόχο: την κοινωνική επανάσταση. Προς αυτή οδεύει γρήγορα και αποφασιστικά, και για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού εξολοθρεύει ό,τι τον εμποδίζει. Ο αγενής και βίαιος τρόπος με τον οποίο καταπολεμήθηκε η μεταρρυθμιστική τακτική το αποδεικνύει αυτό».³⁷⁷ Σε αυτό συνηγορούν και οι συνεχείς και εκτενείς αναφορές στο παράδειγμα της Ρωσίας και της ρωσικής επανάστασης: «η δικτατορία του προλεταριάτου θα ασκείται από τους σοσιαλιστές, και θα το ασκήσουν όπως στη Ρωσία, εξαλείφοντας και συντρίβοντας τους υπόλοιπους, αυτούς που, έστω και προς την ίδια κατεύθυνση, δεν έχουν την ιδιόμορφη και αυστηρή αντίληψη του επαναστατικού σοσιαλισμού».³⁷⁸

Βλέπουμε λοιπόν πως οι δηλώσεις του Καμπαγιέρο επιβεβαιώνουν τους φόβους και ενισχύουν τον τρόπο των μετριοπαθών και ρεφορμιστών. Στην πραγματικότητα όμως πέρα από την προκλητική ρητορική η πραγματική πολιτική του Καμπαγιέρο υπήρξε αρκετά συνετή και μετριοπαθής.³⁷⁹

Σύμφωνα πάντως με τον Payne, ο Καμπαγιέρο και οι οπαδοί του προκαλούσαν και κατηγορούσαν διαρκώς τη δεξιά ελπίζοντας πως έτσι θα προκαλέσουν κάποιου είδους επέμβαση από το στρατό την οποία υπέθεσαν πως θα ήταν αρκετά ασθενής ώστε να συντριβή με μια γενική απεργία και να ανέβουν στη συνέχεια οι επαναστάτες σοσιαλιστές στην εξουσία.³⁸⁰

Η σύγκρουση μεταξύ μετριοπαθών και αριστερών σοσιαλιστών μετουσιώνεται σε σύγκρουση μεταξύ δυο πολιτικών γιγάντων, του Καμπαγιέρο και του Πριέτο. Οι δυο άντρες αποτελούν ένα δίπολο ανάλογο των Βίων του Πλουτάρχου, με διακριτά χαρακτηριστικά αλλά και προσωπική έχθρα. Το σοσιαλιστικό κόμμα PSOE αν και σοσιαλδημοκρατικό στην πραγματικότητα αυτοπροσδιορίζονταν σαν μαρξιστικό. Η δεξιά πτέρυγα του κόμματος με ηγέτη τον Ινταλέθιο Πριέτο ταυτίστηκε με τους δημοκρατικούς φιλελεύθερους αστούς, ενώ η αριστερή του Λάργκο Καμπαγιέρο αν και στα λόγια διαφωνούσε, στην πράξη δίσταζε να συγκρουστεί και να διαχωριστεί από αυτή. Ως αποτέλεσμα η απογοητευμένη βάση του κόμματος άρχισε να στρέφεται προς το κομμουνιστικό κόμμα ψάχνοντας μια επαναστατική εναλλακτική λύση. Αυτό φάνηκε καθαρά με τη συγχώνευση της νεολαίας του PSOE με την αντίστοιχη του PCE το Μάη του 36, το οποίο οδηγήθηκε τελικά υπό τον πλήρη έλεγχο του μέχρι τον Νοέμβριο.³⁸¹ Για τον μοναρχικό τύπο οι δύο σοσιαλιστές δεν είναι πολύ διαφορετικοί αλλά ο Πριέτο είναι λιγότερο επικίνδυνος από τον Καμπαγιέρο: «Όσον αφορά τις διαφορές μεταξύ του Λάργκο Καμπαγιέρο και των πιο μετριοπαθών αγωνιστών όπως του Πριέτο, επικρατεί η λογική του μη χείρον βέλτιστων ενώ στην πραγματικότητα, αυτό που διαφοροποιεί τον ένα από τον άλλο είναι ένα επιφανειακό ζήτημα διαδικασίας».³⁸² Οι διαφορές τους έγιναν ορατές στις ομιλίες τους, του Πριέτο στο Μπιλμπάο και του Καμπαγιέρο στο Καντίτζ, όπου έγινε φανερό πως «η ολοκληρωμένη διάσπαση του σοσιαλισμού βρίσκεται ήδη στη μέση του δρόμου» και παρά το ότι «η σύγκριση δείχνει επίσης ποια είναι η πιο επικίνδυνη και η πιο τρομακτική» παρ'όλα αυτά και οι δύο οδεύουν «προς το ίδιο τέλος».³⁸³

Όσο για τις μεθόδους διεκδίκησης, οι συνδικαλιστές της UGT του Καμπαγιέρο έχοντας ενωθεί με τους αναρχικούς επαναστάτες της CNT πιστεύουν μόνο στην ρήξη και τις μαχητικές απεργίες, καθώς «ο κ. Λάργκο Καμπαγιέρο θεωρεί το καπιταλιστικό καθεστώς ανίσχυρο και καταποντισμένο. Διακηρύσσει τη βέβαιη αποτυχία της ρεπουμπλικανικής αριστεράς και προωθεί τις απεργίες ως λύση επαναστατική σε όλα τα προβλήματα που εκκρεμούν».³⁸⁴ Αντίθετα, οι μετριοπαθείς επικρίνουν

---

³⁷⁶ Graham, "The Spanish Republic ...", σελ. 44-47 και 62-65.

³⁷⁷ *El bien público*, Mahón 24 Απριλίου 1936.

³⁷⁸ *El bien público*, Mahón 27 Απριλίου 1936.

³⁷⁹ Thomas, σελ 187.

³⁸⁰ Payne, "The Spanish...", σελ. 48.

³⁸¹ Cliff, Durgan, σελ. 64.

³⁸² *El bien público*, Mahón 26 Μαΐου 1936.

³⁸³ *El bien público*, Mahón 29 Μαΐου 1936.

³⁸⁴ *El bien público*, Mahón 23 Μαΐου 1936.

ακολουθώντας τον δρόμο της μετριοπάθειας με τον «κ. Πριέτο να φοβάται και να ταλαιπωρείται από τη βαρβαρότητα αυτών των διαδηλώσεων και να τις αποδοκιμάζει κυρίως για την ατμόσφαιρα που δημιουργούν».³⁸⁵

Επίσης, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η διαφορετική ανάγνωση του επαναστατικού παρελθόντος και η αντανάκλασή του στο παρόν. Για τους μεν μετριοπαθείς, η επανάσταση της Αστουρίας πραγμάτωσε την επανάσταση η οποία «εδραιώθηκε με τον εκλογικό θρίαμβο» και τώρα απομένει η «διαχείριση της», ενώ για τους δε επαναστάτες, η επανάσταση ακόμα δεν έχει πραγματοποιηθεί.³⁸⁶

Αθάνια

Τον Φεβρουάριο του 1936 ο Αθάνια ανεβαίνει στην προεδρία. Μεταξύ 1931 και 1934 η Κομιντέρν αποκαλούσε τον Αθάνια φασίστα, χαρακτηρισμός σίγουρα υπερβολικός, αν και αντικατοπτρίζει με ακρίβεια την συστηματική καταπίεση των μαζών επί της προεδρίας του.³⁸⁷ Αλλά το 36, ο μετριοπαθής ηγέτης, σε σχέση με το παρελθόν είχε ριζοσπαστικοποιηθεί αν και απείχε αρκετά από τους επαναστάτες σοσιαλιστές.³⁸⁸ Βρέθηκε να ηγείται μιας ανίερης συμμαχίας μετριοπαθών και επαναστατών. Καθώς οι τελευταίοι αρνιόντουσαν να συμμετάσχουν σε μια μη επαναστατική κυβέρνηση ο Αθάνια αναγκάστηκε να σχηματίσει μια κυβέρνηση μειοψηφίας συνασπισμού αριστερών δημοκρατικών κομμάτων, προσπαθώντας ανεπιτυχώς να αποφύγει την πολιτική κρίση και τον εμφύλιο πόλεμο.³⁸⁹ Για τους μοναρχικούς ο Αθάνια υπήρξε ένας πολιτικός μετριοπαθής «προσκολλημένος στην προκατάληψη της συνταγματικής νομιμότητας» ο οποίος προσπάθησε ανεπιτυχώς να επιβάλει σε όλα τα κόμματα να «σέβονται το δημοκρατικό Σύνταγμα».³⁹⁰ Στην πραγματικότητα στο Λαϊκό Μέτωπο επικρατεί μια διπλή εξουσία παρόμοια με αυτή που επικρατούσε μεταξύ του Φεβρουαρίου και του Οκτωβρίου του 17 στην Ρωσία.³⁹¹ Με αρκετή δόση ειρωνείας ο πάντα κριτικός προς τους δημοκρατικούς Payne γράφει πως η σύγκριση του Αθάνια με τον Κερένσκι, είναι «παραπλανητική και άδικη» για τον Κερένσκι καθώς ο Ρώσος ηγέτης αν και έκανε το λάθος να συνεργαστεί με τους μπολσεβίκους ποτέ δεν τους παρέδωσε την εξουσία.³⁹²

Ο αντιδραστικός τύπος ερωτάται αν «μπορεί η σημερινή κυβέρνηση να συγκρατήσει την πρόοδο της κοινωνικής επανάστασης» και πιο συγκεκριμένα αν «πρέπει η κυβέρνηση του Αθάνια να παρέμβει και να τερματίσει την κοινωνική επανάσταση». Αφού δώσει μια καταφατική απάντηση σε αυτό το ερώτημα, σημειώνει πως «η κυβέρνηση Αθάνια είναι μια αστική κυβέρνηση, που βασίζεται στην κοινοβουλευτική δημοκρατία» καθώς η συνταγματική δημοκρατία αποτελεί το κύριο στοιχείο του προγράμματος του Λαϊκού Μετώπου. «Έτσι, η κυβέρνηση που προέκυψε από το μέτωπο έχει την υποχρέωση να τιμήσει αυτή τη δέσμευση. Και επομένως να κόψει από την ρίζα κάθε αντισυνταγματική επαναστατική απόπειρα, από όπου κι αν προέρχεται».³⁹³

Παρ όλα αυτά κανείς δεν πρέπει να αφήνεται στην «ψευδαίσθηση της ηρεμίας και της διατήρησης» ξεχνώντας πως τόσο ο Αθάνια όπως και οι αριστεροί ρεπουμπλικάνοι βρίσκονται αιχμάλωτοι του Λαϊκού Μετώπου και των ψηφοφόρων του: «Ο Αθάνια και οι αριστεροί Ρεπουμπλικάνοι βρίσκονται στην εξουσία με τις ψήφους του Λαϊκού Μετώπου - πιο συγκεκριμένα, με τις ψήφους των σοσιαλιστών,

³⁸⁵ *El bien público*, Mahón 29 Μαΐου 1936.

³⁸⁶ Στο ίδιο.

³⁸⁷ *Morrow*, σελ. 9.

³⁸⁸ Stanley G. Payne, *La revolucion Espanola (1936-1939). Um estudio sobre la singularidad de la guerra civil*. Espasa, 2019. Σελ. 50.

³⁸⁹ Payne, "The Spanish...", σελ. 37.

³⁹⁰ *El bien público*, Mahón 4 Μαΐου 1936.

³⁹¹ Carr, σελ. 70-82.

³⁹² Payne, "La revolucion..", σελ. 52.

³⁹³ *El bien público*, Mahón 6 Απριλίου 1936.

των συνδικαλιστών και των κομμουνιστών - και πρέπει να ενεργούν σύμφωνα με τις επιθυμίες αυτών». ³⁹⁴ Για αυτό τον λόγο ο Αθάνια δεν κατάφερε να διατηρήσει μια κυβέρνηση με καθαρή πολιτική ταυτότητα αντί αυτού διατήρησε μια κυβέρνηση «ριζοσπαστική αλλά όχι επαναστατική και ημι-δημοκρατική». ³⁹⁵ Αυτή η κυβέρνηση με τη νεφελώδη ταυτότητα όπως αποδείχθηκε άφησε τους πάντες ανικανοποίητους: «Ο Αθάνια και οι υπουργοί του δεν έχουν πει ακόμη μια λέξη που να μας επιτρέπει να υποθέσουμε ότι τα μαρξιστικά αιτήματα θα έχουν ένα όριο. Τίποτα για να περιορίσει τις υπερβολές που έχουν λάβει χώρα». ³⁹⁶

Κασάρες Κιρόγκα

Όσον αφορά τον πρωθυπουργό Κασάρες Κιρόγκα τον οποίο η εφημερίδα κοσμεί με τη φράση “κουφός και τυφλός” ασκείται μεγάλη κριτική στην έμφαση σε δημόσια έργα τα οποία θα τονίσουν την οικονομία και θα δημιουργήσουν θέσεις εργασίες αντί για τη διατήρηση του νόμου και της τάξης και την πάταξη της βίας. Ο Κιρόγκα υπήρξε ίσως ο πιο ακατάλληλος άνθρωπος την στιγμή που χρειαζόταν ο πιο ικανός πολιτικός να διαχειριστεί τις εντάσεις και τις συγκρούσεις στην πολιτική και στην κοινωνία. Ανίκανος να αντιληφθεί την κρισιμότητα της κατάστασης απέρριπτε τις προειδοποιήσεις του Πριέτο απέναντι στον κίνδυνο στρατιωτικής συνωμοσίας με το προσβλητικό σχόλιο «δεν θα ανεχτώ το εμμηνοπαυσιακό σου ξέσπασμα». ³⁹⁷ Εξίσου άστοχη υπήρξε και η άρνησή του πάλι απέναντι στον Πριέτο, να κατανείμει όπλα στους εργάτες ενάντια στο στρατιωτικό ξέσπασμα που ακολούθησε την δολοφονία Σοτέλο. ³⁹⁸

Η εφημερίδα σημειώνει πως αν και «το Υπουργικό Συμβούλιο συμφώνησε χθες πώς θα δούμε μια κινητοποίηση μεγάλων κεφαλαίων... αν δεν υπάρχει τάξη, δεν θα υπάρχουν ούτε χρήματα ούτε δουλειά». ³⁹⁹ Αυτό φυσικά το αναγνωρίζει και ο ίδιος ο πρωθυπουργός ο οποίος «επέμενε δειλά στην καταγγελία του κατά των εξτρεμιστών συμμάχων του Λαϊκού Μετώπου, οι οποίοι με την κοινωνική βία και τη βία του δρόμου δυσκολεύουν τη δράση της κυβέρνησης». Τα μέλη της κυβέρνησης επίσης διαμαρτύρονται για τις ακρότητες των επαναστατικών συνιστωσών του Λαϊκού Μετώπου λέγοντας πως «το πρόβλημα των απεργιών εξαπλώθηκε προοδευτικά και παράλυσε ολόκληρο το έθνος και όλες τις εργασιακές δραστηριότητες». ⁴⁰⁰

Οι διαρκείς αντιπαραθέσεις μεταξύ των ρεπουμπλικάνων και των εκπροσώπων του εργατικού κινήματος καθρέφτιζαν την έλλειψη συνεκτικής οικονομικής πολιτικής από το Λαϊκό Μέτωπο. ⁴⁰¹ Το πρόβλημα ήταν πως το επαναστατικό κομμάτι του Λαϊκού Μετώπου δεν είχε καμία στρατηγική για την προώθηση της επανάστασης πέρα από την συμμετοχή στους πολιτοφύλακες, τις κολεκτίβες και τις απαλλοτριώσεις. ⁴⁰² Λόγο της αδυναμίας τους να δημιουργήσουν ολοκληρωμένες ομάδες και πολιτική έτυχαν κριτικής από την ίδια την αριστερά: «οι αναρχικοί έπαιζαν ένα κρίσιμο ρόλο στην ισπανική επανάσταση. Για πρώτη φορά στην ιστορία βρέθηκαν στο κέντρο της ταξικής αρένας, ειδικά στην

---

³⁹⁴ *El bien público*, Mahón 18 Μαρτίου 1936.

³⁹⁵ Payne, "La revolucion...", σελ. 50.

³⁹⁶ *El bien público*, Mahón 18 Μαρτίου 1936.

³⁹⁷ Preston, σελ. 92.

³⁹⁸ Preston, σελ. 99.

³⁹⁹ *El bien público*, Mahón 11 Μαρτίου 1936.

⁴⁰⁰ *El bien público*, Mahón 28 Μαΐου 1936.

⁴⁰¹ José Manuel Macarro Vera, «Social and economic policies of the Spanish left in theory and in practice», στο: Martin S. Alexander, Helen Graham (επιμ.), *The French and Spanish Popular Fronts: Comparative Perspectives*, Cambridge University Press, 2002. Σελ. 178.

⁴⁰² Cliff, Durgan, σελ. 71.

Καταλονία. Πέρασαν από ένα μεγάλο τεστ και απέτυχαν παταγωδώς». ⁴⁰³ Για την μοναρχική εφημερίδα πάντως οι κύριοι υπαίτιοι είναι οι σοσιαλιστές.

Το έργο της κυβέρνησης Κιρόγκα εμποδίζεται σύμφωνα με την μοναρχική εφημερίδα από την επαναστατική δράση του Λαϊκού Μετώπου, κυρίως από τις απεργίες των σοσιαλιστών του Καμπαγιέρο: «Η τακτική του κ. Λάργκο Καμπαγιέρο είναι αυτή που επιβάλλει αυτό το μονοπάτι των απεργιών σε όλη την χώρα και εναντίον της οποίας ο Υπουργός Εργασίας κρούει τον κώδωνα του κινδύνου». ⁴⁰⁴ Ενδιαφέρον έχει η εμμονή της εφημερίδας απέναντι στις πιο κεντρικές από τις επαναστατικές δυνάμεις των σοσιαλιστών αντί των ακραίων αναρχοσυνδικαλιστών.

Ανάγκη για αντίδραση

Αυτό που προβληματίζει τον αντιδραστικό τύπο, δεν είναι οι προκλήσεις της αριστεράς αλλά η απραξία της δεξιάς. Οι συντηρητικές δυνάμεις οι οποίες παραδοσιακά ηγούνταν της χώρας, όλων των πτυχών της ζωής, από την οικονομία και την πολιτική μέχρι την εκπαίδευση, μετά την εκλογική ήττα «οι συντηρητικές τάξεις στέκονται απαθείς» αν και βλέπουν πως «η μισή χώρα, τουλάχιστον, φαίνεται εξουθενωμένη και ξεθωριασμένη. Δεν έχει ανάσα. Δεν έχει ενέργεια. Οι συντηρητικές τάξεις δεν αμύνονται. Δεν διαμαρτύρονται. Αναζητούν την ειρήνη στα δειλά συμβούλια». ⁴⁰⁵

Για να κατανοήσει κάποιος τους φόβους του αντιδραστικού τύπου, πρέπει να συνυπολογίσει μαζί με τις ενέργειες του Λαϊκού Μετώπου και το επαναστατικό παρελθόν της χώρας. Ιδιαίτερα, τα γεγονότα του Οκτωβρίου του 34, το επαναστατικό αυτό ορόσημο για την αριστερά, αποτελεί πυξίδα για την δεξιά για το τι η επικράτηση του Λαϊκού Μετώπου μπορεί να σημαίνει για αυτή.

«Με μια στάση πρωτοφανούς δειλίας, και μεγάλα τμήματα της δεξιάς θέλουν να εξεπατήσουν τον εαυτό τους λέγοντας ότι “όλα είναι καλά” και ότι “δεν θα γίνει τίποτα”. Όταν γινόταν η προεκλογική εκστρατεία, πολλοί συμφώνησαν -συμφωνήσαμε όλοι, μάλλον- σε αυτή τη διαβεβαίωση: ο θρίαμβος της αριστεράς είναι η επανάσταση, είναι η επανάληψη της 6ης Οκτωβρίου». ⁴⁰⁶

Η εκλογική πολιτική για τη μοναρχική εφημερίδα δεν είναι τίποτα άλλο παρά ένα επεισόδιο στον επαναστατικό αγώνα που ξεκίνησε τον Οκτώβριο του 1934 υπέρ της εξάπλωσης του κομμουνισμού και της κατάρτησης της αστικής δημοκρατίας. «Το λογικό είναι ότι η δεξιά συνεχίζει να πιστεύει ότι η επανάσταση έρχεται, και ότι η νίκη της 16ης Φεβρουαρίου και η κατάληψη της εξουσίας από την αριστερά είναι ένα ακόμη βήμα προς αυτόν τον επαναστατικό στόχο». ⁴⁰⁷ Για αυτό κρίνεται επιτακτική η αντίδραση των αστών ενάντια στον αριστερό κίνδυνο. Εξ άλλου όπως ανέφερε και ο Χιλ Ρόμπλες σε ομιλία του, η βία της πρώτης περιόδου που ακολούθησε την εκλογική νίκη του Λαϊκού Μετώπου δεν έχει κατευνάσει. Το αντίθετο μάλιστα, σύμφωνα με τα στατιστικά που παρουσιάζει η εφημερίδα, οι επιθέσεις, οι νεκροί και οι καταστροφές την περίοδο της κυβέρνησης Κιρόγκα βαίνουν αμειώτες. Την πρώτη περίοδο μετά της εκλογές, σύμφωνα με τα στατιστικά στοιχεία: «εκκλησίες καταστράφηκαν ολοσχερώς 160. Επιθέσεις σε ναούς, κατάσβεση πυρκαγιών, καταστροφή, απόπειρες επίθεσης, 251. Νεκροί 269. κλπ» Αλλά και μετά το πέρας της περιόδου «έξαρσης των παθών» που ακολούθησε τις εκλογές παρόμοιες ενέργειες έλαβαν χώρα. ⁴⁰⁸

Η βία στην οποία αναφέρεται ο συντηρητικός τύπος υπήρξε πράγματι ένα από τα μελανά σημεία του Λαϊκού Μετώπου, κύριος της επαναστατικής πτέρυγας του CNT. Η βία όμως δεν χαρακτήριζε μόνο

⁴⁰³ Στο ίδιο, σελ. 83.

⁴⁰⁴ *El bien público*, Mahón 28 Μαΐου 1936.

⁴⁰⁵ *El bien público*, Mahón 16 Μαρτίου 1936.

⁴⁰⁶ *El bien público*, Mahón 18 Μαρτίου 1936.

⁴⁰⁷ Στο ίδιο.

⁴⁰⁸ *El bien público*, Mahón 13 Ιουλίου 1936.

τον αναρχικό χώρο⁴⁰⁹ αλλά παρόμοια βία συναντάται και στους αντιδραστικούς.⁴¹⁰ Αντιμέτωπη η κυβέρνηση του Λαϊκού Μετώπου με τη «διμέτωπη επίθεση λευκής και ερυθράς τρομοκρατίας» χαρακτήρισε παράνομη την Ισπανική Φάλαγγα και φυλάκισε τον αρχηγό της Χοσέ Αντόνιο Ριβέρα μέχρι και την εκτέλεσή του τον επόμενο Νοέμβρη.⁴¹¹ Αλλά αν και καταδίωξε τους ακροδεξιούς δεν επενέβη σοβαρά για τον περιορισμό την επαναστατικής βίας των αριστερών.

Κάλβο Σοτέλο

Σε μια διαμάχη ομηρικών διαστάσεων το τελευταίο κεφάλαιο του αντιδραστικού τύπου δεν θα μπορούσε παρά να γραφτεί με τον θάνατο του σημαντικότερου τους ήρωα, ενός μοντέρνου επικού ήρωα, αν και αρνητικού, αυτόν του Χοσέ Κάλβο Σοτέλο, ηγετικής μορφής της ακραίας αντιδραστικής δεξιάς. Ο Σοτέλο αποτελούσε τον κύριο εκπρόσωπο της ριζοσπαστικής δεξιάς και του μοναρχισμού. Η δολοφονία του αποτελεί ορόσημο που σηματοδοτεί το πέρασμα των αντιδραστικών από την άμυνα στην ολοκληρωτική επίθεση.⁴¹²

Η δολοφονία Σοτέλο θα μπορούσε να είχε αποφευχθεί αν ο πρωθυπουργός είχε πάρει σοβαρά τις προειδοποιήσεις. Ο Κιρόγκα είχε λάβει εμπιστευτική προειδοποίηση για μια επικίνδυνη στρατιωτική εξέγερση στην οποία απάντησε με επιπολαιότητα «ώστε με διαβεβαιώνετε ότι οι αξιωματούχοι πρόκειται να εξεγερθούν. Πολύ καλά κύριοι άφησε τους να εξεγερθούν. Εγώ απεναντίας θα πάω να ξαπλώσω». Την επομένη ημέρα, ένας σοσιαλιστής υπολοχαγός δολοφονήθηκε, οδηγώντας τους εξοργισμένους συντρόφους του θύματος να εκδικηθούν απαγάγωντας και δολοφονώντας τον Σοτέλο. Στο πρόσωπο του δολοφονημένου Σοτέλο, οι αντιδραστικές δυνάμεις βρήκαν το μάρτυρά που χρειαζόνταν για την εξέγερσή τους.⁴¹³

«Ποτέ δεν έχουμε υποστηρίξει βίαιες μεθόδους, όποια και αν είναι η προέλευσή της, χωρίς πολιτική τάξη... δεν είμαστε υπέρ της βίας, λόγο των αρχών μας και επίσης γιατί, στο κάτω-κάτω, πρέπει να θριαμβεύσει επί της βίας η λογική, που είναι αυτό που επιφέρει την εδραίωση της αλήθειας και της καλοσύνης... Ο Κάλβο Σοτέλο, νέος, με ισχυρή σωματική και πνευματική χροιά, ήταν σίγουρα ένας ενεργητικός, θαρραλέος και αποφασιστικός μαχητής. Αλλά ποτέ δεν ήταν βίαιος».⁴¹⁴

Η αδυναμία ή χειρότερα η έλλειψη επιθυμίας της κυβέρνησης να συλλάβει και να τιμωρήσει τους ενόχους της δολοφονίας του Σοτέλο,⁴¹⁵ αποτέλεσε την σταγόνα που ξεχείλισε το ποτήρι της υπομονής της δεξιάς η οποία στη δολοφονία του Σοτέλο είδε την επιβεβαίωση των χειρότερων φόβων της.

Η δολοφονία Σοτέλο απαντάει, σύμφωνα με τον Μαξ Ντάσαρ, και σε ένα σημαντικό ερώτημα: «γιατί ο Φράνκο;» Επειδή μετά τη δολοφονία του Σοτέλο είναι πολύ δύσκολο για την Ισπανία να βρει έναν πολιτικό σαν τον Χίτλερ ή τον Μουσολίνι που θα καταφέρει να ένωση τους μοναρχικούς μαζί με την Εκκλησία και την Ισπανική Φάλαγγα. Ως εκ τούτου η απάντηση πρέπει να βρεθεί μεταξύ των στρατιωτικών.⁴¹⁶

Ο Payne ισχυρίζεται πώς σύμφωνα με τον ίδιο τον Φράνκο, τον χειμώνα του 36 ο στρατός ήταν αρκετά διχασμένος ώστε να υποστηρίξει οποιαδήποτε αντίσταση απέναντι στο νόμο και στην τάξη.

⁴⁰⁹ Kedward, σελ. 42-53 και 62-67 και

Οσβάλντο, σελ. 43-46.

⁴¹⁰ Joll, σελ. 309 και

Bookchin, "Οι Ισπανοί αναρχικοί...", σελ. 244.

⁴¹¹ Φιλίππης "Ισπανικός Εμφύλιος...", σελ 53.

⁴¹² Payne, "A History of Fascism...", σελ. 256.

⁴¹³ Bookchin, "Οι Ισπανοί αναρχικοί...", σελ. 493.

⁴¹⁴ *El bien público*, Mahón 17 Ιουλίου 1936.

⁴¹⁵ Στο ίδιο.

⁴¹⁶ Rocker, "Ο Ισπανικός...", σελ. 43.

Οποιαδήποτε προσπάθεια ανοιχτής παρέμβασης ή προώθησης πραξικοπήματος ήταν καταδικασμένο να αποτύχει.⁴¹⁷ Υπήρχαν φυσικά κάποιες συνωμοσίες κυρίως από τη Φάλαγγα οι οποίες όμως δεν είχαν καμία στρατιωτική δυνατότητα. Ο καταλύτης της μεταστροφής του Φράνκο και του στρατεύματος ήταν η απαγωγή και η δολοφονία του Κάλβο Σοτέλο.⁴¹⁸

Η δολοφονία Σοτέλο και η γενικότερη βία της περιόδου αποτέλεσε την αφορμή και την δικαιολογία των αντιδραστικών να δράσουν. Όπως όμως έχει παρατηρήσει ο Bolloten, οι αντιδραστικές δυνάμεις προετοίμασαν την στρατιωτική επέμβαση πολύ πιο νωρίς. Μάλιστα κάποιιοι από αυτούς σκόπευαν στην πραγματοποίηση ενός coup d'etat λίγο πριν τις εκλογές του Φεβρουαρίου προκειμένου να εμποδίσουν την πιθανή άνοδο του Λαϊκού Μετώπου στην εξουσία. Η νίκη του Λαϊκού Μετώπου δεν έκανε τίποτα άλλο από το να ενισχύσει την επιθυμία τους για επέμβαση.⁴¹⁹ Και ο Thomas αναφέρεται σε προηγούμενες προσπάθειες του ίδιου του Σοτέλο αλλά και του Χοσέ Αντόνιο ντε Ριβέρα να κηρυχτεί κατάσταση έκτακτης ανάγκης προκειμένου να ανατρέψουν το πολίτευμα.⁴²⁰

Επίλογος-Συμπεράσματα

Στην κλασική ταινία “Rashomon” του Ακίρα Κουροσάβα ένας φόνος περιγράφεται από τέσσερις διαφορετικούς μάρτυρες, με τέσσερις διαφορετικές, αντιφατικές και αναξιόπιστες ερμηνείες. Έτσι και στην περίπτωση του Ισπανικού Εμφυλίου και της σύγκρουσης μεταξύ φασιστικών και αντιφασιστών, όπως και μεταξύ των διαφορετικών συνιστώσών του Λαϊκού Μετώπου, η αφήγηση και η κρίση διαφοροποιείται από την ιδεολογική θέση του αφηγητή. Στα προηγούμενα κεφάλαια είδαμε δύο εκ διαμέτρου αντίθετες και αντιφατικές αφηγήσεις. Η μια από μια ελληνική κομμουνιστική εφημερίδα και η άλλη από μια ισπανική μοναρχική.

Δεν είναι σίγουρο σε ποιο βαθμό οι δύο εφημερίδες έκαναν συνειδητή προπαγάνδα και σε ποιο βαθμό απλώς κατανοούσαν με την δική τους ειλικρίνεια τα γεγονότα μέσα από το πολύ διαφορετικό ιδεολογικό πρίσμα με το οποίο παρατηρούν και καταλαβαίνουν τα γεγονότα. Το μόνο σίγουρο είναι πως δεν υπάρχει ένα μονάχα Λαϊκό Μέτωπο ούτε ένας μονάχα Ισπανικός Εμφύλιος, αλλά τόσοι όσοι και οι αφηγητές.

Η διαφοροποίηση αυτή δεν αφορά αποκλειστικά τα ίδια τα γεγονότα αλλά και την ηθικολογία γύρω από αυτά. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι αυτό της βίας. Ενώ η βία είναι πάντα κατακριτέα όταν προέρχεται από το αντίπαλο στρατόπεδο, δικαιολογείται ως αναγκαία αντίδραση και άρα ηθική όταν προέρχεται από την πλευρά του αφηγητή.

Παρατηρούμε επίσης πώς η αφήγηση καθεμιάς από τις εφημερίδες δεν είναι ανεξάρτητη από την αφήγηση της άλλης πλευράς. Για παράδειγμα οι αντιδραστικές εφημερίδες βλέπουν τον εξτρεμισμό και τον κίνδυνο που αντιπροσωπεύει η άλλη πλευρά, όταν οι σοσιαλιστικές εφημερίδες υιοθετούνται οι ίδιες μια αιχμηρή αφήγηση, ακόμα και όταν οι τελευταίες αντιδρούν σε προηγούμενα αιχμηρά άρθρα των πρώτων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα οι δηλώσεις στον σοσιαλιστικό τύπο του Λάργκο Καμπαγιέρο.

Το σχήμα αυτό δράσεις και αντιδράσεις δεν παρατηρείται μόνο στις εφημερίδες αλλά και τους ίδιους τους πρωταγωνιστές του εμφυλίου. Έτσι, οι σοσιαλιστές μετακινούνται περισσότερο προς τα άκρα ή

---

⁴¹⁷ Payne, "The Spanish...", σελ. 65.

⁴¹⁸ Στο ίδιο, σελ 68-69.

⁴¹⁹ Bolloten, σελ. 24-25.

⁴²⁰ Thomas, σελ. 182-183.

προς το κέντρο ανάλογα με το πώς οι ανταγωνιστικές συνιστώσες του Λαϊκού Μετώπου ή οι αντιδραστικοί συμπεριφέρονται. Δημιουργείται έτσι μια δυναμική κατάσταση στην οποία οι πρωταγωνιστές εγκλωβίζονται ως πόνια χωρίς πρωτοβουλία.

Ένα άλλο στοιχείο που αξίζει να σημειωθεί είναι το πως η αφήγηση των δύο εφημερίδων διαμορφώνεται από το ακροατήριο τους. Η μοναρχική εφημερίδα δεν γράφει απλώς ως μια οποιαδήποτε συντηρητική ευρωπαϊκή εφημερίδα για τα Ισπανικά γεγονότα, αλλά ως εφημερίδα που αντιπροσωπεύει αρχικά τον έναν από τους πρωταγωνιστές του προεκλογικού αγώνα, τους συντηρητικούς, και στη συνέχεια τους χαμένους των εκλογών, οι οποίοι τρομοκρατημένοι από την ήττα τους προσπαθούν να ανασυγκροτηθούν.

Τον “Ριζοσπάστη” από την άλλη τον ενδιαφέρει η επιρροή των γεγονότων της Ισπανίας στην τοπική πολιτική. Επιθυμώντας λοιπόν να προπαγανδίσει τη σημασία σχηματισμού Λαϊκού Μετώπου στην Ελλάδα δίνει έμφαση στα κατορθώματα των εργατών και της κυβέρνησης του Λαϊκού Μετώπου παρά στα προβλήματα και τις συγκρούσεις που τόσο πολύ το χαρακτηρίζουν.

Παρόλα αυτά αξιοσημείωτο είναι πώς δεν αποφεύγει τελικά την κριτική απέναντι στην κυβέρνηση του Λαϊκού Μετώπου. Αν και αυτή είναι πολύ προσεκτική ώστε να μην θίξει το ρόλο του αδελφού κομμουνιστικού κόμματος, απέχει πάρα πολύ από την παρουσίαση μιας εξιδανικευμένης εικόνας μιας δράσης που προσπαθεί να προπαγανδίσει στη χώρα. Οι λόγοι για τους οποίους αυτό συμβαίνει μπορεί να σχετίζονται με την αδυναμία να φιλτράρει απόλυτα τις πληροφορίες. Σε αντίθεση με τις ρωσικές κομμουνιστικές εφημερίδες ο “Ριζοσπάστης” δεν έχει την πολυτέλεια του μονοπωλίου της ενημέρωσης. Καθώς λοιπόν το ελληνικό αναγνωστικό κοινό θα λάβει αναπόφευκτα γνώση των προβλημάτων του Ισπανικού Λαϊκού Μετώπου το καλύτερο που έχει να κάνει είναι να ελέγξει και να κατευθύνει την αφήγηση σε συμφέροντα για αυτό μονοπάτια αρκετά κοντά στην αλήθεια για να μην απορριφθούν από τον αναγνώστη.

Τέλος αξίζει να τονιστεί πως και οι δύο εφημερίδες ανεξάρτητα από την ιδεολογική τους ταυτότητα καταφέρνουν να εξορθολογήσουν τις θέσεις τους. Για παράδειγμα ας δούμε τον τρόπο με τον οποίο η μοναρχική και φιλοφασιστική εφημερίδα αναφέρεται στη βία των αριστερών επαναστατών και στους κινδύνους που αυτοί αντιπροσωπεύουν για το κοινοβούλιο και τη δημοκρατία. Αν κάποιος αγνοήσει το ευρύτερο περίγραμμα, ιστορικό και πολιτικό μέσα στο οποίο λαμβάνει χώρα αυτή η βία, όπως και την αντιδραστική βία που προηγήθηκε, πράγμα που κάνει με επιτυχία η εφημερίδα, τότε τα επιχειρήματα της εφημερίδας για ανάγκη αντίδρασης φαίνονται αρκετά λογικά.

Εν κατακλείδι μπορούμε να πούμε πως και οι δύο εφημερίδες προσπαθούν να ελέγξουν την αφήγηση φωτίζοντας κάθε φορά η καθεμία τις πτυχές που την βολεύουν στο να κατασκευάσουν ένα αφηγηματικό οικοδόμημα συνεκτικό χωρίς αντιφάσεις. Η ευκολία με την οποία το καταφέρνουν, ειδικά η μοναρχική αν και βρίσκεται στην λάθος πλευρά της ιστορίας, είναι πραγματικά αξιοσημείωτη.

Βιβλιογραφία

Ανδρουλιδάκης Γιάννης, *Η Ισπανία σε κόκκινο και μαύρο (τόμος Β)* 1936, Καινά Δαιμόνια, 2017.

Ανδρουλιδάκης Γιάννης, *Η Ισπανία σε κόκκινο και μαύρο (τόμος Α)* 1868-1936, Καινά Δαιμόνια, 2016.

Βερέμης Θάνος Μ., *Ο Μεταξάς και η εποχή του, Ευρασία*, 2009.

Κροπότκιν Πιότρ, *Για τον Ατομικισμό. Μια επιστολή στον Μαξ Νέτλαου*, Οι εκδόσεις των Συναδέλφων, 2019.

Μαυρογορδάτος Γιώργος Θ., *Μετά το 1922: Η παράταση του διχασμού*, Πατάκη, 2017.

Ολλιβιέ Μ, Λάνταου Κ, *Η GPU στην Ισπανία - η σταλινική αντεπανάσταση στον ισπανικό εμφύλιο*, Ελεύθερος Τύπος, 1990.

Οσβάλντο Μπάγιερ, *Οι αναρχικοί απαλλοτριωτές*, Ελεύθερος Τύπος, 2001.

Παζ Αμπέλ, *Ντουρρούτι. Η κοινωνική επανάσταση στην Ισπανία, 1896-1936*, Ελεύθερος Τύπος, 1999.

Παντελάκης Γιάννης, *Los buenos antifascistas*, Θεμέλιο, 2021.

Πουλαντζάς Νίκος, *Η Κρίση των Δικτατοριών. Πορτογαλλία - Ελλάδα - Ισπανία*, Θεμέλιο, 2006.

Σφήκας Θανάσης Δ., *Το «Χωλό Άλογο». Οι διεθνείς συνθήκες της ελληνικής κρίσης, 1941-1949*. Βιβλιόπαμα, 2007.

Τσακαλογιάννης Πάνος, *Σύγχρονη Ευρωπαϊκή Ιστορία. Από τη Βαστίλλη στον 21ο αιώνα*, βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2009

Φιλίππης Δημήτρης Ε, *Ισπανικός Εμφύλιος (1936-1939): Διαίρεση, διχόνοια και διχασμός στην Ισπανία του 20ού αιώνα*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2020.

Φιλίππης Δημήτρης Ε., *1936, Ελλάδα και Ισπανία*, Βιβλιόραμα, 2007.

Φιλίππης Δημήτρης Ε., *Προφασισμός, εκφασισμός, ψευδοφασισμός*, University Studio Press, 2010.

Χασιώτης Λουκιανός, *Τα παιδιά του εμφυλίου: Από την "κοινωνική πρόνοια" του Φράνκο στον "έρανο" της Φρειδερίκης (1936-1950)*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2013.

Alexander Martin S, Graham Helen, *The French and Spanish Popular Fronts: Comparative Perspectives*, Cambridge University Press, 2002.

Bakunin Mikhail, Kropotkin Piotr, Viana Nildo, *A Concepção Anarquista da Comuna de Paris*, Edições Enfrentamento, 2021.

- Bolloten Burnett, *The Grand Camouflage*, Nabu Press, 2011.
- Borkenau Franz, *Spanish Cockpit: Rapport sur les conflits sociaux et politiques en Espagne (1936 - 1937)*, Ivrea, 2003.
- Bookchin Murray, *Οι Ισπανοί αναρχικοί: Τα ηρωικά χρόνια, 1868-1936*, Βιβλιοπέλαγος, 2011.
- Bookchin Murray, *Anarquismo. Crítica e autocrítica*, Hedra, 2011.
- Bookchin Murray, *Η Ισπανική Επανάσταση του 1936*, Ελεύθερος Τύπος, 1995.
- Brenan Gerald, *The Spanish Labyrinth*, Cambridge University Press, 2014.
- Carr Edward Hallett, *The Bolshevick Revolution 1917-23, Vol 1*, W. W. Norton & Company, 1985.
- Carsten Francis L, *The Rise of Fascism*, University of California Press, 1982.
- Chomsky Noam, *On anarchism*, The New Press, 2005.
- Cliff Tony, Durgan Andy, *Ισπανία 1936 - Λαϊκό Μέτωπο και επανάσταση εναντια στο φασισμό*, Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο, 2015.
- Cohen Stephen F., *Bukharin and the Bolshevick Revolution: A Political Biography, 1888-1938*, Vintage Books, 1975.
- Eley Geoff, *Forging Democracy: The History of the Left in Europe, 1850-2000*, Oxford University Press, 2002.
- Fine Bem, Alfredo Saad Filho, *Dicionario de Economia politica marxista*, Expressao Popular, 2020.
- Fleischer Hagen, *Η Ελλάδα '36-'49: Από τη Δικτατορία στον Εμφύλιο, τομές και συνέχειες*, Καστανιώτη, 2003.
- Goldner Loren, *Παρελθόν και Μέλλον Της Ισπανικής Επανάστασης*, Ένζυμο, 2014.
- Graham Helen, *The Spanish Civil War: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, 2005.
- Graham Helen, Preston Paul, *The Popular Front in Europe*, Macmillan Press, 1987.
- Graham Helen, *The Spanish Republic at War 1936 1939*, Cambridge University Press, 2002.
- Graham Helen, *Spanish Cultural Studies: An Introduction: The Struggle for Modernity*, Oxford University Press, 2016.
- Held David, *Μοντέλα Δημοκρατίας*, Πολύτροπον, 2007.
- Joll James, *Οι Αναρχικοί*, Επίκουρος, 1975.
- Kedward Roderick, *Οι Αναρχικοί. Οι άνθρωποι που συγκρόνησαν μια εποχή*, Ελεύθερος Τύπος.
- Mintz Frank, *Anarchism and Workers' Self-Management in Revolutionary Spain*, AK Press, 2013.
- Morrow Felix, *Revolution and Counter-Revolution in Spain*, Wellred, 2012.
- Nettlau Max, *Historia da Anarquia. Do anarcocomunismo ao anarcossindicalismo*, Editora Hedra, 2014.
- Passmore Kevin, *Fascism: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, 2002.
- Payne Stanley G., *A History of Fascism, 1914-1945*, The University of Wisconsin Press, 1995.
- Payne Stanley G., *The Spanish Civil War*, Cambridge University Press, 2012.

- Payne Stanley G., *La revolucion Espanola (1936-1939). Um estudio sobre la singularidad de la guerra civil*. Espasa, 2019.
- Peirats José, *La CNT dans la révolution espagnole (Tome 1)*, Noire et Rouge, 2017.
- Peirats José, *La CNT dans la révolution espagnole (Tome 2)*, Noire et Rouge, 2019.
- Peirats José, *La CNT dans la révolution espagnole (Tome 3)*, Noire et Rouge, 2020.
- Preston Paul, *The Spanish Civil War. Reaction, Revolution and Revenge*, William Collins, 2016.
- Rocker Rudolf, *Ο Ισπανικός Εμφύλιος Πόλεμος*, Ελεύθερος Τύπος, 1996.
- Rocker Rudolf, *La tragedia de España*, Editorial Melusina, 2009.
- Rodríguez Castro Daniel, *Cronología de la guerra civil española: La guerra civil día a día*, Ediciones Ruser, 2019.
- Souchy Augustin, *Collectivisations: l'Oeuvre constructive de la Révolution Espagnole*, Le Coquelicot, 2006.
- Thomas Hugh, *La Guerra Civil española*, Debolsillo, 2018.
- Woodcock George, *Os Grandes Escritos Anarquistas*, L&PM Editores, 2019.
- Woodcock George, *História das idéias e movimentos Anarquistas, Vol. 2: O movimento*, L&PM Editores, 2014.